

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

Cu titlu de manuscris

C.Z.U.: 342.4/.5(043.3)

CRIGAN DRAGOȘ

**MODALITĂȚILE DE ADOPTARE ȘI REVIZUIRE A
CONSTITUȚIEI**

SPECIALITATEA: 552.01 – DREPT CONSTITUȚIONAL

Teză de doctor în drept

Conducător științific:

ZAPOROJAN Veaceslav

doctor în drept, conferențiar universitar

Autor:

CRIGAN Dragoș

CHIȘINĂU, 2023

© CRIGAN, Dragoş, 2023

CUPRINS

ADNOTARE	4
LISTA ABREVIERILOR.....	7
INTRODUCERE	8
1. CERCETĂRILE ȘTIINȚIFICE EFECTUATE ÎN DOMENIUL ADOPTĂRII ȘI REVIZUIRII CONSTITUȚIEI.....	15
1.1. Interesul doctrinar autohton față de modalitățile de adoptare și revizuire a Constituției Republicii Moldova	15
1.2. Analiza materialelor științifice din alte state privind modalitățile de adoptare și revizuire a constituției.....	26
1.3. Direcțiile principale de cercetare, scopul și obiectivele tezei	41
1.4. Concluzii la capitolul 1	43
2. REPERE CONCEPTUALE PRIVIND MODALITĂȚILE DE ADOPTARE ȘI REVIZUIRE A CONSTITUȚIEI	45
2.1. Aspecte conceptuale privind supremația și stabilitatea constituției.....	46
2.2. Abordări teoretice privind modul de adoptare a constituției	56
2.3. Tipologia constituțiilor în funcție de modul de adoptare.....	69
2.4. Considerații privind procedurile aplicate la revizuirea constituției	85
2.5. Concluzii la capitolul 2	97
3. DEZVOLTAREA REGLEMENTĂRILOR PRIVIND MODALITĂȚILE DE ADOPTARE ȘI REVIZUIRE A CONSTITUȚIILOR ÎN DREPTUL COMPARAT	100
3.1. Particularitățile modalităților de adoptare a constituțiilor	100
3.2. Analiza dreptului comparat în domeniul revizuirii constituțiilor	108
3.3. Etapele procedurii de revizuire a constituțiilor în diferite state.....	116
3.4. Revizuirea constituției prin intermediul referendumului.....	122
3.5. Concluzii la capitolul 3	130
4. CADRUL NORMATIV NAȚIONAL AL REPUBLICII MOLDOVA DE ADOPTARE ȘI REVIZUIRE A CONSTITUȚIEI	133
4.1. Evoluția situației privind adoptarea și revizuirea Constituției Republicii Moldova.....	133
4.2. Cadrul normativ național privind procedura de adoptare și revizuire a Constituției Republicii Moldova	146
4.3. Exercițarea suveranității poporului la adoptarea și revizuirea Constituției Republicii Moldova prin referendum constituțional	158
4.4. Concluzii la capitolul 4	167

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI	169
REFERINȚE BIBLIOGRAFICE	173
DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII	186
CV-ul AUTORULUI	187.

ADNOTARE

la teza de doctor în drept, specialitatea: 552.01, la tema „Modalitățile de adoptare și revizuire a constituției”, autor Crigan Dragoș, Chișinău, 2023

Structura tezei: introducere, patru capitole, concluzii generale și recomandări, bibliografie cuprinzând 212 surse – în total 155 de pagini de text de bază. Rezultatele obținute au fost publicate în 8 articole științifice.

Cuvinte-cheie: constituție, adoptare, revizuire, aprobare, referendum, constituționalism, subiect de inițiere a revizuirii, putere constituantă, stat de drept.

Domeniul de studiu: drept public (dreptul constituțional).

Scopul lucrării: identificarea multidimensională și comparativă a celor mai democratice proceduri de adoptare și revizuire a constituțiilor pentru implementarea acestora în sistemul național de drept, în scopul asigurării legitimității și stabilității Constituției Republicii Moldova.

Obiectivele lucrării: elucidarea aspectelor conceptuale cu privire la supremația și stabilitatea constituției; studierea doctrinei juridice, a procedurilor și tipologiei aplicate la adoptarea constituției; cercetarea procedurilor aplicate la revizuirea constituțiilor; elucidarea elementelor cheie privind revizuirea constituției prin intermediul referendumului; analiza teoretico-practică a modului de adoptare și de revizuire a Constituției RM; studierea cadrului constituțional național cu privire la dreptul subiecților de a iniția revizuirea; analiza oportunității de implementare a procedurii de adoptare a unei noi constituții sau de revizuire a Constituției RM prin referendum.

Noutatea și originalitatea științifică a studiului rezidă în analiza modalității de adoptare și revizuire a Constituției RM prin prisma experienței procedurilor de adoptare și revizuire a constituțiilor în dreptul comparat pentru reliefarea tendințelor actuale de percepție a acestor proceduri.

Problema științifică importantă soluționată rezidă în identificarea modalităților de adoptare și revizuire a constituțiilor în dreptul comparat al statelor, fapt ce a condus la clarificarea pentru teoreticienii și practicienii din domeniul dreptului constituțional a modalităților respective în vederea implementării celor mai avansate experiențe în sistemul național de drept în eventualitatea adoptării unei noi constituții sau revizuirii Constituției Republicii Moldova.

Semnificația teoretică a lucrării rezidă în rezultatele investigației cu privire la modalitățile de adoptare și revizuire a constituției, care vor fi favorabile dezvoltării continue a științei dreptului constituțional. Cercetările și concluziile desprinse din acest studiu vor contribui la sporirea sub aspect doctrinar, și mai ales practic a materialelor de specialitate elaborate în acest domeniu, iar recomandările obținute vor putea fi utilizate la identificarea unor soluții optime în cazul revizuirii Constituției Republicii Moldova de către autorități.

Valoarea aplicativă: Rezultatele obținute vor putea servi ca repere informative în studiile ce urmează a fi efectuate la tema abordată, precum și vor putea fi utilizate în procesul didactic ca bază teoretică și practică a dreptului constituțional. Acestea vor contribui la dezvoltarea și la aprofundarea cunoștințelor teoretice privind teoria constituției, tipurile constituțiilor, procedurile de adoptare și revizuire a constituțiilor.

Implementarea rezultatelor științifice: Acestea vor servi ca suport informativ atât pentru autoritățile publice, societatea civilă, cât și pentru cetățenii de rând. Rezultatele, concluziile și recomandările enunțate vor putea fi utilizate în procesul de legiferare, de instruire juridico-profesională, de cercetare și documentare în domeniul dreptului constituțional.

АННОТАЦИЯ

*к докторской диссертации в области права, специальность: 552.01, на тему
«Условия принятия и пересмотра конституции»,
автор Криган Драгош, Кишинэу, 2019 год*

Структура работы: введение, четыре главы, выводы и рекомендации, список использованной литературы из 212 источников и 155 страниц основного текста. Результаты отражены в 8 научных публикациях на тему диссертации.

Ключевые слова: конституция, принятие, пересмотр, утверждение, референдум, конституционализм, субъект пересмотра, конституционная власть, правовое государство.

Область исследования: публичное право (конституционное право).

Цель работы: комплексное, сравнительное изучение самых демократических процедур принятия и пересмотра конституций, для их внедрения в национальное право, в целях обеспечения легитимности и стабильности Конституции Республики Молдова.

Задачи работы: разъяснение концептуальных аспектов касающихся верховенства и стабильности конституции; изучение правовой доктрины, процедур и типов применяемых для принятия конституции; изучение процедур применяемых для пересмотра конституций; выяснение ключевых элементов, касающихся пересмотра конституции посредством референдума; теоретический и практический анализ способа принятия и пересмотра Конституции Республики Молдова; научный анализ права субъектов инициировать пересмотр; изучение научно-практической целесообразности применения процедуры принятия конституции или пересмотра Конституции РМ путем референдума.

Научная новизна заключается в проведении всестороннего исследования условий принятия и пересмотра Конституции Республики Молдова относительно процедур принятия и пересмотра конституций в сравнительном праве.

Решение важной научной проблемы состоит в определении процедур принятия и пересмотра конституций в сравнительном праве, что привело к идентификации для научных и практических работников в области конституционного права этих процедур для внедрения самых родвинутых практик в национальное законодательство для возможного принятия новой конституции или пересмотра Конституции Республики Молдова.

Теоретическая значимость исследования заключается в результатах исследования по принятию и пересмотру конституции для способствования дальнейшего развития науки конституционного право. Выводы, сделанные в результате этого исследования, будут способствовать обогащению материалов, разработанных в этой области в доктрине и практике, а полученные рекомендации могут быть использованы для принятия оптимальных решений в области пересмотра Конституции Республики Молдова.

Практическая значимость: Полученные результаты могут быть полезны в качестве справочных ссылок в исследованиях и в дидактическом процессе, которые будут проводиться в этой области. Это будет способствовать развитию и углублению теоретических знаний о конституционной теории по принятию и пересмотру конституций.

Реализация научных результатов: Информационная поддержка в работе призвана быть подходящей как для государственных органов, гражданского общества, так и для обычных граждан для законотворческой, юридической профессиональной подготовке, а также в процессе исследований и документации в области конституционного права.

ABSTRACT

on PhD thesis, speciality: 552.01: "Proceedings of adopting and revising the constitution", by Crigan Dragoș, Chisinau, 2018

The structure of the study: the thesis contains introduction, four chapters, general conclusions and recommendations, bibliography of 212 titles and 155 pages of basic text. The results are reflected in 7 scientific publications on the subject of the paper.

Keywords: constitution, adoption, revision, approval, constitution of the Republic of Moldova, referendum, constitutionalism, subject of initiation of revision, constitutive power, rule of law.

The field of the study: public law: constitutional law.

The purpose of the study is: the complex and objective study of the modalities of adopting and revising the constitution and identifying the most optimal and democratic procedure for the Republic of Moldova.

The thesis objectives are: elucidation of the conceptual aspects regarding the supremacy and stability of the constitution; establishing the legal doctrine on the procedures applied for the adoption of the constitution; identifying the typology of constitutions according to how they are adopted; determining the regulations on the procedures applied for the adoption of the constitution; the analysis of the particularities regarding the modalities of adopting the constitutions; research into comparative law in the field of constitutional review; identifying the stages of the revision process of constitutions in different states; elucidation of the key elements regarding the revision of the constitution through the referendum; the theoretical and practical analysis of the way the Constitution of the Republic of Moldova is adopted and revised; studying the constitutional national framework regarding the right of subjects to initiate the review; the analysis of the opportunity to implement the procedure for the adoption of a new constitution or the revision of the Constitution of the Republic of Moldova by referendum.

Novelty and scientific originality consists in carrying out a comprehensive study on the modalities of adopting and revising the constitution of the Republic of Moldova by identifying the global procedures for adopting and revising the constitutions.

Important scientific problem addressed: identifying the modalities of adopting and revising the constitution of the Republic of Moldova, which led to the establishment of the premises in the formulation of relevant solutions for the implementation of a procedure for the adoption of a new constitution or for the revision of the Constitution of the Republic of Moldova.

Theoretical significance of the thesis: lies in the results of the investigation on how to adopt and revise the constitution, which will be conducive to the continued development of the constitutional law as science. The researches and conclusions drawn from this study will contribute to the enrichment of specialized materials developed in this field, both in doctrine and practically, and the recommendations obtained will be used to make an optimal solution in the field of revision of the Constitution of the Republic of Moldova.

The practical value: The results obtained may be useful as informative references in the studies to be carried out in the field of the approached topic, but they can also be used in the didactic process as a theoretical and practical basis of the constitutional law. These will contribute to the development and deepening of the theoretical knowledge on constitutional theory, constitution types, procedures for the adoption and revision of constitutions.

Implementation of the scientific results: The informative support of the study is called to be suitable for public authorities, civil society, and ordinary citizens. The results, conclusions and recommendations of this research can be used in law-making, legal-professional training, as well as in the research and documentation process in the field of constitutional law.

LISTA ABREVIERILOR

ACC	avizul Curții Constituționale
alin.	alineat și derivatele
art.	articol și derivatele
CC	Curtea Constituțională
DUDO	Declarația Universală a Drepturilor Omului
etc.	etcetera
HCC	Hotărârea Curții Constituționale
lit.	literă
MO	Monitorul Oficial
nr.	număr și derivatele
ONU	Organizația Națiunilor Unite
p.	pagină și derivatele
RM	Republica Moldova
sec.	secol
SUA	Statele Unite ale Americii
UE	Uniunea Europeană
URSS	Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste
vol.	volum

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța problemei abordate:

Poporul, ca o comunitate umană, pentru a forma o societate statală modernă, recunoscută în prezent ca stat, și a dobândi dreptul de suveranitate națională, care favorizează dreptul de a institui democrația ca bază a statului de drept, are menirea de a consacra aceste drepturi și rigori importante într-un act juridic fundamental recunoscut în toate societățile statale cu titulatura de lege supremă, altfel spus constituție. Constituția, ca lege supremă și fundamentală, este necesară nu numai pentru instituirea puterii de stat ce conduce poporul, dar și pentru a exercita și a menține această putere. Această instituire se realizează în multe formațiuni umane statale prin procedura de adoptare a constituției, care în ochii poporului este o procedură importantă, festivă și specială, fiind aplicată de obicei de adunarea supremă, aleasă eminent în acest scop, intitulată de doctrinarii constituționali „adunare” sau „putere constituantă”.

Constituția care se bucură de legitimitate impune loialitatea și încrederea cetățeanului față de sine și puterea de stat instituită. Legitimitatea constituției, însă, depinde în mare măsură de modalitățile și procedurile de adoptare, utilizate de către puterile constituante, inclusiv prin participarea poporului la procesul de adoptare.

Instituirea puterii de stat prin adoptarea constituției nu poate nici să mențină această putere, nici să o exercite, dacă însăși constituția sau alte acte normative nu reglementează o procedură rigidă, mult mai complicată de revizuire sau de adoptare a unei noi constituții. Aceste proceduri rigide nu trebuie să permită persoanelor ce dobândesc puterea de stat să revizuiască după bunul lor plac legea supremă sau să adopte o nouă constituție pentru permanentizarea unui regim care să asigure menținerea pârgurilor puterii de stat în mâinile lor.

În ceea ce privește procedurile de adoptare și revizuire a constituției, de la dobândirea independenței și, în special, de la adoptarea actualei Constituții, Republica Moldova a trecut prin mai multe reforme constituționale, care au vizat atât revizuri nesemnificative ale Constituției, precum schimbarea denumirii instituțiilor, cât și revizuri cardinale, referitoare la regimul politic, procedura de alegere a Președintelui țării sau de adoptare a actelor de către Guvern.

Problemele ce țin de modalitatea de adoptare și revizuire a Constituției Republicii Moldova acoperă o gamă largă de aspecte conceptuale, legate de cercetarea constituțională și juridică internă. Orice schimbare pe scară largă a acestui act fundamental poate duce la instabilitate, la apariția numeroaselor probleme de ordin economic, politic, ideologic și de altă natură. Fără a nega importanța socială majoră a stabilității Constituției, trebuie recunoscut faptul că atât păstrarea intactă a Legii fundamentale existente, cât și revizuirea acesteia în funcție de provocările politice ce survin, sunt la fel de periculoase.

Imperfecțiunea unor norme constituționale, care au generat numeroase interpretări a Curții Constituționale (57 de hotărâri de interpretare a 114 norme din Constituție), dar și lipsa de voință politică a Parlamentului (în calitatea sa de adunare constituantă) de a se conforma unor interpretări ne duc la concluzia că Republica Moldova se va confrunta în viitor cu multiple tentative nu numai de revizuire a Constituției, dar și de adoptare a unei noi constituții. Un caz clasic și elocvent în acest sens este norma art.78 din Constituție, care din cauza imperfecțiunii sale ca urmare a revizuirilor efectuate a provocat 3 dizolvări ale Parlamentului, din care două consecutive.

Aceste frământări politice și juridice din societatea noastră evidențiază actualitatea și importanța descoperirii unor soluții legitime, fundamentate științific. Cercetările științifice naționale în domeniul adoptării și revizuirii Constituției au fost sporadice, materializându-se în câteva articole în literatura de specialitate, fără a fi elaborat un studiu mai complex al problemei. Mai mult ca atât, multiplele propuneri de *lege ferenda*, ne demonstrează importanța cercetării procedurilor la implementarea lor în normele constituționale.

Prezența unei game largi de probleme nerezolvate prin normele constituționale, atât cu caracter doctrinar, cât și aplicativ, determină examinarea minuțioasă și interconectată a problemelor teoretice și practice ce țin de procedura aplicabilă în cazul unor eventuale reforme constituționale. Prin urmare, necesitatea de a consolida regimul de legitimitate a Constituției, de a menține integritatea statului Republica Moldova și de a asigura drepturile și libertățile cetățenilor a devenit mai acută.

În orice țară, istoria constituției este inseparabilă de istoria societății și a statului. Fiecare etapă următoare a dezvoltării acestor entități se caracterizează prin elemente noi în relațiile social-economice și politice, prin declanșarea într-o nouă manieră a funcțiilor statului, schimbarea formei de guvernământ sau a regimului de guvernare, etc. Adoptarea constituțiilor are sarcina de a reflecta toate fenomenele calitative noi. Dezvoltarea modernă a Republicii Moldova este asociată în mod rezonabil cu stabilitatea sistemului constituțional, cu reglementarea prin Constituție a orientării valorilor societății.

Scopul lucrării:

Scopul prezentei lucrări constă în efectuarea, pe baza cercetărilor teoretice și a materialelor empirice, precum și a experienței existente, a unor investigații ample privind problemele pe care le provoacă normele de drept constituțional, care reglementează modul de adoptare și de revizuire a constituției, în vederea determinării naturii juridice a procedurilor de adoptare și revizuire a constituției și formulării recomandărilor practice și de *lege ferenda*, care, în viziunea noastră, vor spori legitimitatea, eficacitatea și claritatea acestor proceduri de tehnică constituțională.

Cercetarea urmează a fi efectuată prin prisma materialelor științifice publicate în Republica Moldova și în alte state cu scopul de a ilustra realizările și lacunele doctrinare sub aspectul

modurilor de adoptare și de revizuire a constituției, în vederea determinării legitimității acestor proceduri constituționale în corespundere cu rigorile statului de drept.

Astfel, scopul lucrării consistă în analiza multidimensională a celor mai democratice și eficiente proceduri de adoptare și revizuire a constituțiilor pentru implementarea acestora în dreptul constituțional național, în scopul asigurării legitimității și stabilității Constituției Republicii Moldova.

Obiectivele lucrării:

Scopul enunțat poate fi atins prin realizarea următoarelor obiective ale lucrării:

- studierea doctrinei juridice naționale și internaționale privind procedurile aplicate la adoptarea constituției;
- elucidarea aspectelor conceptuale și teoretice cu privire la supremația și stabilitatea constituției;
- determinarea statutului juridic al adunării constituante;
- identificarea problemelor privind terminologia aplicată în constituție și în legislația în vigoare în domeniul procedurilor constituționale;
- identificarea tipologiei constituțiilor în funcție de modul de adoptare și revizuire a acestora;
- determinarea reglementărilor privind procedurile aplicate la adoptarea și revizuirea constituției;
- analiza teoretico-practică a modului de adoptare și de revizuire a Constituției Republicii Moldova;
- elucidarea elementelor cheie privind revizuirea constituției prin intermediul referendumului și analiza oportunității procedurii de adoptare a unei noi constituții sau de revizuire a Constituției Republicii Moldova prin referendum.

Ipoteza cercetării este bazată pe următoarele presupuneri:

- modalitățile de adoptare și de revizuire a constituției diferă de la un stat la altul, în funcție de perioada istorică în care s-au aplicat, de regimurile politice dominante pe parcursul aplicării constituțiilor, de tradițiile și cutumele existente;
- procedurile constituționale aplicate la adoptarea și revizuirea Constituției în Republica Moldova sunt apreciate ca mai puțin reușite din cauză că au provocat crize și blocaje constituționale, soldate inclusiv cu schimbarea formei de guvernământ, drept urmare acestea trebuie revizuite pentru a exclude astfel de crize și dezechilibre constituționale;
- procedurile de adoptare și de revizuire a Constituției Republicii Moldova necesită a fi structurate și reglementate într-o lege separată, pentru a le pune într-o lumină

clară și a le asigura previzibilitatea și accesibilitatea (poate fi inclusă ca obiectiv necesitatea adoptării unei astfel de legi).

Sinteza metodologiei de cercetare și justificarea metodelor de cercetare alese:

Baza metodologică și teoretico-științifică a lucrării se compune dintr-un complex de metode general-științifice și practice, bazate pe cunoștințe constituționale, care au asigurat unitatea analizei gnoseologice a procedurilor de tehnică constituțională de adoptare și revizuire a constituției. Caracterul științific al lucrării presupune utilizarea unui sistem complex de metode teoretico-practice și empirice cu caracter interdisciplinar, abordări care conferă lucrării de față o valoare și o semnificație teoretică. Pot fi enunțate următoarele metode aplicate în cadrul cercetării:

- metoda sistemică – prin analiza sistemică a normelor constituționale și a prevederilor legale referitoare la procedurile aplicate la adoptarea și revizuirea Constituției;
- comparativă – prin analiza comparativă a reglementărilor din Constituția Republicii Moldova și constituțiile altor state, a procedurilor aplicate la adoptarea și revizuirea constituției;
- istorică – prin analiza și compararea prevederilor constituțiilor anterioare ce au funcționat pe teritoriul Republicii Moldova;
- logico-rațională – prin utilizarea raționamentelor logice la analiza opiniilor doctrinare și la formularea propunerilor de *lege ferenda*.

În cadrul cercetării s-a apelat la un șir de procedee logice, precum: analiza și sinteza, abstractizarea și generalizarea, inducția și deducția, comparația. Au fost utilizate asemenea principii filosofice generale precum: obiectivitatea, istorismul, legătura dintre teorie și practică.

Noutatea științifică a rezultatelor obținute:

Caracterul inovator al lucrării este determinat de faptul că această investigație abordează modalitățile de adoptare și revizuire a Constituției Republicii Moldova prin identificarea procedurilor de adoptare și revizuire a constituțiilor utilizate la scară mondială. În acest context, sunt elucidate și cercetate următoarele *rezultate științifice*, considerate de autor ca fiind mai relevante și semnificative:

- au fost definite noțiunile de „putere constituantă” și „referendum constituțional”;
- s-a realizat o analiză comparativă a particularităților modalităților de adoptare și revizuire a constituțiilor;
- s-au identificat și studiat instrumentele și mecanismele juridice din Republica Moldova cu privire la oportunitatea implementării procedurii de adoptare a unei noi constituții sau de revizuire a Constituției Republicii Moldova prin referendum.

Problema științifică importantă soluționată rezidă în identificarea modalităților de adoptare și revizuire a constituțiilor în dreptul comparat al statelor, fapt ce a condus la clarificarea pentru teoreticienii și practicienii din domeniul dreptului constituțional a modalităților respective în vederea implementării celor mai avansate experiențe în sistemul național de drept în eventualitatea adoptării unei noi constituții sau revizuirii Constituției Republicii Moldova.

Importanța teoretică și valoarea aplicativă a lucrării:

Valoarea teoretică a tezei constă în studierea, prin prisma dreptului constituțional, a procedurilor aplicate la adoptarea și revizuirea Constituției, a esenței și caracteristicilor sale, astfel contribuind la dezvoltarea unor compartimente din dreptul constituțional precum „adoptarea constituției” sau „revizuirea constituției”.

Aspectul aplicativ al tezei se exprimă prin posibilitatea folosirii ideilor științifice și a concluziilor formulate la perfecționarea și aplicarea legislației în domeniul adoptării și revizuirii Constituției Republicii Moldova pentru popor, deputați și Guvern la inițiativa revizuirii, precum și la toate etapele de legiferare pentru Parlament. Teza are valoare aplicativă și în procesul de studii la facultățile de drept, la disciplina de drept constituțional și la cursurile speciale, și îndeosebi la ciclul II -masterat. Aceasta este necesar în scopul menținerii unui echilibru adecvat între schimbare și tradiție, dat fiind faptul că dificultățile ce apar în soluționarea unor probleme practice pentru curente sociale politice nu pot fi depășite fără o conceptualizare teoretică.

Studiul are un caracter științifico-teoretic, explicând la modul teoretic și practic rezultatele obținute în cadrul cercetării, raportate la aspectul național și internațional al problematicii. Astfel, această lucrare, în determinarea modalităților de adoptare și revizuire a constituției, poate servi ca suport teoretic de bază în domeniu pentru publicul interesat de tema cercetată și de toate subiectele tangențiale acesteia.

Importanța teoretică constă în faptul că lucrarea reprezintă un studiu sistematizat și documentat prin soluții practice și poate fi aplicată în cadrul studiilor universitare și postuniversitare – la predarea disciplinelor din dreptul constituțional. Unele idei inovatoare pot fi preluate în vederea unor eventuale modificări ale legislației.

Aprobarea rezultatelor științifice:

Principalele opinii științifice, rezultate și concluzii ale tezei au fost reflectate în mai multe publicații și prezentate la conferințe științifice de diferite niveluri atât din țară, cât și de peste hotare. Procedurile de cercetare au fost introduse în activitățile de studiu de la Universitatea de Stat din Moldova și Academia de Studii Economice din Moldova. Concluziile obținute ca urmare a cercetărilor efectuate au fost aplicate în activitatea catedrelor și departamentelor din cadrul USM și ASEM. Ideile și propunerile prezentate în teză pot constitui o sursă de inspirație și pot genera noi idei pentru alte lucrări, pot servi ca bază teoretică pentru organele puterii publice din Republica

Moldova în problemele revizuirii Constituției sau în eventualitatea adoptării unei noi constituții a Republicii Moldova.

Teza a fost discutată și recomandată pentru susținere de Departamentul Drept Public al Universității de Stat din Moldova și de Seminarul Științific de Profil inter universitar. În procesul investigațiilor efectuate pentru soluționarea problemei științifice propuse au fost realizate și publicate opt articole științifice la tema cercetată.

Sumarul compartimentelor tezei:

Structura tezei a fost determinată de scopul și obiectivele propuse spre cercetare, astfel încât aceasta conține următoarele compartimente: adnotare în limbile română, rusă și engleză; lista acronimelor și abrevierilor; introducere. Conținutul studiului este structurat în patru capitole, oferind o imagine completă a modalităților de adoptare și revizuire a Constituției Republicii Moldova, după cum urmează:

Introducere – în care sunt elucidate aspectele generale ale investigației, și anume: actualitatea și importanța problemei abordate privind adoptarea și revizuirea constituției, scopul și obiectivele tezei, noutatea științifică a rezultatelor obținute și problema științifică importantă soluționată în domeniul procedurilor constituționale, respectiv, importanța teoretică și valoarea aplicativă a lucrării, aprobarea rezultatelor și sumarul compartimentelor tezei.

Capitolul 1: *Analiza cercetărilor științifice efectuate în domeniul modalităților de adoptare și revizuire a constituției.* Acest capitol conține o analiză profundă a materialelor științifice semnate de autori din Republica Moldova și de peste hotare, precum și o prezentare în aspect evolutiv a legislației din domeniu. Capitolul conține patru paragrafe. Sunt identificate și descrise ponderea interesului doctrinar autohton și internațional față de modalitățile de adoptare și revizuire a Constituției Republicii Moldova. În urma acestei analize, am constatat că temele care vizează direct obiectul de studiu al tezei noastre, precum și cele tangențiale, sunt destul de numeroase, totuși, terminologia care este utilizată în doctrină și în rândurile decidenților cu privire la modalitățile de adoptare și revizuire a constituției este destul de ambiguă, ceea ce ne-a determinat să ne axăm pe analiza aprofundată a conceptelor precum: putere constituantă, revizuire, modificare, adoptare, aprobare, ș.a. La fel, în acest capitol am analizat materialele științifice din alte state privind modalitățile de adoptare și revizuire a constituției care au servit ca sursă de inspirație pentru diversifica investigațiile în vederea atingerii scopului propus. Capitolul finalizează cu identificarea direcțiilor principale ale cercetării, a scopului și obiectivelor tezei.

Capitolul 2: *Repere conceptuale privind modalitățile de adoptare și revizuire a constituției.* Aici sunt analizate aspecte conceptuale privind supremația și stabilitatea constituției, sunt evidențiate principiile care guvernează un act pentru a fi considerat constituție. La fel, în capitolul dat am abordat din punct de vedere teoretic modalitățile aplicate la adoptarea constituției,

diversificând ideile din doctrina autohtonă în simbioză cu doctrinele altor state. Capitolul 2 mai este dedicat identificării tipologiei constituțiilor în funcție de modul de adoptare a acestora, conținând exemple concrete și limpezi. Bineînțeles, un loc aparte în domeniul considerațiilor teoretice l-a ocupat analiza conceptelor legate de procedurile aplicate la revizuirea constituției.

Capitolul 3: Dezvoltarea reglementărilor privind modalitățile de adoptare și revizuire a constituțiilor în dreptul comparat. În acest capitol sunt cercetate particularitățile modalităților de adoptare a constituțiilor. În perspectiva analizei dezvoltării reglementărilor în domeniul revizuirii constituțiilor, am dedicat un paragraf aparte acestui subiect, punând accentul pe dreptul comparat în domeniu. Capitolul dat elucidează și etapele procedurii de revizuire a constituțiilor din diferite state. Nu în ultimul rând, ne-am concentrat atenția și eforturile la dezvoltării trăsăturilor și oportunităților actuale în domeniul revizuirii constituției prin intermediul referendumului.

Capitolul 4: Cadrul național al Republicii Moldova de adoptare și revizuire a Constituției. Acesta este dedicat examinării teoretico-practice a modului de adoptare și de revizuire a Constituției Republicii Moldova. Cadrul constituțional național cu privire la dreptul subiecților de a iniția revizuirea este un alt paragraf al cercetării noastre ce suscită interes. Tot aici am dezbătut subiectul optimizării procedurii de adoptare a unei noi constituții sau de revizuire a Constituției Republicii Moldova prin referendum.

Compartimentul intitulat **Concluzii generale și recomandări**, în virtutea faptului că însumează toate propunerile din cadrul investigației, va contribui la completarea doctrinei juridice naționale în domeniul cercetat, la dezvoltarea dreptului constituțional, ca ramură de drept, și va servi ca suport științific pentru activitatea creativ-legislativă și executivă relevantă.

Bibliografia utilizată în cadrul cercetării conține o listă de 209 de titluri, oglindind izvoarele informative studiate, care conțin rezultatele investigațiilor de bază ale reprezentanților doctrinei juridice naționale și din alte state

Lucrarea continuă cu expunerea concluziilor generale și a recomandărilor relevante la tema enunțată. Astfel, teza conține 157 pagini de text de bază, fiind însoțită de o bibliografie selectivă a peste 209 surse, inclusiv Declarația privind asumarea răspunderii și Curriculum vitae al autorului.

1. CERCETĂRILE ȘTIINȚIFICE AUTOHTONE ȘI COMPARATE ÎN DOMENIUL ADOPTĂRII ȘI REVIZUIRII CONSTITUȚIEI

1.1. Interesul doctrinar autohton față de modalitățile de adoptare și revizuire a Constituției Republicii Moldova

Procedura de adoptare și revizuire a Constituției Republicii Moldova prezintă un interes substanțial pentru doctrinariii din domeniu nu numai pentru faptul că constituția este legea fundamentală a statului, dar și pentru că se află într-o legătură interdependentă cu procesul de dezvoltare istorică, ca parte integrantă a dezvoltării oricărui stat, și în special pentru acest domeniu al dezvoltării Republicii Moldova. Cercetătorul Gh. Costachi în acest aspect a constatat că „experiența istorică demonstrează cu pregnanță că adoptarea Constituției a devenit un eveniment de importanță crucială pentru societatea umană, ea marcând victorii și împliniri de aspirații și sentimente sociale și morale.”¹

Ca și în alte limbi romanice, în limba română, termenul de *constituție* provine de la cuvântul de „a constitui”. În limba franceză, spre exemplu, cuvântul „constitu” are sensul de a constitui, la fel ca în limba română, în care cuvântul „constituire” indică acțiunea de a (se) constitui; alcătui, forma; întemeia, înființa, organiza. În sens juridic, acest termen, care s-a dezvoltat continuu, a fost perceput inițial drept un contract social încheiat între oameni și stat în scopul creării unei societăți civile, în care guvernării ar fi obligați să respecte drepturile fundamentale ale acestora.

Astfel, Constituția, în opinia autorului național Victor Popa, a fost concepută ca „un ansamblu de norme juridice care au avut ca scop limitarea puterii guvernanților și garantarea drepturilor fundamentale ale omului și cetățeanului. Ansamblul normelor trebuia să fie cuprins într-o lege aparte și să se bucure de forță juridică supremă față de alte norme din stat”².

Ulterior, academicianul Ion Guceac a definit constituția „ca act juridic fundamental care se bucură de supremație în raport cu toate celelalte și care reglementează principiile, modul de organizare și funcționare a autorităților publice și raporturile dintre ele, raporturile dintre aceste autorități și cetățeni, consfințește și garantează drepturile și libertățile fundamentale ale omului și cetățeanului”³. Acest autor a mai definit constituția într-un sens similar în manualul său „Curs elementar de drept constituțional, vol. I”⁴. Mai mult ca atât, autorul în monografia sa anterioară a enunțat că „constituțiile prin ele însele, într-un stat de drept, sunt sau pot fi un obstacol în calea arbitrarului, dacă ele exprimă voința generală, iar respectul față de ele devine „religia” fiecăruia”⁵

¹ Costachi Gh. „Rolul justiției în edificarea statului de drept”, Chișinău: Print-Caro, 2021, 1071 p., p.690.

² Popa V., „Tratat de drept constituțional și instituții politice”, Ed. a 2-a, rev. și ad. Chișinău: S.n., Notograf Prim SRL, 2021 – 1024 p., p. 369.

³ Guceac I., „Evoluția constituționalismului în Republica Moldova”, Chișinău, 2000, p.18.

⁴ Guceac I., „Curs elementar de drept constituțional”, vol. I, Chișinău: Tipografia „Reclama”, 2001, 257 p.

⁵ Guceac I., „Evoluția constituționalismului în Republica Moldova”, Chișinău, 2000, p.18.

Autorul național Teodor Cârnaț a expus o definiție mai modernă și mai detaliată a constituției ca fiind „act politico-juridic fundamental cu forță juridică supremă față de toate actele normative, adoptat și modificat după o procedură specială și care reglementează constituirea, competența și funcționarea instituțiilor politice și bazele instituțiilor administrative și jurisdicționale în conformitate cu principiul separației puterilor în stat, fiind un act ce consfințește și garantează principiile fundamentale ale vieții sociale și de stat, precum și drepturile, libertățile și îndatoririle fundamentale ale omului și cetățeanului.”⁶

În timp ce termenul de constituție obținea o nouă semnificație în stat, dobândind calitatea de lege fundamentală, în care sunt consacrate principiile fundamentale ale întregii vieți juridice, politice, sociale și economice, acesta a început să capete o conotație puternică și să trezească un interes sporit în rândurile marilor juriști și politicieni.

Odată cu dezvoltarea statelor, în opinia autorului V. Popa, „constituția va obține un conținut mai bogat și nu se mai mărginește la puterile politice și garantarea drepturilor cetățenești”⁷. Același autor a menționat un criteriu important al constituției și anume: „forma de adoptare și modificare”: „Elementele definitorii ale constituției, sintetizându-le, trebuie să permită aprecierea lor în baza a trei criterii: a) conținut; b) forța juridică; c) forma de adoptare și modificare.”⁸

Autorul autohton A. Arseni referitor la acest aspect a constatat următoarele: „când într-o societate se adoptă constituția, poporul trebuie să fie acela care o elaborează cu respectarea cerințelor indicate, și atunci constituția își va realiza semnificația sa.”⁹

În același sens, autorul I. Guceac a menționat că „Constituția britanică este un caz care vine să demonstreze că apariția constituției trebuie înțeleasă ca un proces care a durat în timp.”¹⁰ De obicei, însă, opinează același autor, „constituțiile se adoptă în perioada unor importante evenimente politice și istorice din statul respectiv. Această perioadă poate fi legată de formarea unui stat nou, de schimbarea cursului politic sau a ideologiei statului.”¹¹

Totuși, constituțiile adoptate în Statele Unite ale Americii și în Franța la sfârșitul secolului al XVIII-lea au influențat mișcarea constituțională mondială. Autorul T. Cârnaț pe marginea acestui fapt a reflectat și a conchis că „Organizarea conducerii politice a societății și garantarea

⁶ Cârnaț T. „Drept constituțional și instituții politice”. Partea I-a. USM, departamentul „Drept public”. Chișinău: Tipogr.: „Print-Cairo” S.n. 2020, ISBN 978-9975-56-723-7. 584 p., p.71.

⁷ Popa V., Dreptul public, Chișinău, 1998, 460 p., p. 235.

⁸ Popa V., „Tratat de drept constituțional și instituții politice”, Ed. a 2-a, rev. și ad. Chișinău: S.n., Notograf Prim SRL, 2021, 1024 p., p. 371.

⁹ Arseni A. „Drept constituțional și instituții politice. Tratat”, Vol.I, Ed. a 3-a, actualiz. și restruct. Chișinău: CEP USM, 2021, 427 p., p. 77.

¹⁰ Guceac I., Constituția la răscruce de milenii, Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Cercetări Juridice și Politice, Chișinău, 2013, 416 p., p. 84.

¹¹ Guceac I., Constituția la răscruce de milenii, Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Cercetări Juridice și Politice, Chișinău, 2013, 416 p., p. 92.

drepturilor omului încep a se realiza pe calea adoptării unor acte juridice fundamentale, prin intermediul reglementărilor constituționale.”¹²

Referindu-se la aplicarea acestor manifestări politico-juridice în societatea modernă, autorul I. Guceac a stabilit că „la etapa contemporană, adoptarea unor constituții noi sau revizuirea esențială a celor existente este o reacție la provocările societății, cerințele unor situații obiective, solicitările unor forțe social-politice, mentalității în schimbare a societății. Anume aceste provocări determină esența evoluției constituționalismului contemporan.”¹³

Ținând cont de evoluția constituționalismului în materia adoptării și, respectiv, a revizuirii constituțiilor, numeroși doctrinari autohtoni V. Popa, I. Guceac, Gh. Costachi, A. Arseni, T. Cârnaț, V. Ivanov, V. Pușcaș, L. Suholitco, S. Țurcan, S. Cobăneanu ș.a. au abordat aceste aspecte din punct de vedere științific.

Datorită importanței acestei problematice, dreptul la inițiativa adoptării constituției va fi abordat detaliat în următorul capitol, acum însă vom expune doar ideile generatoare, care justifică interesul doctrinar față de procesul evoluției constituționale a Republicii Moldova sau adoptării și revizuirii constituției.

Autorul I. Guceac printre primii a analizat detaliat procesul evoluției constituționalismului în Republica Moldova, reflectând principalele componente ale acestei evoluții. Astfel, autorul menționează că „problema dezvoltării constituționale a Republicii Moldova trebuie să fie prezentată nu ca fiind izolată de alte procese și fenomene istorice, ci într-o interdependență reciprocă și luând în considerație legitățile și etapele istorice ale dezvoltării statului nostru. Investigațiile realizate în această direcție trebuie să fie subordonate anumitor legități, cum ar fi următoarele: evidențierea legităților apariției și dezvoltării Constituției ca lege fundamentală a statului; tratarea istorică a Constituției cu evidențierea modificărilor, completărilor și trăsăturilor noi apărute în dezvoltarea ei.”¹⁴ Detaliind elementele dezvoltării constituționale a Republicii Moldova, autorul academician afirmă că „este un fenomen legat indisolubil de procesul de formare a comunității lingvistice, teritoriale și psihologice constituită într-o unitate economică și culturală, iar apoi statală, cunoscută astăzi de comunitatea internațională drept Republica Moldova.”¹⁵ Ulterior, autorul I. Guceac a consemnat 5 etape ale constituționalismului în Republica Moldova, după evoluția și aplicarea lor istorică. În această lucrare ne vom referi mai detaliat numai la ultima

¹² Cârnaț T. „Drept constituțional și instituții politice”. Partea I-a. USM, departamentul „Drept public”. Chișinău: Tipogr.: „Print-Cairo” S.n. 2020, ISBN 978-9975-56-723-7. 584 p., p.72..

¹³ Guceac I., Constituția la răscruce de milenii, Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Cercetări Juridice și Politice, Chișinău, 2013, p. 94.

¹⁴ Guceac I., „Evoluția constituționalismului în Republica Moldova”, Chișinău, 2000, p.31.

¹⁵ Guceac I., „Evoluția constituționalismului în Republica Moldova”, Chișinău, 2000, p.31.

etapă consemnată de academician: „5. Etapa contemporană a constituționalismului în Republica Moldova”.

Autorul V. Popa a elucidat procesul de adoptare și revizuire a constituțiilor în mai multe lucrări importante pentru știința dreptului constituțional național. Una din aceste lucrări, care prezintă un interes special pentru teza noastră și din care ne-am inspirat, este „*Procesul autodeterminării Republicii Moldova în stat suveran și independent*”¹⁶. În această lucrare, autorul a enumerat mai multe acte juridice care au servit drept bază pentru inițierea și exercitarea procedurii de elaborare a proiectului și de adoptare a unei noi constituții, inclusiv constituția socialistă a RSSM. În opinia autorului, un prim act, care a pus începutul noii ideologii, cu intenția de a fi reglementată constituțional, a fost adoptarea de către Parlamentul de legislatură a XI-a, ales încă în perioada sovietică, a Legii cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești¹⁷ din 31 august 1989. Alte acțiuni de importanță majoră pentru autodeterminarea RSSM față de URSS și adoptarea ulterioară a unei noi constituții de Parlamentul de următoarea legislatură, cea de a XII-a, a fost revizuirea inițială a Constituției RSSM din 1978 prin Legea nr.10-XII din 10 mai 1990, aprobarea, la 27 aprilie 1990, a noului Drapel de stat¹⁸, adoptarea, la 23 iunie 1990, a Declarației suveranității RSSM¹⁹, act care pentru prima dată a stabilit o structură statală nouă în RSSM în raport cu URSS. Un nou pas, menționat de autor, în acest proces de autodeterminare, scontat cu adoptarea actualei constituții, a fost adoptarea de către Parlament, la 27.07.1990, a Declarației cu privire la puterea de stat²⁰. În opinia autorului, „finalul logic al procesului de autodeterminare îl constituie Declarația de Independență a Republicii Moldova din 27.08.1991”^{21,22}. Susținem această poziție a autorului V. Popa, care în special a menționat Declarația de Suveranitate și Decretul cu privire la puterea de stat, ca acte foarte importante în formarea statului Republica Moldova, nu numai pentru procesul de autodeterminare față de URSS, dar și pentru formarea viitoarelor baze constituționale ale statului nostru. Or, un neajuns al acestei analize este menționarea de către unii actori politici ca fiind importantă numai Declarația de

¹⁶ Popa V. Procesul autodeterminării Republicii Moldova în stat suveran și independent. În: Mecanisme naționale și internaționale de protecție a drepturilor omului: Masa rotundă cu participare internațional consacrată aniversării a 65-a de la adoptarea Declarației universale a Drepturilor Omului, 11 decembrie 2013. Chișinău, 2014, p. 25-34. p. 25.

¹⁷ Legea Sovietului Suprem al RSS Moldovenești nr.3465 din 01.09.89 cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești. În: Veștile, 9/217, 30.09.1989.

¹⁸ Hotărârea Parlamentului nr.17 din 12.05.90 despre aprobarea Regulamentului cu privire la Drapelul de Stat al Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești. În: Veștile, 5/93, 30.05.1990.

¹⁹ Declarația suveranității Republicii Sovietice Socialiste Moldova, nr.148 din 23.06.90. În: Veștile, 8/192, 30.08.1990.

²⁰ Decretul cu privire la puterea de stat, nr.201 din 27.07.90. În: Veștile, 8/208, 30.08.1990.

²¹ Legea privind Declarația de independență a Republicii Moldova nr.691 din 27.08.91. În: Monitor, 11-12/103, 30.12.1991.

²² Popa V. Procesul autodeterminării Republicii Moldova în stat suveran și independent. În: Mecanisme naționale și internaționale de protecție a drepturilor omului: Masa rotundă cu participare internațional consacrată aniversării a 65-a de la adoptarea Declarației Universale a Drepturilor Omului, 11 decembrie 2013. Chișinău, 2014, p.25-34. p. 30.

Independență. În acest sens, apare întrebarea, dar prin ce acte statul nostru și-a asumat rolul de ratificator al actelor legislative ale URSS sau în care act pentru prima dată în legislația RSSM a fost proclamat și reglementat detaliat principiul separației puterilor în stat?

Autorul V. Pușcaș referindu-se la actele care au servit drept bază la adoptarea noii Constituții, în lucrarea sa a menționat că „adoptarea Declarației de Suveranitate la 23 iunie 1990 și proclamarea Independenței la 27 august 1991 au impus imperativul elaborării Constituției noului stat, Republica Moldova, apărut în urma dezmembrării imperiului sovietic”²³. Ideile expuse de acest autor, care a deținut și funcția de vicepreședinte al Parlamentului ales în 1990, referitor la acțiunile legislative necesare întreprinse de Republica Moldova de la dobândirea independenței până la adoptarea Constituției actuale din 1994 sunt similare cu cele enunțate de V. Popa. Conform acestei opinii: „Republica Moldova nu s-a grăbit să adopte o nouă Constituție, ci a pregătit premisele de dezvoltare a societății, premise care își aveau începutul încă la sfârșitul anilor '80, începutul anilor '90, fiind proclamate cele mai sacre valori ale națiunii: limba, alfabetul, istoria, asigurarea suveranității naționale a poporului și imperative: libertatea mass-mediei, independența justiției, protejarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului etc. Mai întâi de toate, era necesar de a determina idealul spre care tindea societatea noastră: idealul statelor occidentale, numite capitaliste, și idealul statelor socialiste sau idealul statelor comuniste. Ce constituție, ce fel de model constituțional putea fi propus pentru țara noastră? Arhitecții noii formațiuni statale, în linii mari - deputații „Parlamentului 90”, erau de părerea ca elaborarea și adoptarea Constituției să fie subordonate dezideratelor concrete ale statului, și nu invers. Anume Constituția trebuia să prevadă modelul de organizare și de activitate a organelor puterii de stat și regulile de conduită în relațiile dintre persoanele fizice și juridice. În comparație cu constituțiile sovietice, care reflectau trecutul și prezentul, noua Constituție a Republicii Moldova trebuia să fie orientată spre viitor”²⁴.

Autorul V. Popa și-a dezvoltat opiniile în publicația „*Repere constituționale pentru depășirea crizei politice în Republica Moldova: argumente teoretice și soluții practice*”²⁵, în care s-a referit la dezvoltarea constituționalismului în Republica Moldova și la perioada unor crize constituționale vădite, provocate parțial de noua procedură de alegere a Președintelui Republicii Moldova după revizuirea Constituției în 2000. În ajunul crizelor politice provocate de alegerile din 2009, savantul a ajuns la concluzia că actuala Constituție necesită revizuiți cardinale, în acest scop fiind necesar „să se constituie o comisie națională, compusă din experți calificați în domeniul

²³ Pușcaș V. Dezvoltarea constituțională a Republicii Moldova. 20 de ani de la adoptarea Constituției. Chișinău: Institutul Național al Justiției, nr.2, 2014, p.17-23., p.17.

²⁴ Pușcaș V. Dezvoltarea constituțională a Republicii Moldova. 20 de ani de la adoptarea Constituției. Chișinău: Institutul Național al Justiției, nr.2, 2014, p.17-23., p.17.

²⁵ Popa V. Repere constituționale pentru depășirea crizei politice în Republica Moldova: argumente teoretice și soluții practice. Chișinău: IDIS Viitorul, 2009. 29 p.

dreptului constituțional, care va avea sarcina de a pregăti proiectul modificărilor constituționale”²⁶. Aceste modificări, în viziunea sa, trebuiau să se refere „la multiple probleme create de lipsa unor reglementări importante în Constituție sau de reglementarea irațională a altor raporturi de drept constituțional”²⁷.

În publicația „*Reforma constituțională: imperativ al timpului*”²⁸, autorul V. Popa a cercetat problema unor incompatibilități referitoare la procedura adoptării actualei Constituții în 1994 și necesitatea unor reforme constituționale din acea perioadă. În această lucrare, autorul a fundamentat necesitatea imperioasă de a efectua în Republica Moldova o reformă constituțională substanțială, prin adoptarea unei noi constituții. Necesitatea acestei reforme autorul o explică prin faptul că actuala Constituție „a fost adoptată de către un Parlament care nu a avut împuternicire directă de la popor pentru a adopta o Constituție și nu a fost supusă nici ratificării populare de către deținătorii puterii”²⁹. În continuare, autorul a supus unei analize posibilele modalități de adoptare a noii constituții printr-o majoritate parlamentară și ratificarea ulterioară prin referendum popular.

Autorul V. Popa, în altă lucrare „*Dreptul public*”³⁰, a prezentat pentru constituție o multitudine de definiții în funcție de evoluția conceptuală a acesteia, concluzionând că, totuși, definițiile care stabilesc obiectul de reglementare sunt cele mai oportune. De asemenea, autorul a manifestat interes și față de formele constituției, explicând cauzele apariției constituțiilor scrise și cutumiare, pe de o parte, și cele rigide sau suple, pe de altă parte. În ceea ce privește adoptarea și revizuirea constituției, autorul consideră că „acest mecanism reprezintă un proces complex, analizându-l sub trei aspecte: inițiativa adoptării constituției, organul competent și modurile de adoptare”³¹. Totodată, autorul a tratat modurile de adoptare în funcție de mai mulți factori: forma de guvernământ, stadiul de dezvoltare economică, socială, politică, ideologia dominantă în momentul adoptării, aspecte care diferă de la un stat la altul.

În lucrarea sa „*Drumul ascensiunii*”³², autorul V. Popa a formulat obiecții critice pe marginea procesului de adoptare a Constituției Republicii Moldova, considerând că au fost încălcate unele principii importante ale teoriei constituției. Autorul a opinat că Constituția RSS Moldovenești din 1978 nu a avut continuitate și putere juridică după 27.08.1991 și odată cu declararea independenței trebuia abrogată, așa cum s-a întâmplat în România după revoluția din

²⁶ Popa V. Repere constituționale pentru depășirea crizei politice în Republica Moldova: argumente teoretice și soluții practice. Chișinău: IDIS Viitorul, 2009. 29 p.

²⁷ Popa V. Repere constituționale pentru depășirea crizei politice în Republica Moldova: argumente teoretice și soluții practice. Chișinău: IDIS Viitorul, 2009. 29 p.

²⁸ Popa V. Reforma constituțională: imperativ al timpului. Chișinău: IDIS „Viitorul”, 2009.

²⁹ Popa V. Reforma constituțională: imperativ al timpului. Chișinău: IDIS „Viitorul”, 2009, p. 14.

³⁰ Popa V. Dreptul public / Acad. de Administrare Publică pe lângă Guvernul Rep. Moldova. – Ch.: AAP, 1998. – 460 p.

³¹ Popa V., Dreptul public / Acad. de Administrare Publică pe lângă Guvernul Rep. Moldova. – Ch.: AAP, 1998. – 460 p. p.242.

³² Popa V., Drumul ascensiunii. Studiu in onorem, Ch.: ULIM, 2009. 185 p.

22 decembrie 1989³³. Același autor în aceeași ordine de idei a mai menționat despre procedura de adoptare a actualei Constituții a Republicii Moldova, că „această formă de adoptare a constituției este mai puțin democratică, deoarece poate duce cu ușurință la o înlocuire a unei constituții adoptate de o putere constituantă originară sau instituite de unele forțe politice care pot câștiga o majoritate parlamentară provizorie.”³⁴

Un alt autor autohton, A. Arseni, a dedicat o serie de cercetări științifice materiei constituționalismului în ansamblul său, printre care „*Jurisdicția constituțională a Republicii Moldova*”, în care a subliniat „rolul esențial al Curții Constituționale în revizuirea constituției”, menționând „esența și importanța solicitării unui aviz din partea Curții în acest context, pentru a asigura constituționalitatea proiectului de modificare a constituției, implicând și limitele revizuirii prevăzute în constituție.”³⁵

Iar în lucrarea „*Dreptul constituțional comparat*”, realizată de A. Arseni, V. Ivanov și L. Suholitco, autorii au reiterat importanța adunării constituante în procesul de adoptare a constituției, prezentând aspecte de drept comparativ în diferite state în ceea ce privește subiecții cu drept de inițiativă. De asemenea, autorii au atribuit o importanță deosebită modalităților speciale prin care este modificată constituția de către parlament în diferite state. În lucrare sunt prezentate adițional unele aspecte ce țin de „abrogarea constituției precedente în cazul adoptării uneia noi sau în cazul modificării integrale a acesteia și modalitățile aplicate în astfel de situații: modul obișnuit și modul excepțional.”³⁶

În lucrarea sa „*Constituția la răscruce de milenii*”³⁷, autorul I. Guceac a realizat o cercetare multiaspectuală a procesului de adoptare a unei constituții, pornind de la originea noțiunii de constituție, apariția actelor fundamentale echivalente acestui concept, precum și evoluția procedurii de adoptare în funcție de progresul statului și al constituționalismului în general. Ca și ceilalți autori menționați în această lucrare, I. Guceac a analizat mecanismul de adoptare a constituției sub aspectul celor trei elemente esențiale: inițiativa adoptării constituției, organul competent să adopte constituția și modurile de adoptare a constituției. În ceea ce privește etapa privind inițierea adoptării constituției, autorul a subliniat importanța deosebită a procesului de supunere a proiectului de constituție unei dezbateri publice. De asemenea, autorul a efectuat o analiză profundă a conceptului de *putere constituantă*, ca organ competent să adopte constituția, prezentând și o clasificare în acest sens.

³³ Popa V., *Drumul ascensiunii. Studiu in onoare, Ch.: ULIM, 2009, 185 p., p.86.*

³⁴ Popa V., „*Tratat de drept constituțional și instituții politice*”, Ed. a 2-a, rev. și ad. Chișinău: S.n., Notograf Prim SRL, 2021, 1024 p., p. 384.

³⁵ Arseni A. *Jurisdicția Constituțională a Republicii Moldova*. Chișinău, 2000, 214 p.

³⁶ Arseni A. Suholitco L., Ivanov V. *Dreptul constituțional comparat*. Chișinău: CE USM, 2003. 295 p.

³⁷ Guceac I. *Constituția la răscruce de milenii*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2013. 416 p.

Același autor I. Guceac, în lucrarea „*Curs elementar de drept constituțional*”³⁸, a efectuat o amplă cercetare a modurilor de adoptare a constituției, identificând mai multe forme: monarhice, democratice și mixte. În ceea ce privește revizuirea constituției, autorul, la fel, a elaborat o analiză a întregului mecanism, subliniind diferite aspecte comparative ale statelor, ce se diferențiază în funcție de organul competent să adopte legile de revizuire. În ceea ce privește revizuirea constituției, autorul I. Guceac a abordat acest subiect prin prisma mai multor elemente, cum ar fi: etapele de dezvoltare constituțională a statului, constanța și flexibilitatea constituției, cauzele revizuirii unei constituții, limitele revizuirii, modalitățile prin care poate fi revizuită constituția, subiecții cu drept de inițiativă a revizuirii, autoritatea publică competentă în acest sens și procedura de adoptare a legii de revizuire. Autorul a menționat că „constituția reflectă nu numai necesitățile prezentului, ci și pe cele ale viitorului constituent, care trebuie să țină cont de posibila evoluție a realităților sociale, de necesitatea unei anumite dirijări a vieții politice.”³⁹ Un aspect la fel de important, subliniat de Ion Guceac în lucrare, este procesul de adoptare a constituției prin încheierea unui tratat internațional, oferind și un exemplu pertinent în acest caz: „Acordul-cadru general privind pacea din Bosnia, cunoscut ca *Acordul de Pace de la Dayton*, semnat la 21 noiembrie 1995, la Dayton.”⁴⁰.

Referitor la adoptarea constituției, autorul I. Guceac, în lucrarea sa „*Constituțiile statelor lumii*”, a constatat că „la originea constituției, ca lege fundamentală cu forță juridică supremă, stau o serie de factori esențiali, definiți convențional rădăcini istorice și politice ale constituției. În opinia autorului, „influența acestor factori în fiecare stat este diferită, dar în ansamblu ei au clădit acel fundament pe care s-a format constituția modernă determinată de participarea omului la viața socială în corelație cu mediul natural.”⁴¹.

Procedura specială de adoptare a constituției a fost cercetată sub toate aspectele și de către autorul T. Cârnaț în lucrarea „*Drept constituțional și instituții politice*”. Autorul a evidențiat cele trei elemente care definesc întregul mecanism de adoptare a constituției, organul care poate iniția procesul de elaborare și adoptare a constituției, organul competent să adopte constituția, clasificându-le în două tipuri (puterea constituentă originală și cea derivată, sau instituită) și diferența dintre acestea două. Dezvoltând cercetarea, autorul a analizat modurile de adoptare a constituțiilor, subliniind că cel mai eficient și democratic mijloc de adoptare a constituției îl

³⁸ Guceac I. *Curs elementar de drept constituțional*. Vol. I. Chișinău: FEP Tipografia centrală, 2001. 496 p.

³⁹ Guceac I. „Constituția la răscruce de milenii”, Chișinău: Tipografia Centrală, 2013, 414p., p.117.

⁴⁰ Guceac I. „Constituția la răscruce de milenii”, Chișinău: Tipografia Centrală, 2013, 414p., p.108.

⁴¹ Guceac I. *Constituțiile statelor lumii*: (abordare rezumativă). Chișinău: Cartier, 2016. 908 p., p.7.

reprezintă cazul constituției parlamentare, care se încununează cu o aprobare din partea poporului prin intermediul referendumului⁴².

Autorul T. Cârnaț, dezvoltând opinia autorului român I. Muraru conform căreia pentru stabilitatea Constituției și imposibilitatea modificării ei de către organele legislative obișnuite, adunarea constituantă este singura putere competentă să adopte sau să o modifice, în noul manual „Drept constituțional și instituții politice” a constatat că „Prin putere constituantă (putere constituțională) subînțelegem dreptul poporului de a organiza o adunare constituantă (constituțională) abilitată cu dreptul de a adopta o nouă Constituție, în rezultatul apariției noului stat sau în urma înfăptuirii revoluțiilor, sau în cazul când constituția existentă nu mai corespunde noilor realități sociale, sau abilitarea acestui organ numai cu dreptul de a modifica constituția existentă. După ce adunarea constituantă își atinge scopul, și anume de a adopta o nouă constituție sau să o modifice pe cea existentă, acest organ este dizolvat de drept.”⁴³

Lucrarea dată a abordat și problema revizuirii constituției, autorul menționând că această procedură diferă în funcție de gradul de rigiditate al constituției. În acest sens, autorul a efectuat un studiu complex al procedurii de revizuire, evidențiind 5 etape: „inițiativa de revizuire, dezbateră inițiativei de revizuire de către autoritatea publică competentă, adoptarea legii de revizuire, promulgarea legii de revizuire și publicarea legii de revizuire”⁴⁴.

Autoarea C. Popa în lucrarea recentă „*Consolidarea regimului de guvernare prin prisma constituționalismului contemporan din Republica Moldova*”, studiază într-o manieră complexă colaborarea dintre Parlament, Guvern și Președinție în vederea consolidării regimului de guvernare al Republicii Moldova prin prisma constituționalismului contemporan. Autoarea precizează elementele definitorii ale conceptului regimului de guvernare, apreciază „constituționalismul ca un mijloc de exercitare a regimului de guvernare”⁴⁵. Pentru teza noastră, prezintă interes faptul că autoarea a cercetat „Reforme constituționale privind regimul de guvernare din Republica Moldova din 1990 și până în prezent”⁴⁶.

Unul din momentele-cheie ale cercetării autoarei, cu care suntem de acord, îl constituie evidențierea căilor de consolidare a activității Parlamentului, Guvernului și a instituției

⁴² Cârnaț T. „Drept constituțional și instituții politice”. Partea I-a. USM, departamentul „Drept public”. Chișinău: Tipogr.: „Print-Cairo” S.n. 2020, ISBN 978-9975-56-723-7. 584 p., p. 85-86..

⁴³ Cârnaț T. „Drept constituțional și instituții politice”. Partea I-a. USM, departamentul „Drept public”. Chișinău: Tipogr.: „Print-Cairo” S.n. 2020, ISBN 978-9975-56-723-7. 584 p., p.72..

⁴⁴ Cârnaț T. „Drept constituțional și instituții politice”. Partea I-a. USM, departamentul „Drept public”. Chișinău: Tipogr.: „Print-Cairo” S.n. 2020, ISBN 978-9975-56-723-7. 584 p., p.74.

⁴⁵ Popa Cr. Consolidarea regimului de guvernare prin prisma constituționalismului contemporan din Republica Moldova. Teza de doctorat. Chișinău, 2017, 156 p., p.66.

În: http://www.cnaa.md/files/theses/2017/52161/popa_cristina_thesis.pdf

⁴⁶ Popa Cr. Consolidarea regimului de guvernare prin prisma constituționalismului contemporan din Republica Moldova. Teza de doctorat. Chișinău, 2017, 156 p., p.105-114.

În: http://www.cnaa.md/files/theses/2017/52161/popa_cristina_thesis.pdf

prezidențiale din Republica Moldova, prin care „s-a identificat tipul semiprezidențial de regim de guvernare... un regim hibrid, care cumulează caracteristici ale regimului parlamentar și ale celui prezidențial.”⁴⁷.

Adoptarea constituției și aspecte de cercetare privind revizuirea acesteia au fost reflectate în publicația autorului A. Grecu „Aspecte comparative ale constituționalismului în Republica Moldova și Ucraina prin prisma instituției Curții Constituționale”⁴⁸. Referindu-se la evoluția constituționalismului în Republica Moldova, autorul a menționat că „istoria constituționalismului din Republica Moldova demonstrează faptul că problema principală a dezvoltării constituționale, privită ca un proces de organizare a activității instituțiilor publice și nonguvernamentale, a indivizilor, nu ține de noutatea ideilor constituționale fundamentale, pe care le-am acceptat după declararea suveranității și independenței, dar de nivelul scăzut al conștiinței juridice. Actualmente se înregistrează o discordanță între doctrina de drept constituțional și realizarea în practică a ideilor și principiilor constituționale exprimate în conținutul normelor de drept, astfel încât ideile nu se transformă în stereotipuri de conștiință juridică, iar actele legislative prin care ideile constituționale fundamentale sunt dezvoltate și precizate, cu toate că poartă un caracter aplicativ, nu sunt eficiente.”⁴⁹

Autorul S. Țurcan, în una din publicațiile sale „Valorile constituționale ale Republicii Moldova în raport cu valorile Uniunii Europene”, s-a referit la conținutul normelor constituționale în cadrul statului de drept pentru stabilirea limitelor puterii statale: „Statul de drept presupune organizarea și exercitarea puterii în stat cu respectarea strictă a normelor juridice, în special a celor constituționale, or, în cadrul statului de drept prin Constituție se stabilesc clar limitele puterii statale, sunt reglementate explicit funcțiile și atribuțiile autorităților publice antrenate în exercitarea puterii de stat în vederea promovării drepturilor și libertăților omului.”⁵⁰

Cercetătorul Gh. Costachi, de asemenea a realizat o serie de studii științifice în domeniul dreptului, inclusiv al dreptului constituțional, în care a analizat unele momente importante referitoare la adoptarea sau revizuirea constituției. În publicația sa „Realizarea Constituției –

⁴⁷ Popa Cr. Consolidarea regimului de guvernare prin prisma constituționalismului contemporan din Republica Moldova. Teza de doctorat. Chișinău., 2017, 156 p., p.63.

În: http://www.cnaa.md/files/theses/2017/52161/popa_cristina_thesis.pdf

⁴⁸ Grecu A. „Aspecte comparative a constituționalismului în Republica Moldova și Ucraina prin prisma instituției Curții Constituționale.” Materialele conferinței „Știința juridică autohtonă prin prisma valorilor și tradițiilor europene”. Chișinău, Moldova, 10 decembrie 2013 - 14 noiembrie 2014. Chișinău: ULIM, 2015, 188 p., p.121-126.

⁴⁹ Grecu A. „Aspecte comparative a constituționalismului în Republica Moldova și Ucraina prin prisma instituției Curții Constituționale.” Materialele conferinței „Știința juridică autohtonă prin prisma valorilor și tradițiilor europene”, Chișinău, Moldova, 10 decembrie 2013 - 14 noiembrie 2014. Chișinău: ULIM, 2015, 188 p., p.122.

⁵⁰ Țurcan S. „Valorile constituționale ale Republicii Moldova în raport cu valorile Uniunii Europene.” Materialele conferinței „Știința juridică autohtonă prin prisma valorilor și tradițiilor europene”, Chișinău, Moldova, 10 decembrie 2013 - 14 noiembrie 2014. Chișinău: ULIM, 2015, 188 p., p.26.

obiectiv major într-un stat de drept”⁵¹, autorul Gh. Costachi a supus cercetării necesitatea elaborării și adoptării constituției ca Lege Fundamentală și a reflectat domeniul de reglementare prin Legea Supremă a relațiilor sociale și importanța acestora pentru dezvoltarea societății organizate în stat pentru a satisface necesitățile comunității sociale în cauză.

Același autor, Gh. Costachi, a continuat parțial domeniul de cercetare din această lucrare în monografia sa „*Cultura și educația juridică – condiții necesare pentru edificarea statului de drept*”⁵², în care s-a pronunțat de mai multe ori asupra conținutului normativ al constituției. Aplicativ la rolul constituției în dezvoltarea statului, autorul a menționat că „Constituția își justifică menirea sa socială, satisface așteptările societății numai atunci când principiile și normele ei sunt transpuse în viață, sunt implementate în practica socială, când sunt realizate în activitatea oamenilor.”⁵³. Continuându-și constatările, referindu-se la procedura de revizuire a Constituției în cadrul unor formule stabilite, Gh. Costachi menționează că „...este unica soluție pentru a face ca Legea Supremă a statului să devină un fundament stabil și durabil al intereselor comunității și al statalității Moldovei, al regimului constituționalității indispensabil unui stat de drept.”⁵⁴

Ne-a servit drept bază pentru studiile efectuate lucrarea unui alt cercetător, V. Ivanov, „*Конституционное право Республики Молдова*”, în care s-a analizat evoluția dreptului constituțional în Republica Moldova, inclusiv procedurile de elaborare a actualei Constituții și actele și acțiunile ce au stat la baza elaborării proiectului noii Constituții. Autorul consideră că „spre deosebire de alte acte legislative, Constituția, ca Lege fundamentală a statului, ocupă rolul și are caracterul de fondator și instaurator. Ea reglementează un cerc larg de relații sociale, cele mai importante din ele fiind cele ce aduc atingere intereselor fundamentale ale membrilor societății și tuturor cetățenilor. Constituția instituie bazele constituirii și organizării juridice a relațiilor sociale și economice de stat, organizarea național-teritorială, drepturile, libertățile și îndatoririle fundamentale ale omului și cetățeanului, organizarea puterii de stat și de administrare publică, instituie ordinea de drept și legislativă.”⁵⁵

Modul de reglementare constituțională a relațiilor sociale fundamentale și supreme, și transformarea acestora în raporturi juridice constituționale în Republica Moldova au fost analizate și de cercetători din alte domenii decât cel al dreptului. Un nume cunoscut savanților din Republica Moldova este M. Platon, care în cursul său universitar „*Administrația publică*”⁵⁶ a constatat

⁵¹ Costachi Gh. „Realizarea Constituției – obiectiv major într-un stat de drept”. Chișinău: Tipografia Centrală, 2003. 245 p.

⁵² Costachi Gh. „Cultura și educația juridică – condiții necesare pentru edificarea statului de drept.” Chișinău: Tipografia Centrală, 2003. 672 p.

⁵³ Costachi Gh. „Realizarea Constituției – obiectiv major într-un stat de drept.” În Revista Națională de Drept, 2009, nr.8, p.2.. 672 p, p.50-51.

⁵⁴ Costachi Gh. „Rolul justiției în edificarea statului de drept”, Chișinău: Print-Caro, 2021, 1071 p., p.728.

⁵⁵ Ivanov V. „Конституционное право Республики Молдова”. Ed.II, Chișinău: ULIM, 2000, 351 p., p.24

⁵⁶ Platon M. „Administrația publică”. Chișinău: Ed.„Universul”, 2007, 928 p.

necesitatea stringentă a adoptării Constituției Republicii Moldova la momentul fondării ca stat independent, menționând că „Republica Moldova, formată după zeci de ani de guvernare dictatorială, după decenii de luptă grea a poporului pentru independența națională, apărarea limbii și culturii sale, pentru înlăturarea vicisitudinilor, la care a fost supusă în timpul dominației străine, a avut de soluționat un șir de probleme, printre care se înscrie și crearea unui mecanism de edificare și de funcționare a unui stat democratic și de drept, a unui cadru legislativ nou. [...] Un pas real pe calea creării cadrului legislativ al statului nostru a fost adoptarea la 29 iulie 1994 a Constituției Republicii Moldova. [...] Niciun act normativ nu dispune și nici n-ar putea avea calitățile unei constituții. [...] Analizând textul acestui document istoric pentru poporul moldav, se cere evidențiat faptul că la baza conceptului Constituției au fost puse principii unanim recunoscute, realizarea practică a cărora ne-ar permite ruperea definitivă de atmosfera trecutului, luând calea democratizării și prosperității sociale.”⁵⁷

Cercetările realizate de autorii autohtoni sus-menționați trădează interesul lor major pentru domeniul adoptării, revizuirii constituției în general și a Constituției Republicii Moldova în special. Interesul doctrinar al cercetătorilor noștri s-a intensificat datorită evoluției istorice a acestor instituții și a creșterii nivelului de cultură constituțională din Republica Moldova.

1.2. Analiza materialelor științifice din alte state privind modalitățile de adoptare și revizuire a constituției

Adoptarea și revizuirea constituției, ca obiect de realizare în baza cadrului constituțional și legislativ, este un subiect amplu cercetat în literatura de specialitate nu numai în Republica Moldova, dar și în alte state. Evoluția constituționalismului prin procedurile de adoptare și revizuire a constituției este cercetată în orice societate ce deține o constituție, ca lege fundamentală și supremă. În prezenta lucrare, vom acorda o atenție sporită modului de cercetare a constituționalismului în astfel de state care sunt mai accesibile, similar sau important pentru Republica Moldova, precum în România, Federația Rusă, Ucraina, Franța, Marea Britanie etc. Un aport deosebit îl au autorii din aceste state, care au tratat problema dată multiaspectual. Din această categorie fac parte așa cercetători precum: I. Muraru, S. Tănăsescu, Cr. Ionescu, A. Iorgovan, I. Deleanu, T. Toader, M. Safta, V. Cirkin, D. Gusti, C. Cadoux, G. Burdeau ș.a.

Constituționalistul român Ioan Muraru, analizând importanța adoptării constituției, a constatat că „prin elaborarea și adoptarea primelor constituții scrise se ajunge la ideea stabilității

⁵⁷ Platon M. „Administrația publică”. Chișinău: Ed., „Universul”, 2007, 928 p., p.263-264.

constituției, la imposibilitatea modificării ei de organele legislative obișnuite, adunarea constituantă fiind singura putere competentă să adopte sau să modifice constituția.”⁵⁸

Pentru a avea o imagine mai clară despre constituția oricărui stat, ea trebuie privită și din perspectiva istorică, deoarece, prin conținutul său normativ, constituția reflectă raportul dintre forțele politice, manifestat în momentul adoptării sale. În această ordine de idei, ne raliem la opinia exprimată de reputatul profesor român Cr. Ionescu, conform căreia constituția unei țări „nu este un simplu proiect teoretic, abstract sau produsul unor experți iscusiți sau al unor lideri politici, fără legătură cu trăsăturile politice ale statului respectiv, cu factorii determinanți ai intereselor politice, cu experiența și practica constituțională acumulată deja.”⁵⁹

Analiza conținutului mai multor surse bibliografice demonstrează că perioada istorică, pe parcursul căreia a avut loc cristalizarea elementelor esențiale ale noțiunii de constituție, iar mai apoi și definirea ei, nu coincide nicidecum cu momentul apariției acesteia. Din aceste considerente, doctrina dreptului constituțional nu oferă opinii consolidate privitoare la momentul apariției constituției în lume. Aceasta are loc, în opinia autorilor I. Muraru și E.S. Tănăsescu, din cauza faptului că „uneori nu se ia în considerație constituția cutumiară și constituția mixtă sau nu se apreciază fenomenul constituției în toată complexitatea lui”.⁶⁰

Evoluția constituționalismului demonstrează că o constituție nu poate fi privită doar ca o valoare făurită, ci trebuie tratată ca ceva ce rezultă din tradițiile unui popor. Suntem de acord cu autorii care susțin că „constituțiile „împrumutate” sau impuse împotriva firii, tradițiilor, culturii naționale sau nevoii unui popor vor fi respinse [...] atât de societatea civilă, cât și de structurile politice”⁶¹. Această idee nu este una absolut nouă, deoarece și anterior s-a menționat că „o constituție nu poate fi împrumutată și nici nu poate fi opera unui legislator inspirat, căci ea nu are a crea și inventa nimic, ci numai de a formula, politic și juridic, în mod solemn, psihologia socială, starea economică, dezideratele dreptății sociale și aspirațiile etice ale națiunii.”⁶²

În viziunea autorului român Cr. Ionescu, „principul supremației constituției presupune, deopotrivă, înlăturarea posibilității de adoptare facilă și fără discernământ a acesteia, precum și a posibilității de revizuire permanentă a ei, în caz contrar s-ar genera pe plan juridic insecuritatea

⁵⁸ Muraru I., *Drept constituțional și instituții politice*, București, 1993, p. 57, Teodor Cârnaț, *Drept constituțional*, Chișinău, 2004, p. 36

⁵⁹ Ionescu Cr., *Tratat de drept constituțional contemporan*, Ed. a 2-a, București, C.H. Beck, 2008, 174, Ion Guceac, *Constituția la răscruce de milenii*, Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Cercetări Juridice și Politice, Chișinău, 2013, p. 83.

⁶⁰ Muraru I., Tănăsescu E.S., op. cit., p. 45, Ion Guceac, *Constituția la răscruce de milenii*, Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Cercetări Juridice și Politice, Chișinău, 2013, p. 84.

⁶¹ Ionescu C., „Tratat de drept constituțional contemporan” Ed. A 2-a. București: C.H. Beck, 2008. p.174

⁶² Gusti D., „Constituția din 1923 în dezbaterile contemporanilor”. București: Humanitas, 1990, p.21

instituțiilor constituționale, instabilitatea sau nesiguranța drepturilor și libertăților cetățenești, iar pe plan politic, tensiuni și conflicte sociale.”⁶³

Hegel, cunoscut ca un cercetător de excepție în filosofia juridică, încă la începutul secolului XIX, când au apărut primele constituții în lume, și-a expus părerea într-o scrisoare adresată lui Grishaim referitor la importanța elaborării textelor constituționale și legale în corespundere cu regulile deja existente în popor: „Nu se admite *a priori* de acordat unui popor concret constituția, sistemul de drept, cum a procedat Napoleon în Spania. Sistemul de drept trebuie să existe, el trebuie să fie *adecvat* dreptului în sine. ... Care ar fi consecințele dacă la eschimoși li s-ar acorda dreptul funciar? [...]”⁶⁴

Politicianul G. Lewis, autorul monografiei „*The Remarks on the Use and Abuse of some Political Terms*” (London, 1832), definește termenul de „constituție” drept „aranjarea și distribuirea puterii suverane în comunitate, sau forma guvernării”⁶⁵. Iar R. Gilchrist, autorul cărții „*Principles of Political Science*”⁶⁶, apreciază definiția lui Lewis drept „o reproducere directă a definiției lui Aristotel, care spune că constituția este modul în care cetățenii, care sunt părțile componente ale statului, sunt aranjați unul față de celălalt.”⁶⁷

Prin urmare, Gilchrist consideră constituția drept acel corp de reguli sau legi, scrise sau nescrise, care determină organizarea guvernării, distribuirea puterilor către diferite organe ale guvernării și principiile generale în baza cărora aceste puteri trebuie să fie exercitate. Fiecare stat trebuie să aibă o constituție. Este adevărat că unele constituții pot fi mai clare și mai dezvoltate decât altele; dar, ori de câte ori se întemeiază un stat, trebuie să existe anumite reguli sau principii fundamentale care guvernează exercitarea puterii în stat.

Pentru George Jellinek constituția este „un ansamblu de reguli juridice care determină organele supreme ale statului, care le prescrie modul de creație, relația lor reciprocă, sfera lor de acțiune și, în sfârșit, locul fundamental al fiecăruia în relația lor cu statul.”⁶⁸

⁶³ Ionescu C. „Tratat de drept constituțional contemporan”. București: ALL Beck, 2003. p.156

⁶⁴ Гегель Г.В. „Работы разных лет”. Институт философии АН СССР, "Мысль", 1990.- 584 с.

⁶⁵ Lewis G. „Remarks on the use and abuse of some political terms” (London,1832), în sursa electronică: https://books.google.md/books?id=qAIAAAAQAAJ&pg=PA4&lpg=PA4&dq=George+Cornewall+Lewis+defines+the+constitution&source=bl&ots=bvjfKhS0KW&sig=bYbW_YtdoL44_fehGa05zNZ6D_g&hl=roMD&sa=X&redir_esc=y#v=snippet&q=%20Lewis%20&f=

⁶⁶ Gilchrist R., *Principles of Political Science*, Longmans, Green and Company, 1921. În: sursa electronică: <https://hostnezt.com/cssfiles/politicalscience/Principles%20of%20political%20science.pdf>

⁶⁷ Gilchrist R., „*Principles of Political Science*, Longmans, Green and Company”, 1921. În: sursa electronică: <https://hostnezt.com/cssfiles/politicalscience/Principles%20of%20political%20science.pdf>, p.244

⁶⁸ Jellinek G. „*L’Etat moderne et son droit*”. (trad. Georges Fardis), V. Giard & E.Brière, Paris, 1911, p. 82

James Mc Intosh, la timpul său, a susținut că o constituție este „un corp al acelor legi fundamentale, scrise sau nescrise, care reglementează cele mai importante drepturi ale magistraților superiori și cele mai importante privilegii ale subiecților.”⁶⁹

În alt context, autorul rus V. Cirkin, în studiul său „Конституционное право зарубежных стран”, relatează că „de obicei, o nouă constituție se adoptă la apariția unui nou stat, în cazul schimbării regimului politic (în special în cazul mișcărilor revoluționare), schimbărilor radicale în societate, dacă textul vechii constituții nu poate fi reajustat împrejurărilor.”⁷⁰

Și autorul român Cr. Ionescu, în tratatul său în materie constituțională „Tratat de drept constituțional contemporan”, a relatat că „o constituție nouă este adoptată o dată cu formarea unui stat nou. Apariția unui stat nou este un proces politic de o mare complexitate, care impune adoptarea unor dispoziții cu caracter politico-juridic solemn prin care se reglementează caracteristicile juridice esențiale ale teritoriului, structura de stat, forma de guvernământ, regimul politic, se consacră existența unei anumite populații pe teritoriul respectiv, se prevăd principiile, normele și organismele de exercitare a puterii suverane, drepturile și îndatoririle cetățenești ș.a.”⁷¹

Autorul dezvoltă ideea și identifică încă două momente când se adoptă o nouă constituție:

- a) „În situația când în viața unui stat au loc schimbări politice structurale, fundamentale, și anume, când se schimbă regimul politic ori când un stat își reînnoiește fundamental bazele politico-juridice, economice, sistemul social-politic sau când își desăvârșește unitatea națională”.
- b) „O constituție nouă mai poate fi adoptată când în viața statului are loc o schimbare importantă cu caracter politic sau social-economic, care nu afectează însă esența statului sau regimul politic”⁷².

În procesul cercetării literaturii juridice din alte țări în domeniul adoptării constituțiilor, am observat, ca și în doctrina română, profilarea aceluiași trei elemente esențiale, ce urmează a fi luate în considerare la inițierea procesului de adoptare a Constituției, și anume: „inițiativa adoptării constituției, organul competent, modurile de adoptare.”⁷³

Autorul francez G. Burdeau, în tratatul de drept constituțional „Droit constitutionnel”, editat în comun cu autorii F. Hamon și M. Troper, referindu-se la inițiativa adoptării constituției, a relatat

⁶⁹ McIntosh's J. „Progress of Etical Philosophy”, Philadelphia edit.1835, p.46. În sursa electronică: https://books.google.md/books?id=lsNg7kZw1-sC&pg=PA102&lpg=PA102&dq=james+mcintosh+constitu&source=bl&ots=CjBsB9sWR1&sig=nCxxPSK6BBmk9YveLV0Mtxq2sbQ&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwiYypGD1P_eAhWLVAKHXaFDM4Q6AEwDH0ECAAQAO#v=onepage&q=james%20mcintosh%20constitu&f=false

⁷⁰ Чиркин В.Е. „Конституционное право зарубежных стран”. Москва: Юристъ, 1997, p.35.

⁷¹ Ionescu C. „Tratat de drept constituțional contemporan”. București:ALL Beck, 2003. p.156.

⁷² Ionescu C. „Tratat de drept constituțional contemporan”. București:ALL Beck, 2003. p.156-157.

⁷³ Muraru I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice” Vol.I, Ediția a 15-a, rev. București: Editura C.H.Beck, 2016, 199p., p.51.

că „în practica constituțională, inițiativa adoptării constituției este indisolubilă de elementul doi – organul competent, care poartă denumirea de putere constituantă, investită cu o putere politică specială.”⁷⁴

Autorii români I. Muraru și S. Tănăsescu au menționat că „de principiu, inițiativa constituțională trebuie să aparțină acelui organism statal, politic sau social care ocupând în sistemul politic al unei societăți locul cel mai în măsură să cunoască evoluția societății date, perspectivele sale”⁷⁵. Un alt autor român, în legătură cu aceasta, a menționat că „unele constituții o prevăd, altele nu. Constituția română nu o prevede.”⁷⁶

Merită a fi menționată în special definiția dată constituției de autorii I. Muraru și S. Tănăsescu, care afirmă că constituția este „legea fundamentală a unui stat, constituită din norme juridice, investite cu forță juridică supremă și care reglementează acele relații sociale fundamentale care sunt esențiale pentru instaurarea, menținerea și exercitarea puterii.”⁷⁷ După cum subliniază savanții I. Muraru și E. Tănăsescu, „supremația constituției apare ca ceva firesc, de notorietate, vorbindu-se fie pur și simplu despre supremație sau folosindu-se și alte exprimări precum: valoarea juridică supremă, super legalitate (Marcel Prelot), legea supremă (Georges Burdeau) etc. Toate aceste exprimări desemnează însă una și aceeași calitate a constituției, și anume supremația.”⁷⁸

Nemijlocit, în domeniul revizuirii Constituției, autorii coordonatori I. Muraru și S. Tănăsescu, în lucrarea colectivă „Constituția României. Comentariu pe articole”, au relatat că „inițierea unui proces de modificare a constituției trebuie să aparțină acelei autorități statale sau acelui grup social care poate fi același cu autoritatea investită și cu adoptarea constituției sau poate fi o entitate distinctă, fapt ce poate facilita ulterioara distincție dintre puterea constituantă originară și cea derivată și permite exercitarea unui control de constituționalitate cu privire la limitele în care se poate manifesta competența decizională a puterii constituante derivate.”⁷⁹

„Constituția - conform unei definiții larg răspândite, exprimată de autorul român, Gh. Sbârnea - reflectă stadiul de dezvoltare socială, economică și politică a acestuia la un moment dat, stabilind forma de guvernământ și organizarea statală, precum și drepturile și obligațiile cetățenilor. Pornind de la aceste considerente, o istorie a constituțiilor poate să ofere o analiză retrospectivă *sui generis*

⁷⁴ Burdeau G., Hamon F., Troper M., „Droit constitutionnel”. Paris: L.G.D.J., 1993, p.53.

⁷⁵ Muraru I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice”. Vol.I, Ediția a 15-a, rev. București: Editura C.H.Beck, 2016, 199p., p.51.

⁷⁶ Iancu Gh. „Drept constituțional și instituții politice”. București: Lumina Lex, 2002, p.28.

⁷⁷ Muraru I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice” Vol.I, Ediția a 15-a, rev., București:Editura C.H.Beck, 2016, 199p., p.45.

⁷⁸ Muraru I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice”, II volume, Ediția a XV-a (revăzută și completată). Volumul I, București: C.H.Beck, 2016, 199p., p.62.

⁷⁹ Muraru I., Tănăsescu S. „Constituția României. Comentariu pe articole.” București: C.H.Beck, 2008, 1528 p., p.1448.

asupra ansamblului evoluției societății și a modului în care problemele existente, în fiecare epocă istorică, au fost soluționate și proiectate, ca fundament normativ al dezvoltării viitoare, în plan politic și juridic. Criteriul unei constituții nu poate fi unul absolut valabil pentru toate timpurile și locurile, ci unul relativ, deoarece întotdeauna forma de organizare a statului este produsul unei anumite situații de existență a unei națiuni, în care sunt cuprinse deopotrivă starea politică, juridică, economică, psihologia socială, precum și dezideratele dreptății sociale și aspirațiile sale etice.”⁸⁰

Iată de ce are o importanță politico - practică întrebarea pe care o pune și la care răspunde autorul francez Ch. Cadoux: „Cine deține puterea, pusă în contextul adoptării unei constituții? Întrebarea dată este pe deplin logică și justificată, deoarece deținătorii puterii politice exercită cea mai mare influență în conducerea politică, fiind cei care au posibilitatea de a orienta procesul de elaborare a proiectului de constituție sau de a-l redacta în exclusivitate.”⁸¹

Autorul român Cr. Ionescu susține ideea clasică, conform căreia competența adoptării unei constituții noi trebuie să aparțină organului care „deține sau care a fost investit cu putere constituantă originară”⁸². Cu referire la conceptul de putere constituantă, profesorul punctează câteva idei fundamentale, pe care le vom expune în cele ce urmează:

- „între puterea constituantă și puterea legislativă nu există o diferență de natură, ambele puteri având un caracter legislativ;
- puterea constituțională este legată de interesele fundamentale ale națiunii în care rezidă măiestria și onestitatea civică a membrilor Adunărilor Constituante, care transpun în forme legislative supreme nu numai voința suverană a națiunii, dar și așteptările ei cele mai grandioase, complexe sau chiar delicate;
- Adunarea Constituantă nu face parte din categoria puterilor constituite, cum este Parlamentul, monarhul, președintele republicii, guvernul, instanțele judecătorești etc., iar activitatea ei nu are caracter de permanență sau continuitate. Din momentul în care Adunarea Constituantă adoptă constituția, aceasta încetează să mai existe;
- puterea constituantă instituie bazele unei normativități partajate pe unități ierarhice, în vârful ierarhiei fiind situată constituția, iar celelalte acte normative subordonându-se acesteia;
- membrii unei Adunări Constituante primesc din partea celor care i-au ales un mandat politic prin care aceștia sunt împuterniciți să adopte constituția;
- puterea constituantă nu este convocată în sesiune de către puterea executivă și nici activitatea ei nu poate fi întreruptă de aceasta, indiferent de motivul sau durata întreruperii”⁸³.

⁸⁰ Sbărnă Gh. „Constituțiile României. Studii.” Institutul Revoluției Române din Decembrie 1989, Editura Târgoviște: Cetatea de Scaun, 2012, 349 p., p.5.

⁸¹ Cadoux C. „Droit constitutionnel et institutions politiques”, Vol.I. Paris: Cujas, 1973. p.204.

⁸² Ionescu C. „Tratat de drept constituțional contemporan” Ed. A 2-a. București: C.H.Beck, 2008, p.198.

⁸³ Ionescu C. „Tratat de drept constituțional contemporan”. Ed. A 2-a. București: C.H.Beck, 2008, p.188-189.

Analizând literatura de specialitate, putem constata că savanții în domeniul dreptului constituțional, atât din țară, cât și de peste hotare, împărtășesc ideea conform căreia puterea constituantă este prezentată în două moduri: puterea constituantă originală și puterea constituantă derivată sau instituită.⁸⁴

Constituționalistul român I. Vida, referindu-se la puterea constituantă originală în cursul universitar „Legistica formală (introducere în tehnica și procedura legislativă)”, a relatat că „legitimitatea puterii constituționale originare își găsește sprijin în actul istoric finalizat, de exemplu, formarea unui stat nou sau înfăptuirea unei revoluții în urma căreia ia naștere o putere constituantă care pune bazele unei noi guvernări prin adoptarea unei noi constituții. Indiferent de natura juridică a puterii constituante originare, aceasta reprezintă un organism înzestrat cu puteri depline datorită cărui fapt fixează drepturile și libertățile fundamentale ale cetățenilor și precizează dreptul guvernelor viitoare de a modifica, în anumite limite, principiile guvernării statornicite în constituția nouă.”⁸⁵

Un alt autor român I. Deleanu, referindu-se la problemele puterii constituante, a explicat că „în raport cu puterea constituantă derivată, doctrina dreptului constituțional a invocat două probleme: de a ști dacă această putere este cu adevărat nelimitată și, dacă ea este, trebuie să fie limitată la capacitatea ei de a revizui constituția. Doctrina constituțională clasică atât din țară, cât și de peste hotare, după cum am remarcat anterior, clasifică constituțiile după modul de adoptare în: constituție ocrotită sau concedată, constituție-pact, statut, constituția – convenție.”⁸⁶

Profesorul român I. Muraru, în lucrarea „*Drept constituțional și instituții politice*”, identifică următoarele tipuri de constituție după criteriul formei de adoptare:

- „monarhice, care se referă la constituțiile ce exprimă voința emanatoare a unei singure persoane (monarh sau oricare alt șef de stat);
- democratice, care asigură participarea efectivă a poporului la opera de adoptare a lor;
- mixte, care presupun combinarea formelor monocratice cu cele democratice de adoptare a constituțiilor.”⁸⁷

Ulterior același autor român a constatat că „importantă este însă nu analiza clasificărilor, ci expunerea modurilor (procedeele) de adoptare a constituțiilor, observându-se că aceste moduri explică în mare măsură și evoluția constituțiilor cât privește forma și conținutul lor”.⁸⁸

⁸⁴ Deleanu I. „Drept constituțional și instituții politice”. București: Europa Nova, 1996, p.146.

⁸⁵ Vida I. „Legistica formală (introducere în tehnica și procedura legislativă): Curs universitar”. București: Lumina Lex, 2006, p.53.

⁸⁶ Deleanu I. „Instituții și proceduri constituționale”. București: C.H.Beck, 2006, p.223.

⁸⁷ Muraru I. „Drept constituțional și instituții politice”. București: Actami, 1998, p.147.

⁸⁸ Muraru I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice” Vol.I, Ediția a 15-a, rev., București: Editura C.H.Beck, 2016, 199p., p.53.

La limitele dintre secolele XX și XXI apare un nou mod de adoptare a constituției – încheierea unui tratat internațional. Drept exemplu servește Acordul-cadru general privind pacea în Bosnia, cunoscut ca Acordul de Pace de la Dayton, semnat la 21 noiembrie 1995, la Dayton, în statul american Ohio. Prin acest Acord s-a încheiat oficial războiul din Bosnia-Herțegovina, care a durat aproape patru ani. Acordul a fost semnat de către Președintele Republicii Bosnia-Herțegovina, cel al Croației și cel al Republicii Federale Iugoslavia. Oficial, Acordul a fost semnat trei săptămâni mai târziu, pe 14 decembrie 1995, la palatul Elysee din Paris. Anexa 4 inserează Constituția statului Bosnia și Herțegovina.⁸⁹

„Viitoarele tratative privind reforma Constituției Bosniei-Herțegovina vor trebui să aibă mereu ca bază Acordul de la Dayton, urmând modelul țărilor care funcționează ca federații.”⁹⁰ Autorul rus V. Cirkin și-a expus opinia cu privire la o astfel de abordare a normelor constituționale: „Deocamdată însă acest mod de adoptare a constituției este recunoscut ca fiind o excepție de la regulile generale, deoarece istoria constituționalismului de peste 200 de ani nu cunoaște o procedură atât de complicată și contradictorie.”⁹¹

Indiferent care ar fi procedura de adoptare a constituției, autoritățile abilitate cu acest drept vor fi nevoite să respecte o serie de proceduri speciale, având în vedere supremația constituției și importanța acesteia în viața oricărui stat. Existența unor proceduri speciale de adoptare a constituției este o necesitate, de aceea considerăm că aceste proceduri nu pot fi evitate sau ignorate.

Constituționalistul român A. Iorgovan susține că „procesul care dă naștere unei constituții este unul deseori anevoios, este rezultatul unei lupte de idei, de concepte, o mișcare de jos în sus, de la popor, societate în general spre guvernare [...], iar după ce se adoptă constituția, apare fenomenul invers, o mișcare de sus în jos, de la autorități, de la factorii de putere spre societate, fiind vorba acum de fenomenul receptării, asimilării constituției și ordonării vieții [...] conform preceptelor sale.”⁹²

Cercetând problema progresului juridic, marele cugetător Giorgio del Vecchio menționa că în drept „prerogativele esențiale ale persoanei umane – atât ale indivizilor, cât și ale națiunilor – apar deplin luminate în cursul timpurilor și sunt recunoscute și se înlăunțuiesc încetul cu încetul, pe măsură ce se dezvoltă rațiunea”.⁹³ În susținerea ideii progresului, I. Kant a formulat o doctrină,

⁸⁹ Конституция Республики Босний и Герцеговины от 14 декабря 1995 г. În: Конституции государств Европы. Москва: НОРМА, 2001 г.

⁹⁰ www.agentiabalcani.ro/read.php?id=70259, vizitat la 26.08.2019

⁹¹ Чиркин В.Е. „Конституция в XXI веке: Сравнительно-правовое исследование”. Москва: НОРМА ИНФРА-М, 2011, p.38.

⁹² Iorgovan A. „Drept constituțional și instituții politice. Teorie generală”. București: Galeriile J.L.Calderon, 1994, p.50-51.

⁹³ Giorgio del Vecchio „Lecții de filozofie juridică”. București: Europa Nova, 350 p., p.318.

susținând că istoria genului uman poate fi considerată „împlinirea unui proiect secret al naturii pentru a produce o constituție politică perfectă”.⁹⁴

Poziția autorului francez M. Duverger ș.a. referitor la constituție și revizuirea acesteia a fost expusă în monografia „Constituțiile și documentele politice”: „Dreptul fiind, în general, un fenomen social dinamic, este supus schimbărilor care se produc în societate. Normele și principiile constituționale nu fac nicio excepție de la această regulă. În favoarea ideii de revizuire a constituției pot fi invocați atât factori de natură politică, cât și factori de natură juridică.”⁹⁵

Același autor, în aceeași lucrare, și-a expus poziția referitor la procedura de revizuire a constituției: „Din punct de vedere politic, este cunoscut că orice constituție exprimă realitățile politice existente în momentul adoptării sale. În cazul schimbării profunde a acestor realități, este firesc să se modifice și constituția. Din punct de vedere juridic, constituția fiind în esența sa o lege, aceasta este supusă în mod firesc modificării.”⁹⁶

Cercetând procedura de revizuire a constituției, autorul român Cr. Ionescu menționează că „din punct de vedere al procedurii de revizuire, constituțiile sunt suple sau rigide ...revizuirea constituției constă în modificarea acesteia prin reformularea, abrogarea anumitor articole sau prin adăugarea unui text nou”⁹⁷. Același autor afirmă că „constituția rigidă este o constituție a cărei modificare se dovedește a fi mai dificilă decât cea a unei legi ordinare, datorită procedurii cerute, care implică în general colaborarea mai multor organisme constituționale și votul unei majorități calificate, adică 2/3 din numărul membrilor parlamentului. În epoca contemporană, tendința constituanților este de a adopta constituții rigide.”⁹⁸

În același domeniu, dar referitor la constituțiile suple, autorul francez C. Cadoux a menționat că „constituția suplă este o constituție a cărei revizuire se înfăptuiește, practic, prin votare, fără o procedură specială, a unei legi ordinare.”⁹⁹

Motivele de revizuire a unei constituții sunt foarte diferite, ele variind nu numai de la țară la țară, dar chiar și în cadrul aceleiași țări. Transformările profunde în viața socială, care afectează una dintre instituțiile puterii de stat sau diferite norme constituționale, impun revizuirea legii fundamentale; o constituție poate fi revizuită și în situații de criză politică, pentru rezolvarea acesteia.

Autorul român Cr. Ionescu a punctat câteva cazuri mai des întâlnite de revizuire a constituției, constând în:

⁹⁴ Giorgio del Vecchio „Lecții de filozofie juridică”. București: Europa Nova, 350 p., p.317.

⁹⁵ Debbasch C., Bourdon J., Pontier J.-M. și Ricci J.-C. „Droit constitutionnel et institutions politiques”. (4eme édition). Paris: Economica, 2001, 1031 p., p.88.

⁹⁶ Duverger M. „Constitutions et documents politiques”. Paris: P.U.F., 1974, 822 p., p.42.

⁹⁷ Ionescu Cr. „Tratat de drept constituțional contemporan”. București: All Beck, 2003, p.165.

⁹⁸ Ionescu C. „Tratat de drept constituțional contemporan”. București: All Beck, 2003, p.167.

⁹⁹ Cadoux C. „Droit constitutionnel et institutionesc politiques” Vol.1. Paris: Cujas, 1973, p.209-210.

- „producerea unui eveniment politic marcant (ex.: constituțiile unor țări socialiste au fost modificate după 1989 prin abrogarea expresă a dispozițiilor constituționale referitoare la rolul conducător al partidului comunist în societate);
- schimbări produse în structura organismelor guvernante (ex.: instituirea funcției prezidențiale în sistemul constituțional român în 1974);
- transformarea denumirii unor organisme prin care se exercită puterea publică (ex.: transformarea în 1961 a Prezidiului Marii Adunări Naționale în Consiliul de Stat);
- producerea unor schimbări în organizarea și funcționarea unuia sau unora dintre organismele prin care se exercită guvernarea (ex.: reforma constituțională din Franța din 1962 a schimbat procedeul alegerii indirecte a președintelui republicii, optând pentru votul direct al tuturor alegătorilor; în 1913, Constituția SUA a fost modificată prin abrogarea Amendamentului nr.16, potrivit căruia senatorii urmau să fie aleși de populația statului respectiv).”¹⁰⁰

Constituționalistul român A. Iorgovan în acest sens susține că „orice constituție este perfectibilă, a fost adoptată la un moment dat, dând satisfacție unei anumite voințe politice, dar urmează să se aplice pentru viitor, situațiilor și generațiilor care vin, care pot determina alte raporturi de forțe politice, alte opțiuni, alte priorități, alte valori, ori [...] un constituent de azi nu poate dispune pentru constituentul de mâine.”¹⁰¹

Un moment esențial în acest context, pe lângă clasificarea constituțiilor în suple și rigide, este faptul că, savanții români Gh. Uglean și Cr. Ionescu au mai văzut și alte forme de revizuire a constituției. Astfel, Gh. Uglean autorul monografiei „Drept constituțional și instituții politice”, referitor la revizuirea constituției a expus opinia afirmând că „se face distincție între: revizuirea implicită și falsă revizuire. Astfel, revizuirea implicită a constituției poate să rezulte din adoptarea unei norme juridice al cărei conținut derogă de la prevederile constituționale. În acest caz se cere ca adoptarea unei asemenea norme să nu se fi făcut printr-o lege organică. O revizuire implicită a constituției poate consta, de asemenea, din neaplicarea repetată a unei dispoziții constituționale care, potrivit legii fundamentale, ar urma să se aplice cu o anumită periodicitate. Revizuirea sau modificarea implicită a constituției se poate produce și în situația în care Parlamentul ar adopta o lege ordinară care derogă în mod vădit de la litera constituției, forul legislativ considerând însă că legea respectivă păstrează nealterat „spiritul constituentului”. În condițiile în care s-ar acorda unui organism competența să aprecieze constituționalitatea unei legi exclusiv în „spiritul” constituției, dar nu și în „litera” acesteia, se poate însă deschide calea unor permanente modificări implicite a

¹⁰⁰ Ionescu C. „Tratat de drept constituțional contemporan”. București: All Beck, 2003, p.168.

¹⁰¹ Iorgovan A. „Drept constituțional și instituții politice. Teorie generală”. București: Galeria J.L.Calderon, 1994, p.50-51.

Legii fundamentale – acțiune cu grave consecințe nu numai pe plan juridic, ci și politic, economic și social.”¹⁰²

În opinia autorului Cr. Ionescu, „o formă mult mai gravă a revizuirii este falsa revizuire sau fraudă constituțională. Ea constă, de pildă, în schimbarea, printr-o modificare legală a constituției, a regimului politic consacrat în textul inițial al constituției, fără a se schimba în mod corespunzător și cadrul constituțional. Astfel, dacă printr-o revizuire a Constituției, care, inițial, ar prevedea un regim parlamentar clasic, s-ar introduce în sistemul constituțional respectiv elemente ale sistemului politic prezidențial, în felul acesta președintele nefiind subordonat Parlamentului, Constituția respectivă ar fi revizuită prin fraudă.”¹⁰³

Autorul francez J. Cadart, la timpul său, a observat o altă fraudă crasă în procedura de revizuire a constituției – prin referendum. În opinia acestuia, „revizuirea Constituției ca urmare a adoptării prin referendum a proiectului prezidențial de lege a fost apreciată în literatura de specialitate franceză ca o abatere de la spiritul și legea Constituției. Faptul că revizuirea a fost aprobată de electorat, care și-a manifestat astfel voința suverană, nu schimbă „esența neconstituțională” a reformei. Obiectivul urmărit în speță ar fi trebuit să fie realizat prin metode constituționale.”¹⁰⁴

Etapele de revizuire a constituției, analizate la nivel național, sunt aceleași ca în alte state, precum România, Federația Rusă, astfel acestea sunt:

- inițiativa de revizuire (de obicei, aparține subiecților desemnați prin legea fundamentală, desigur cu unele excepții);
- dezbaterea inițiativei de revizuire de către autoritatea publică competentă;
- adoptarea legii de revizuire a constituției.

Un alt autor francez, C. Cadoux, referindu-se la revizuirea constituției, a subliniat că „este necesar ca procedura de revizuire să fie clară și precisă. O asemenea cerință este o condiție a bunei funcționări a instituțiilor constituționale și a încrederii între partidele politice, precum și a populației în instituțiile constituționale”¹⁰⁵. Ne raliem și noi acestei opinii punând accentul în mod special pe criteriul clarității.

În lucrarea *Drept constituțional și instituții politice*, autorii I. Muraru și E.S. Tănăsescu au acordat o atenție deosebită procesului de adoptare a constituției, menționând că „față de conținutul și scopurile constituției, dintotdeauna s-a pus problema unor forme speciale (proceduri) de

¹⁰² Uglean Gh. „Drept constituțional și instituții politice”. Ed.a IV-a., V.I, București: România de mâine, 2007, 367 p., p.107

¹⁰³ Ionescu C. „Tratat de drept constituțional contemporan”. București: All Beck, 2003, p.169.

¹⁰⁴ Cadart J., „Institutions politiques et droit constitutionnel”, Ed. a II-a, vol. I, Paris: Revue internationale de droit comparé, 1981.

¹⁰⁵ Cadoux C. „Droit constitutionnel et institutionesc politiques” Vol.1. Paris: Cujas, 1973, p.214.

adoptare, care să pună în valoare supremația acestora și deosebirile față de restul dreptului, dar mai ales față de legile ordinare. Adoptarea constituției trebuie văzută ca un proces complex, cu profunde semnificații politico-juridice, proces în care se detașează clar cel puțin trei elemente, și anume: inițiativa adoptării constituției, organul competent (constituantul sau puterea constituantă), modurile de adoptare.”¹⁰⁶

Autorii au subliniat și importanța efectuării unei distincții între puterea constituantă originară și puterea constituantă instituită: În acest sens, autorii au menționat că „o asemenea distincție este utilă și actuală pentru că lumea este în continuă evoluție și, în mod firesc, în societățile unde se produc transformări fundamentale ale realităților politice, economice și sociale se impune elaborarea unei noi constituții, expresie a ideii de drept a noilor forțe sociale, de guvernământ, iar această constituție creează noi structuri organizatorice, care nu puteau fi prevăzute de constituțiile anterioare. Ea este edictată în forme și proceduri noi.”¹⁰⁷

În ceea ce privește revizuirea constituției, autorii au subliniat, cu titlu de principiu, că „dreptul de a revizui constituția trebuie să aparțină aceluiași organism care a adoptat-o. În al doilea rând, autoritatea competentă a revizui constituția diferă după felul constituției. În al treilea rând, procedura de modificare a constituției este, de principiu, asemănătoare celei de adoptare, potrivit marelui principiu al simetriei juridice.”¹⁰⁸

Procedura de adoptare a constituției a servit drept obiect de cercetare și pentru constituționalista B.Selejan-Guțan în lucrarea „*Drept constituțional și instituții politice*”, care a menționat că „unul dintre elementele definitorii ale constituției este procedura distinctă de adoptare. Această procedură, de o anumită solemnitate, conferă constituției, din punct de vedere formal, caracterul de lege fundamentală.”¹⁰⁹ Ca și ceilalți autori menționați mai sus, autoarea a cercetat fiecare mod de adoptare a constituțiilor, evidențiind distincția dintre acestea și particularitățile fiecăreia.

Referitor la revizuirea constituției, autoarea a mai menționat că „această problemă prezintă o importanță deosebită, atât din punct de vedere teoretic, cât și practic, dată fiind poziția privilegiată a constituției în sistemul dreptului: relația dintre competența de adoptare și cea de

¹⁰⁶ Muraru I., Tănăsescu E. „Drept constituțional și instituții politice”, Ediția 15, Vol. I, C.H.Beck, București, 2016, 214 p., p. 48.

¹⁰⁷ Muraru I., Tănăsescu E. „Drept constituțional și instituții politice”, Ediția 15, Vol. I, C.H.Beck, București, 2016, 214 p., p. 49.

¹⁰⁸ Muraru I., Tănăsescu E. „Drept constituțional și instituții politice”, Ediția 15, Vol. I, C.H.Beck, București, 2016, 214 p., p. 55.

¹⁰⁹ Selejan-Guțan B. „Drept constituțional și instituții politice”, Ed.a 2-a, , Editura, București: Hamangiu, 2008, 292 p., p. 18.

modificare a constituției, procedura de modificare, clasificarea constituțiilor după modul de modificare.”¹¹⁰

Autorul român Cr. Ionescu, în „Tratat de drept constituțional”, a analizat și aspectul menținerii supremației Constituției prin procedurile mai rigide de adoptare și revizuire a acesteia. Autorul a menționat: „Merită de subliniat importanța deosebită a constituției și supremația ei față de toate celelalte acte politice și normative – indiferent care ar fi autoritatea emitentă a acestora, care impun de la sine folosirea unor proceduri constituționale speciale și, totodată, solemne pentru adoptarea și revizuirea acesteia. Principiul supremației constituției presupune, deopotrivă, înlăturarea posibilității de adoptare facilă și fără discernământ a acesteia, precum și a posibilității de revizuire permanentă a ei, în caz contrar s-ar genera pe plan juridic insecuritatea instituțiilor constituționale, instabilitatea sau nesiguranța drepturilor și libertăților cetățenești, iar pe plan politic, tensiuni și conflicte sociale.”¹¹¹

În contextul constituționalismului, autorul I. Deleanu, în „*Instituții și proceduri constituționale*”, definește acest fenomen ca „o mișcare care are drept scop substituirea cutumelor existente, vagi, imprecise și care lasă o foarte largă posibilitate de acțiune discreționară prin constituții scrise.”¹¹² Istoriceste, potrivit lui I. Deleanu, „constituționalismul reprezintă ofensiva, având drept scop instaurarea separației puterilor – a funcțiilor fundamentale ale statului, potrivit cu cele consemnate în „contractul social” pentru ocrotirea libertății individului.”¹¹³

Autoarea unei cercetări constituționale G. Vrabie în studiul său „*Drept constituțional și instituții politice contemporane*”, se expune asupra unor probleme ce apar și sunt importante în cadrul procedurii de adoptare și revizuire a constituțiilor, menționând că „constituțiile reflectă atât necesități ale prezentului, adică specifice momentului adoptării, cât și puterea de previziune a constituantului, care trebuie să țină cont de posibila evoluție a relațiilor sociale, de necesitatea unei anumite direcționări a vieții politice. Dar, oricâtă putere de previziune ar avea cei ce contribuie la elaborarea proiectului, precum și cei ce decid conținutul normativ al constituției, aceasta poate să nu mai corespundă exigențelor societății la un moment dat. Fie că apar probleme noi care cer soluții noi, fie că sunt probleme cunoscute, dar cer soluții noi, oricum, se ajunge la completarea constituției cu noi articole.”¹¹⁴

¹¹⁰ Selejan-Gușan B. „Drept constituțional și instituții politice”, Ed.a 2-a, , Editura, București: Hamangiu, 2008, 292 p., p. 20.

¹¹¹ Ionescu Cr. „Tratat de drept constituțional contemporan”, Ed.a 2-a București: C.H.Beck, 2008, p. 156.

¹¹² Deleanu I. *Instituții și proceduri constituționale – în dreptul român și dreptul comparat*. București: C.H. Beck, 2006, p.125.

¹¹³ Deleanu I. „Instituții și proceduri constituționale – în dreptul român și dreptul comparat.” București: C.H. Beck, 2006, p.126.

¹¹⁴ Vrabie G. „Drept constituțional și instituții politice contemporane”, Iași: Ștefan Procopiu, 1993, 413 p., p.124.

Dezvoltarea constituționalismului prin procedura adoptării, iar ulterior, prin procedura revizuirii Constituției a fost expusă de constituționaliștii români T. Toader și M. Safta în publicația „*Evoluția constituționalismului în România*”, în care ei au descris importanța evenimentului epocal din istoria României reprezentat de adoptarea în 1991 a Constituției. În viziunea autorilor, acest proces constituțional a deschis pentru România accesul nu numai la valorile statului de drept, dar și la „tradițiile constituționalismului european”. Ulterior, acești autori au analizat importanța evoluției constituționalismului în România și au constatat, că „în decurs de aproape un sfert de secol, legea fundamentală, revizuită în anul 2003, și-a dovedit durabilitatea, dar și o anume flexibilitate, în sensul posibilității de adaptare la schimbările politico-sociale inerente”¹¹⁵.

Autoarea din Federația Rusă, L. Tiunova, în articolul *Правовое государство и конституционализм* (Statul de drept și constituționalismul), ajunge la concluzia că „geneza constituționalismului a fost influențată de următorii factori obiectivi: lichidarea muncii forțate, a iobăgiei; crearea societății civile; trecerea la economia de piață; recunoașterea dreptului suveran al poporului asupra puterii statale și a dreptului său de a stabili regimul politic și forma de guvernământ în stat.”¹¹⁶

Autorul rus V. Lucin, în manualul „*Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации*” (Constituția Federației Ruse. Problemele realizării) studiază detaliat Constituția Federației Ruse, tratând următoarele aspecte: „funcțiile Constituției, pledând pentru patru funcții ale acesteia, și anume: de constituantă, de acordare a drepturilor, de program și de generare a sistemelor; particularitățile realizării Constituției (factorii care influențează realizarea Constituției, mecanismele de realizare a Constituției).”¹¹⁷

În cadrul tezei de doctorat „*Конституционный строй и конституционализм в России: Проблемы методологии, теории, практики*”¹¹⁸ (Sistemul constituțional și constituționalismul în Rusia. Probleme metodologice, teoretice și practice), autoarea N. Bobrova prezintă un studiu detaliat al conceptului de constituționalism în doctrina rusă prin prisma istorică și a tendinței de dezvoltare în era globalizării. Ea efectuează o analiză amănunțită a Constituției Federației Ruse prin elucidarea punctelor forte ale acesteia, precum și prin evidențierea carențelor constituționale și a problemelor actuale ale constituționalismului în Federația Rusă.

¹¹⁵ Toader T., Safta M. „Evoluția constituționalismului în România.” București: Revista de drept constituțional, nr.1, 2015, p.2-25, p.5.

¹¹⁶ Тиунова Л.Б. Право. Конституция. Правовое государство (Концепции демократического конституционализма правового государства): Автореф. дис. . д-ра юрид. наук. СПб., 1992. - 20 с., с.8.

¹¹⁷ Лучин В.О. Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации. М.: ЮНИТИ ДАНА, 2002. с.687 с. 296

¹¹⁸ Боброва Н.А. Конституционный строй и конституционализм в России. М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2012. с. 264 с.128

Cercetătoarea din Federația Rusă, N. Mamitova, în teza sa de doctorat *„Российский конституционализм: история и современность”* (Constituționalismul rusesc: istorie și modernitate), descrie evoluția istorică a constituționalismului în Federația Rusă prin abordarea următoarelor aspecte-cheie: „înțelegerea și esența constituționalismului, perceperea fenomenului constituționalismului în mentalitatea socială și a autorităților publice, metodele constituționalismului, constituționalismul țărilor străine, identificarea tendințelor de dezvoltare a constituționalismului în Federația Rusă, problemele constituționalismului la etapa actuală în Federația Rusă, reforma constituțională și perspectivele de dezvoltare a constituționalismului contemporan în Federația Rusă.”¹¹⁹

Un alt cercetător rus V. Kireev, în teza de doctor în drept *„Теоретические проблемы реформирования Конституции Российской Федерации”* (Probleme teoretice privind reforma Constituției Federației Ruse), analizează aspecte ale reformei constituționale din Federația Rusă: „abordarea teoretică a reformei constituționale ca o etapă în dezvoltarea constituționalismului; categoriile reformelor constituționale, aspectele axiologice ale reformei constituționale și principiile directe ale reformei constituționale.”¹²⁰

Noutatea științifică a cercetării se bazează pe o abordare teoretică fundamental nouă a conceptului științific modern de transformare și dezvoltare a Constituției. Printr-o metodologie solidă sunt elucidate formarea și dezvoltarea teoriei reformei constituționale, o categorie definită, precum și alte concepte, care exprimă noțiunile de bază ale dezvoltării constituționale, trăsăturile sistematizate ale reformelor constituționale și caracteristicile tipologice, sistemul de valori, scopurile și mijloacele reformei constituționale.

Autorul E. Anicikin, în *Преобразование (Transformare)*, descrie Constituția Federației Ruse și dezvoltarea legislației constituționale la sfârșitul secolului XX – începutul secolului XXI. Autorul dezvăluie „natura legislației constituționale moderne a Rusiei, studiază sursele legii constituționale a Federației Ruse, relațiile și interdependențele acestora; analizează esența, cauzele, tipurile și limitele „transformării” Constituției Federației Ruse, a constituțiilor subiecților Federației Ruse, ca o formă specifică de dezvoltare a legislației constituționale.”¹²¹

Autorul compară procesele de transformare a constituției federale și a legilor fundamentale ale subiecților Federației Ruse, stabilind diferențele dintre acestea, având drept scop înțelegerea formelor de dezvoltare a Constituției Federației Ruse în contextul asigurării stabilității acesteia.

¹¹⁹Мамитова Н. „Российский конституционализм : история и современность”. Teză de doctor în drept, Челябинск, 2010, 360 с., с.114.

¹²⁰ Киреев В.В. Теоретические проблемы реформирования Конституции Российской Федерации. Teză de doctor în drept, Челябинск, 2010, 584 с., с.78.

¹²¹ Аничкин, Е.С. «Преобразование» Конституции Российской Федерации (к вопросу о дискуссии вокруг одной правовой категории) /Е.С. Аничкин // Конституционное и муниципальное право. 2008. №22.

Autorul britanic Yaniv Roznai, în studiul său „*Unconstitutional Constitutional Amendments: A Study of the Nature and Limits of Constitutional Amendment Powers*”¹²² (Amendamente constituționale neconstituționale: un studiu al naturii și al limitelor puterilor de revizuire a Constituției), demonstrează prin exemple concrete modalitățile prin care țările limitează puterea de revizuire a Constituției. În capitolul 2, intitulat „Limitări explicite” autorul oferă un cadru conceptual pentru înțelegerea dispozițiilor neobișnuite, descrie și situația când o constituție nu este la curent cu restricțiile explicite privind modificarea puterii; formulează o teorie a naturii și a domeniului de aplicare a competențelor de modificare, care vizează explicarea fenomenelor de nemodificare.

Din cele identificate și analizate mai sus, observăm că în spațiul internațional problematica adoptării și revizuirii constituției prezintă un interes sporit pentru cercetătorii în domeniu. Investigațiile efectuate demonstrează că fiecare procedeu de modificare sau de revizuire a constituției este influențat și ghidat cu precădere de tradițiile și obiceiurile statului, de nivelul statului din punct de vedere politic, economic, social, precum și de filele istorice din spatele fiecărui stat.

În prezent, diversele modalități de adoptare și revizuire a constituțiilor au atins un progres substanțial, acumulându-se o vastă experiență în acest domeniu. De asemenea, considerăm că interesul doctrinar a crescut pe măsura definirii noțiunii de *constituție* și a conceptului de *lege fundamentală*, precum și a valorii acesteia față de celelalte legi, devenind primul și principalul mecanism de care depinde funcționarea ordinii de drept în cadrul fiecărui stat.

Astfel, lucrările reputaților autori menționați supra au reprezentat temelia și baza teoretico-științifică a prezentei lucrări, iar concepțiile care se regăsesc în aceste lucrări ne-au permis să interpretăm în propria viziune termenii, noțiunile și conținutul instaurării, exercitării și menținerii puterii de stat.

1.3. Direcțiile principale ale cercetării, scopul și obiectivele tezei

Analizând situația în domeniul ce face obiectul prezentei cercetări științifice, în scopul identificării problemelor de cercetare, constatăm că fenomenul adoptării și revizuirii constituției se înscrie în materia dreptului constituțional, al teoriei generale a dreptului și al politologiei. Acest fapt a avut drept consecință tratarea neunivocă a problematicii prin abordări conceptuale diferite, ce rezultă din studierea practicii sociale variate în diferite state ale lumii, în care se întâlnesc

¹²² Roznai Y. „Unconstitutional Constitutional Amendments: A Study of the Nature and Limits of Constitutional Amendment Powers”. A thesis submitted to the Department of Law of the London School of Economics for the degree of Doctor of Philosophy. London, 2014, 363 p. În: http://etheses.lse.ac.uk/915/1/Roznai_Unconstitutional-constitutional-amendments.pdf

diverse tipuri de constituții și diverse proceduri de adoptare și revizuire a acestora. De aceea, se impune studierea complexă și obiectivă a modalităților de adoptare și revizuire a constituției și identificarea procedurii optime și democratice pentru Republica Moldova.

Direcțiile principale ale cercetării, reieșind din actualitatea temei tezei de doctorat, presupun analiza modalităților aplicate la adoptarea și revizuirea Constituției Republicii Moldova de către puterea constituantă, precum și a oportunităților de optimizare a procesului de adoptare a unei noi constituții sau de revizuire a prezentei, evaluând diferite doctrine și teorii, cât și analiza aplicării lor în practică.

Scopul lucrării constă în studierea complexă și obiectivă a modalităților de adoptare și revizuire a constituției și în identificarea celei mai democratice și optime proceduri pentru Republica Moldova.

Pentru realizarea scopului anunțat și soluționarea problemei științifice preconizate ne-am propus următoarele **obiective**:

- ✓ - studierea doctrinei juridice naționale și internaționale privind procedurile aplicate la adoptarea constituției;
- ✓ - elucidarea aspectelor conceptuale și teoretice cu privire la supremația și stabilitatea constituției;
- ✓ - determinarea statutului juridic (apreciat) al adunării constituate (noțiune);
- ✓ - identificarea problemelor privind terminologia aplicată în constituție și în legislația în vigoare în domeniul procedurilor constituționale (de modificare și revizuire definiții);
- ✓ - identificarea tipologiei constituțiilor în funcție de modul de adoptare și revizuire a acestora;
- ✓ - determinarea reglementărilor privind procedurile aplicate la adoptarea și revizuirea constituției;
- ✓ - analiza teoretico-practică a modului de adoptare și de revizuire a Constituției Republicii Moldova;
- ✓ - elucidarea elementelor cheie privind revizuirea constituției prin intermediul referendumului (definiția referendumului) și analiza oportunității procedurii de adoptare a unei noi constituții sau de revizuire a Constituției Republicii Moldova prin referendum.

Astfel, **problema științifică importantă soluționată** constă în identificarea modalităților de adoptare și revizuire a Constituției Republicii Moldova, fiind stabilite premisele pentru formularea unor soluții pertinente în vederea implementării procedurii de adoptare a unei noi constituții sau de revizuire a Constituției Republicii Moldova.

Elementele de noutate ale lucrării consistă în analiza detaliată a temei propuse, pornind de la studiul categoriilor juridice și componentelor procedurilor aplicate la adoptarea și revizuirea constituției. În acest sens, din punct de vedere teoretic, se urmărește prezentarea evolutivă a teoriei, precum și particularizarea procedurilor aplicate la adoptarea constituției.

1.4. Concluzii la capitolul 1

Analiza științifică a altor studii doctrinare, a cadrului legislativ, filosofico-juridic și istoric, a situației și a necesităților politico-juridice de adoptare și revizuire a constituțiilor ne-au permis să expunem următoarele concluzii:

1. Autorii din Republica Moldova precum: M. Platon, V. Popa, I. Guceac, Gh. Costachi, A. Arseni, T. Cârnaț, V. Ivanov, V. Pușcaș, L. Suholitco, S. Țurcan, C. Popa, A. Grecu, S. Cobăneanu ș.a., autorii străini, precum: I. Muraru, S. Tănăsescu, Cr. Ionescu, A. Iorgovan, I. Deleanu, I. Vida, G. Vrabie, T. Toader, M. Safta, B. Selejan-Guțan, Gh. Sbârnă, Gh. Uglean din România, M. Duverger, D. Gusti, Ch. Cadoux, G. Burdeau, F. Hamon, J. Cadart, M. Troper din Franța, G. Lewis, R. Gilchrist, Yaniv Roznai din Marea Britanie, G. Hegel din Germania, Giorgio Del Vecchio din Italia, V. Cirkin, V. Kireev, E. Anicikin, L. Tiunova, V. Lucin, N. Bobrova, N. Mamitova din Federația Rusă, ș.a. au manifestat un interes deosebit față de modalitățile de adoptare și revizuire a constituției. Interesul doctrinar s-a intensificat pe măsura dezvoltării acestor mecanisme și pe măsura evoluției conjuncturilor politice în fiecare stat de-a lungul timpului.

2. Sursele bibliografice variate, utilizate în prezenta cercetare, ne-au permis să identificăm studii de o importanță majoră care elucidează detaliat domeniul adoptării și revizuirii constituției pentru utilizarea eficientă în Republica Moldova.

3. Cercetările în domeniu au demonstrat că fiecare procedeu de adoptare sau de revizuire a constituției este influențat cu precădere de tradițiile și obiceiurile statului, de nivelul de dezvoltare al statului din punct de vedere politic, economic, social, precum și de filele istorice din spatele fiecărui stat.

4. Atât autorii naționali, cât și cei străini au analizat instituțiile de adoptare și revizuire a constituției ca fiind un proces complex cuprinzând mai multe etape, iar subiecții participanți fiind diferiți în funcție de nivelul evoluției democratice sau nedemocratice din fiecare stat.

5. Prin urmare, studiile efectuate de acești autori au conturat ideea că, orice revizuire a constituției, având în vedere supremația acesteia, implică profunde semnificații politico-juridice, care nu pot fi comparate cu procedurile de adoptare sau modificare a unor legi organice sau ordinare.

6. În prezent, diversele modalități de adoptare și revizuire a constituțiilor au atins un progres substanțial, acumulându-se o experiență consistentă remarcabilă în acest domeniu. De

asemenea, considerăm că interesul doctrinar a crescut pe măsura definirii noțiunii de *constituție* și a conceptului de *lege fundamentală*, precum și a supremației acesteia față de celelalte legi, devenind primul și principalul mecanism de care depinde funcționarea ordinii de drept în fiecare stat.

7. Lucrările autorilor analizați au reprezentat temelia și baza teoretico-științifică a prezentei lucrări, iar concepțiile care se regăsesc în aceste lucrări ne-au permis să interpretăm conform propriei viziuni termenii, noțiunile și conținutul instaurării, exercitării și menținerii puterii de stat.

8. Având în vedere că în doctrina autohtonă lipsesc cercetări de ansamblu care să vizeze termenii utilizați în domeniul adoptării și revizuirii constituției, care să identifice procedura optimă și cea mai democratică de adoptare și revizuire a constituției, considerăm o asemenea cercetare absolut necesară. Elaborarea unui asemenea studiu, care să analizeze toate elementele și trăsăturile tipologiei constituțiilor, ar putea scoate în evidență erorile legislative și dificultățile funcționale care împiedică realizarea și menținerea puterii de stat în câmpul constituțional.

9. S-a evidențiat scopul lucrării, care rezidă în studierea complexă și obiectivă a modalităților de adoptare și revizuire a constituției și identificarea unei proceduri optime și democratice pentru Republica Moldova, elaborată în spiritul celor mai democratice tradiții naționale pentru ca Republica Moldova să dispună definitiv de calificativul *stat de drept*, fapt ce ar servi drept călăuză eficientă pentru aderarea la comunitate a statelor membre a Uniunii Europene.

2. REPERE CONCEPTUALE PRIVIND MODALITĂȚILE DE ADOPTARE ȘI REVIZUIRE A CONSTITUȚIEI

Schimbările esențiale în viața social-politică a societății, precum și lupta forțelor politice pentru putere, au drept final logic adoptarea unei noi constituții sau revizuirea celei existente.

Prima operațiune socio-juridică menționată, ca urmare a impactului fundamental pe care îl are asupra societății, se produce după evenimente extraordinare, în majoritatea cazurilor ilegale, dar legitime, în final, prin dobândirea puterii de stat de către autori. Aceste evenimente, de obicei, se exprimă prin revoluții, regimuri de ocupație, lovituri de stat ș.a. Oricât de banal ar fi, dar numai în unele situații adoptarea unei noi constituții are drept scop adaptarea ei la necesitățile social-politice existente în societate. „În majoritatea cazurilor, adoptarea constituțiilor are loc contrar legitimității formale a puterii, care presupune că este legitimă guvernarea care se instituie conform regulilor constituționale care erau în vigoare la momentul instituirii puterii.”¹²³

Studiile universitare de drept constituțional referitoare la procesul de difuzare a constituțiilor^{124 125} atestă pentru moment, cinci valuri de adoptare a constituțiilor în lume. Aceste valuri, în primele două etape inițiale, au avut ca obiect și motiv de adoptare evenimente deosebite în viața societății, precum războaiele de independență (în SUA), revoluțiile democratice și burgheze (în Franța). Ulterior, aceste valuri au fost determinate de consecințele războaielor mondiale (Primul și al Doilea), fapt care a dus la adoptarea constituțiilor în noile state formate sau în noile orânduri instituite în state. Ultimul, cel de-al cincilea val, a fost determinat doar de noile orânduri politice instituite în societățile organizate în formațiuni statale suverane după căderea regimurilor socialiste, în special europene. În acest sens, susținem opinia autorilor I. Muraru și E. Tănăsescu, care au menționat că „reguli constituționale, indiferent dacă au fost numite așa sau nu, au existat odată cu apariția statelor suverane, căci în orice stat au existat anumite reguli fundamentale de organizare și funcționare a guvernării.”¹²⁶

A doua procedură, însă, cea de revizuire a constituției, reprezintă o procedură deosebită, dar ordinară în evoluția unei formațiuni statale, ca urmare a faptului că constituția face parte și ea din categoria actelor normative, având statut de lege, și astfel se supune regulilor generale de tehnică legislativă aplicabile legilor și altor acte normative.

¹²³ Debbasch Ch., ș.a. „Droit constitutionnel et institutions politiques”, Ed.4-a, Paris: Economica, 2001, 1033 p., p.114

¹²⁴ Vrabie G. „Drept constituțional și instituții politice contemporane”. Iași: Ștefan Procopiu, 1993, 413 p., p.200-201.

¹²⁵ Cârnaț T. „Drept constituțional și instituții politice”. Partea I-a. USM, departamentul „Drept public”. Chișinău: Tipogr.: „Print-Cairo” S.n. 2020, ISBN 978-9975-56-723-7. 584 p., p.72-73..

¹²⁶ Muraru I., Tănăsescu E. „Drept constituțional și instituții politice”, Ediția 15, Vol. I, C.H.Beck, București, 2016, 214 p.

În acest capitol intenționăm să supunem dezbaterii științifice unele aspecte conceptuale privind procedurile de tehnică legislativă aplicate constituțiilor. În cadrul acestei dezbateri, vom formula opinii din doctrina juridică, dar și considerații proprii cu privire la procedurile aplicate la adoptarea și revizuirea constituțiilor.

2.1. Aspecte conceptuale referitoare la supremația și stabilitatea constituției

Pentru reflectarea coerentă a conceptelor supremației și stabilității constituției, inițial este necesară abordarea problemei teoretice privind definirea constituției, inevitabil, se face referință la principiul supremației constituției. Astfel, în opinia autorului I. Guceac, constituția poate fi definită ca „act juridic fundamental, **care se bucură de supremație** în raport cu toate celelalte și care reglementează principiile, modul de organizare și funcționare a autorităților publice și raporturile dintre ele, raporturile dintre aceste autorități și cetățeni, consfințește și garantează drepturile și libertățile fundamentale ale omului și cetățeanului.”¹²⁷

„Noțiunea de constituție a evoluat, conținutul ei lărgindu-se sau, din contra, diminuându-se, în funcție de anumite interese, de puncte de vedere exprimate și de gradul de cunoaștere a fenomenului constituțional.”¹²⁸ La sfârșitul secolului XIX, începe a se face deosebire între constituție în sens material și constituție în sens formal.

Unul dintre primii autori care au făcut distincție între aceste două sensuri ale constituției este G. Vedel, potrivit căruia „în sens material, orice stat are constituție, având în vedere constituția engleză.”¹²⁹ În viziunea acestui autor, „constituția este ansamblul regulilor, care determină condițiile în care se cucerește și se exercită puterea politică, fiind regulile fundamentale care organizează statul.”¹³⁰ Autorul mai notează că „începând din secolul XVIII, cuvântul constituție a cunoscut o altă semnificație: el desemnează ansamblul de reguli care nu pot fi edictate sau modificate decât prin proceduri mai solemne decât cele care privesc orice altă regulă de drept.”¹³¹

În viziunea autorilor I. Muraru și S. Tănăsescu, definiția constituției trebuie să înmănuncheze ambele sensuri. Ei au ajuns la această concluzie ca urmare a faptului că reglementările care au valoare constituțională prin conținutul lor (obiectul reglementărilor) devin constituții numai dacă sunt adoptate prin proceduri specifice constituției, proceduri care le conferă valoare juridică constituțională. Într-un final, ei au definit constituția ca fiind „**legea fundamentală a unui stat, constituită din norme juridice, investite cu forță juridică supremă, și care reglementează**

¹²⁷ Guceac I. „Curs elementar de drept constituțional”, vol. I, Chișinău: Tipografia „Reclama” 2001, 257p., p.139.

¹²⁸ Guceac I. „Curs elementar de drept constituțional”, vol. I, Chișinău: Tipografia „Reclama” 2001, 257p., p.138.

¹²⁹ Vedel G. „Cours de droit constitutionnel et d’institutions politiques”. Paris: Cours de droit, 1960, 1143 p., p.324.

¹³⁰ Vedel G. „Cours de droit constitutionnel et d’institutions politiques”. Paris: Cours de droit, 1960, 1143 p., p.325.

¹³¹ Vedel G. „Cours de droit constitutionnel et d’institutions politiques”. Paris: Cours de droit, 1960, 1143 p., p.325.

relațiile sociale fundamentale care sunt esențiale pentru instaurarea, menținerea și exercitarea puterii.”¹³²

Importanța deosebită a Constituției rezultă din supremația ei față de toate celelalte acte normative, așa cum este statuat și în articolul 7 al Constituției Republicii Moldova.¹³³ Supremația constituției, o calitate indispensabilă acesteia, are drept consecință maximalizarea responsabilității și importanța aplicării ei în relațiile sociale și raporturile juridice. Această responsabilitate se impune ca o sarcină primordială, începând de la Parlament, care are obligația să interpreteze prin intermediul legii organice prevederile ei, și terminând cu cetățenii sau persoanele străine, care posedă dreptul fundamental de a semnala orice aplicare inadecvată a normelor constituționale de către autoritățile publice competente.

În acest sens, autorul M. Andreescu consideră că „constituția a fost și este concepută într-o viziune mai largă, ce excedează politicului, nu numai ca o lege fundamentală, ci și ca o realitate politică și statală ce se identifică cu societatea pe care o creează sau o modelează și pentru care adoptarea sa dobândește semnificația unei adevărate revoluții”¹³⁴. Ne raliem acestei opinii, care vine în sprijinul ideii expuse anterior că, de regulă, constituțiile se adoptă în perioade cruciale ale societății, în cadrul sau după evenimente sub formă de revoluții, regimuri de ocupație, lovituri de stat ș.a.

Procedura adoptării constituției și conținutul ei normativ i-au determinat pe unii autori, precum A. Munteanu, să considere că elaborarea constituției presupune „câteva criterii: 1.Criteriul material pentru definirea constituției, prin precizarea „substanțialității, stabilității și a conținutului”, a domeniului sau de reglementare, adică a relațiilor sociale ce intră în sfera de cuprindere a normelor constituționale [...] 2.Criteriul formal (organic) pentru definirea conceptului de constituție, adică „solemnitatea adoptării, procedurile de adoptare, structura”, o anumită modalitate de consacrare a normelor de drept constituțional, edictate de o anumită autoritate statală în conformitate cu o procedură specială.”¹³⁵ Ambele criterii menționate de autore joacă un rol important atât pentru statutul supremației constituției, cât și pentru stabilitatea sa. Aceasta pentru că în lipsa unor reglementări importante pentru societate sau a formeii superioare de adoptare constituția s-ar confrunta cu deficiențe legate de necesitatea modificării ei cât mai frecvente, fie de neîncrederea societății în caracterul ei suprem drept urmare a multiplelor revizui.

¹³² Muraru I., Tănăsescu E.S. „Drept constituțional și instituții politice”, Ediția 15, rev., Vol. I, București: CHBeck, 2016, 199 p., p.45.

¹³³ Constituția Republicii Moldova adoptată la 29 iulie 1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.1, 12.08.1994. În: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=136130&lang=ro

¹³⁴ Andreescu M. „Constituția între ideal și realitate”. În: <https://poruncaibirii.agaton.ro/articol/634/constitu%C5%A2ia-%C3%AEntre-ideal-%C5%9Fi-realitate>. (vizitat 14.04.2018)

¹³⁵ Munteanu A. „Drept constituțional și instituții politice”, București: România de mâine, 2014, 358 p., p.44-45.

Având în vedere că întreaga ordine de drept se bazează pe constituție, faptul în cauză pune bazele supremației materiale. Fiind la originea oricărei activități juridice desfășurate într-un stat, constituția este în mod obligatoriu superioară tuturor formelor de activitate, deoarece ea determină valabilitatea lor. Ea este, în adevăratul sens al cuvântului, regula fundamentală. „Superioritatea materială rezultă din faptul că ea reglementează competențele tuturor autorităților și instituțiilor politice din stat, fapt ce are drept consecință că asigură întărirea legalității și se opune ca un organ investit cu o competență să o delege altei autorități.”¹³⁶

Supremația materială impune necesitatea elaborării constituției cu maximă responsabilitate. Or, ulterior adoptării, din punct de vedere juridic și din perspectiva caracterului formal de adoptare, tot sistemul de drept va fi subordonat legii supreme a statului. Concluzia care se impune este că ulterior, în dependență de conținutul și forma constituției, se va adopta cadrul normativ în baza căruia va fi construit statul și relațiile sociale existente în stat.

Hegel afirma că „poporul trebuie să aibă față de constituția lui sentimentul dreptului său și al stării sale de fapt, altfel ea poate exista, e drept, în chip exterior, dar nu are nicio semnificație și nicio valoare”, iar „fiecare popor își are constituția care i se potrivește și care i se cuvine.”¹³⁷ Privite lucrurile în realitatea lor social-politică, trebuie adăugat că „cel care adoptă constituția (individ, grup de indivizi, organisme sociale, politice, statale) nu-i purtătorul unei idei abstracte, generale de drept, ci al ideilor de drept și justiție ca valori sociale, fundamentale ale unor categorii (grupuri) sociale date, este, în ultimă instanță, exponentul intereselor celor care învingând în revoluții preiau puterea.”¹³⁸

Autorul V. Popa, în tratatul său de drept constituțional și instituții politice, referindu-se la adoptarea constituției, menționează că „acesta este un proces complex care conține cel puțin trei elemente: inițiativa adoptării constituției, organul competent și modurile de adoptare”¹³⁹. Acest ansamblu de reguli și proceduri speciale de adoptare a constituției evidențiază supremația constituției față de celelalte acte juridice din stat.

Urmărind scopul asigurării supremației constituției, pe parcursul evoluției constituționalismului, procedura de elaborare și adoptare a constituțiilor a suportat schimbări cantitative, îmbrăcând forme specifice. Dacă la etapa inițială procedura respectivă era foarte simplă, atunci constituțiile moderne sunt elaborate și adoptate prin proceduri multietajate, care

¹³⁶ Muraru I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice”, II volume, Ediția a XV-a (revăzută și completată). Volumul I, București: C.H. Beck, 2016, p.64

¹³⁷ Hegel G.W.F. Principiile filozofiei dreptului, București, Ed. Academiei, 1969, p.316, Apud: ARSENI Alexandru, Recursul constituțional - pârgie de garantare a drepturilor omului în justiție. Avocatul poporului, Ediție specială nr. 10, 2014, p.1.

¹³⁸ Muraru I., S. Tănăsescu „Drept constituțional și instituții politice” Ediția a IX-a (revăzută și completată). București: Lumina Lex, 2001, p.66

¹³⁹ Popa V., „Tratat de drept constituțional și instituții politice”, Ed. a 2-a, rev. și ad. Chișinău: S.n., Notograf Prim SRL, 2021, 1024 p., p. 381.

implică participarea mai multor autorități și prezența diverselor proceduri. Deși practica constituțională nu cunoaște un număr mare de moduri de adoptare a constituțiilor, toate aceste moduri au trăsături comune: ele decurg din puterea constituantă a poporului, ele revendică concomitent rezolvarea chestiunilor politice, naționale, istorice și culturale, lucru care reclamă importante resurse istorice și financiare, în toate cazurile crește participarea populară.

Supremația constituției îi obligă pe inițiatori să aplice proceduri deosebite la elaborarea și adoptarea constituției. Aceasta este o consecință a faptului că constituția adoptată, ca și oricare alt act normativ, ulterior va fi revizuită după o procedură similară celei utilizate la adoptare. Iată din ce cauză unul din procedeele care se aplică la adoptarea oricărei constituții este dezbaterea publică a proiectului. Dezbaterile publice asupra proiectului de constituție sunt importante nu numai pentru asigurarea supremației acesteia, dar și pentru a asigura legitimitatea și definitivarea proiectului pentru adoptare. Această etapă, în vederea adoptării constituției, este însoțită de mai multe aspecte pozitive cum ar fi mobilizarea populației, sporirea activismului social, încrederea în calitatea de „contract social” atribuită constituției. Din aceste considerente, importanța acestei instituții este de netăgăduit. Etapa pre-adoptării nu este valabilă pentru regimurile politice antidemocratice, în cadrul cărora această procedură poartă un caracter formal, iar dezbaterile se axează mai mult pe aspecte complementare și nu pe dispoziții de bază. Or, în acest sens, autorii I. Muraru și E. Tănăsescu au menționat, că „supremația constituției este o realitate juridică și nu o simplă teorie, că ea este realizată printr-un întreg sistem de reguli și practici viabile.”¹⁴⁰

Autorul A. Arseni, în monografia editată în coautorat cu V. Ivanov și L. Suholitco „Dreptul constituțional comparat”, referindu-se la procedura de adoptare, ca una din garanțiile supremației constituției, a notat că „cel mai democratic mod de adoptare a Constituției în dreptul comparat este pregătirea și aprobarea ei de către un organ reprezentativ național, ales special în acest scop de către adunarea constituantă (adunarea națională – convent), unde reprezentanții diferitelor păături ale populației pot discuta proiectul.”¹⁴¹

În același sens, autorul V. Popa a menționat că „Pentru a intra în vigoare, constituția necesită ratificarea populară. Referendumul, ca o formă de participare directă a poporului la guvernare, în urma căruia se ratifică constituția, este cea mai democratică metodă de adoptare a constituției. În afară de aceasta, considerăm că învestirea constituției cu forță juridică supremă trebuie să aibă loc nu numai prin conținutul ei normativ, ci și prin ratificarea populară.”¹⁴²

¹⁴⁰ Muraru I., Tănăsescu E. „Drept constituțional și instituții politice”, Ediția 15, Vol. I, C.H.Beck, București, 2016, 214 p., p.128.

¹⁴¹ Arseni A., Ivanov V., Suholitco L. „Dreptul constituțional comparat”. Chișinău: CE USM, 2003, 295 p., p.33.

¹⁴² Popa V., „Tratat de drept constituțional și instituții politice”, Ed. a 2-a, rev. și ad. Chișinău: S.n., Notograf Prim SRL, 2021, 1024 p., p. 384.

Autorul V. Popa nu menționează expres principiul stabilității constituției, dar îl putem deduce din relatările sale referitoare la inițiativa adoptării constituției, care, în opinia sa, nu este o problema simplă. „De obicei, constituțiile nu se adoptă pe un termen stabilit și în mod normal ar trebui să existe atâta timp cât există statul. Apare întrebarea, în cazul în care a avut loc o revoluție, o răsturnare de putere sau a apărut un stat nou în rezultatul autodeterminării, cine are dreptul la inițiativa adoptării constituției? La această întrebare nu se poate da un răspuns care nu ar trezi discuții. Autorul susține că inițiativa trebuie să aparțină unui organism sau forței politice care se află la conducerea societății cu condiția că inițiativa va obține încuviințarea poporului sau însuși poporul poate să manifeste această inițiativă.”¹⁴³ Potrivit autorului V. Popa, „nu există o regulă generală de adoptare a constituției, însă un stat care se vrea de drept, în care supremația legii, democrația și pluralismul politic sunt valori supreme, trebuie să utilizeze cele mai avansate și democratice metode de adoptare a constituției pe care le-a acumulat experiența națională.”¹⁴⁴

În același sens, autorul T. Cârnaț, în studiul „Drept constituțional și instituții politice”, referindu-se la cele trei elemente ale procedurilor constituționale enumerate supra, menționează că „unele instituții mai prevăd, în mod expres, organul care poate iniția procesul de elaborare și adoptare a constituției. Alte instituții nu conțin asemenea reglementări, această prerogativă rezultând din sistemul normativ care reglementează tehnica de elaborare a legilor.”¹⁴⁵

Importanța deosebită a Constituției și supremația ei față de toate celelalte acte normative, statuată în articolul 7 al Constituției¹⁴⁶, indiferent care ar fi autoritatea emitentă, impune de la sine folosirea unor proceduri constituționale speciale și, totodată, solemne pentru adoptarea și revizuirea acesteia. Așadar, pentru ca Constituția să poată servi drept bază juridică, este necesară asigurarea unei stabilități speciale și deosebite a Constituției. „Stabilitatea Constituției se exprimă prin faptul că se instituie, de regulă, un mod special de adoptare și de modificare a Constituției, mai complicat, comparativ cu modalitatea de adoptare și modificare a regulilor obișnuite.”¹⁴⁷

Cât privește supremația formală a instituțiilor, ea este explicată prin divizarea în instituții rigide și instituții suple, precizându-se că redactarea constituției exteriorizează forța deosebită care se dă dispozițiilor sale.

Referindu-ne la aspectul supremației formale a constituției, suntem constrânși să îl analizăm prin prisma clasificării instituțiilor după modul lor de revizuire în instituții rigide și

¹⁴³ Popa V., „Tratat de drept constituțional și instituții politice”, Ed. a 2-a, rev. și ad. Chișinău: S.n., Notograf Prim SRL, 2021, 1024 p., p. 381..

¹⁴⁴ Popa V., „Tratat de drept constituțional și instituții politice”, Ed. a 2-a, rev. și ad. Chișinău: S.n., Notograf Prim SRL, 2021, 1024 p., p. 384..

¹⁴⁵ Cârnaț T. „Drept constituțional și instituții politice”. Partea I-a. USM, departamentul „Drept public”. Chișinău: Tipogr.: „Print-Cairo” S.n. 2020, ISBN 978-9975-56-723-7. 584 p., p.83.

¹⁴⁶ Constituția Republicii Moldova adoptată la 29 iulie 1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.1, 12.08.1994.

¹⁴⁷ Arseni A., Ivanov V., Suholitco L. „Dreptul constituțional comparat”. Chișinău: CE USM, 2003, 295 p., p.33.

celui de adoptare. În acest sens, adoptarea constituțiilor rigide se aplică o redactare și, în consecință, o formă deosebită. În opinia autorilor I. Muraru și S. Tănăsescu, „criticii acestei teorii susțin că distincția dintre constituțiile rigide și flexibile (suple) este pur formală și ține nu de materia de care se ocupă constituția, ci de formele sale specifice de elaborare. De asemenea, numai în caz de rigiditate formală se poate vorbi de supremația formală a constituției.”¹⁴⁸

Pentru o eficientă colaborare între actorii implicați în procesul de aplicare a normelor constituționale după adoptare, este necesar să ținem cont de principiul fundamental, instituit pe cale doctrinară și a jurisprudenței constituționale, cel al stabilității constituției. Acest principiu rezultă și este subsecvent principiului supremației constituției. Această concluzie se bazează pe axioma că un act juridic nu poate să se bucure de supremație, dacă nu este posibilă asigurarea aplicării lui permanente pentru previzibilitatea relațiilor sociale reglementate.

Procedura de adoptare a unei constituții are o importanță majoră pentru statul și societatea unde acest lucru are loc, ca urmare a faptului că această procedură se va răsfrânge subsecvent și asupra procedurii de revizuire și asupra stabilității constituției. Comentând procedura de revizuire a Constituției României, autorii I. Muraru și S. Tănăsescu au opinat că „de esența unei Constituții este stabilitatea sa în timp, ea trebuind să fie astfel redactată încât să reprezinte un sistem de referință pentru viața politică și juridică a unei comunități umane o perioadă cât mai lungă de timp. De stabilitatea Constituției depinde, în bună măsură, stabilitatea întregului sistem normativ al unui stat, certitudinea și predictibilitatea conduitelor umane fiind necesare pentru a se asigura siguranța juridică (și nu numai) a membrilor comunității”¹⁴⁹. Argumentele expuse de stabilitate a Constituției îl vom completa cu cel al necesității de asigurare pentru guvernarea predictibilității modului de exercitare a diverselor forme de conducere de către guvernanți.

Constituția nu poate servi drept frână în evoluția unei societăți. Conform relatărilor autorului Olivier Beaud, Thomas Paine – părintele fondator al SUA, unul din autorii actualei Constituții a SUA a comentat după adoptarea acesteia că „pretenția de a dori de a guverna chiar și dincolo de mormânt este cea mai ridicolă și cea mai insolentă dintre tiranii”¹⁵⁰. Încă de la apariția fenomenului constituțional „legile fundamentale au avut vocație de a dura în timp, dar au fost permanent supuse contingentului temporal. Menționarea posibilității de a modifica Legea fundamentală în chiar textul său, precum și includerea principalelor reguli referitoare la această importantă operațiune juridică și politică, poate îndeplini o dublă funcție: aceea de a permite

¹⁴⁸ Muraru I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice”, II volume, Ediția a XV-a (revăzută și completată). Volumul I, București: C.H.Beck, 2016, 214 p., p.64.

¹⁴⁹ Muraru I., Tănăsescu S. (coord.). „Constituția României: comentariu pe articole”, București: Editura C.H.Beck, 2008, p. 1507 p.1446.

¹⁵⁰ Beaud O. „La puissance de l'État”. Paris: Presses Universitaires de France, 1994, 512 p., p.126.

adaptarea continuă a Constituției la nevoile schimbătoare ale societății, în același timp asigurând textului o stabilitate și o durabilitate în timp superioară celor specifice altor norme juridice.”¹⁵¹

Într-o comunicare prezentată în cadrul unei conferințe științifice mi-am expus opinia asupra acestui fapt constatând, sub diferite aspecte că stabilitatea unei constituții garantează membrilor societății că raporturile juridice din societate dispun de securitate și stabilitate statornică în exercitarea puterii de stat.¹⁵² Curtea Constituțională a Republicii Moldova, consacrand principiul stabilității Constituției Republicii Moldova, în Hotărârea nr.7 din 4 martie 2016, a constatat că „stabilitatea Constituției este una dintre condițiile preliminare pentru asigurarea continuității statului și a respectării ordinii și legislației constituționale, precum și pentru asigurarea punerii în aplicare a obiectivelor declarate în Constituție, pe care se întemeiază Constituția însăși.”¹⁵³

Pentru asigurarea ordinii publice, în condițiile statului de drept, normele constituționale trebuie să fie cât mai constante pentru ca persoanele să-și poată adapta comportamentul lor, ca rezultat în societate formându-se o memorie constituțională, aceste norme nefiind nevoie să fie învățate zilnic. Or, datorită aplicării actualelor norme constituționale pe parcursul unui termen îndelungat, cetățeanul nostru nu trebuie să studieze zilnic Constituția Republicii Moldova pentru a ști că șeful statului în Moldova este Președintele, și nu monarhul sau că în Republica Moldova nu avem Parlament bicameral. De regulă, constituția este scrisă și sistematizată într-un mod, încât să fie cât mai utilă cetățeanului în raporturile și dialogul său cu puterea.

Stabilitatea, pe lângă faptul că este un principiu al constituției, reprezintă și o caracteristică a ei în raport cu actele inferioare. Această afirmație se bazează pe diferența substanțială dintre norma constituțională și cea de reglementare legală sau a altor dispoziții, prevăzute de actele juridice cu forță juridică inferioară, adoptate pentru a asigura dezvoltarea continuă a societății și imuabilitatea normelor constituționale. Această diferență nu înseamnă o reglementare diferită, altfel am putea vorbi de neconstituționalitate. Diferența de reglementare constă în faptul că normele inferioare constituției stabilesc raporturile de drept mai detaliat, pentru a fi mai utile societății, dar într-o strictă corespundere cu normele constituționale care sunt de bază sau fundamentale și supreme. În acest sens, autorul I. Guceac a menționat că „stabilitatea constituției

¹⁵¹ Muraru I., Tănăsescu S. (coord.). „Constituția României: comentariu pe articole”, București: Editura C.H.Beck, 2008, p. 1507 p.1447.

¹⁵² Crigan D. „Revigorarea principiului stabilității Constituției în jurisprudența Curții Constituționale”. În: Materialele conferinței științifice naționale cu participare internațională „Integrare prin Cercetare și Inovare” cu prilejul aniversării a 70 de ani de la fondarea Universității de Stat din Moldova, 28-29 septembrie 2016, Rezumate ale comunicărilor. Științe sociale, Volumul II, Chișinău: CEP USM, 2016, p. 228-231.

¹⁵³ Hotărârea Curții Constituționale privind controlul constituționalității unor prevederi ale Legii nr.1115-XIV din 5 iulie 2000 cu privire la modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova (modul de alegere a Președintelui) (Sesizarea nr.48b/2015) nr. 7 din 04.03.2016. În: Monitorul Oficial nr.59-67/10 din 18.03.2016.

oferă posibilitatea formării unui sistem de drept durabil pentru funcționarea statului și societății respective.”¹⁵⁴

În aceeași ordine de idei, stabilitatea constituției, ca principiu constituțional, are drept garanție și consecință juridică necesitatea impunerii unor proceduri diferite nu numai de adoptare, dar și de revizuire aplicabile față de cele ale altor legi. În dependență de forma constituției, aceste proceduri sunt expres stabilite în textul constituției, în cazul când aceasta îmbracă forma scrisă. În acest sens, în aceeași Hotărâre nr.7 din 4 martie 2016, Curtea Constituțională a menționat că „în legile fundamentale sunt inserate diverse modalități tehnice de protecție a stabilității Constituției, prin asigurarea unui anumit grad de rigiditate a Constituției. Aceasta este o caracteristică fundamentală a tuturor constituțiilor scrise (spre deosebire de legile ordinare), care conțin prevederi ce permit propria revizuire.”¹⁵⁵

Drept consecință a faptului că inițial a fost impus pe cale doctrinară, principiul stabilității constituției dobândește ulterior o valoare imperativă, fiind instituit în Republica Moldova prin intermediul jurisdicției constituționale. Cu toate că nici în Constituția Republicii Moldova, nici în actele normative naționale nu este expres reglementat principiul stabilității Constituției, pentru prima dată acest principiu a fost formulat de Curtea Constituțională în Hotărârea nr.57 din 3 noiembrie 1999. Curtea a constatat că, „în calitatea sa de așezământ scris și sistematic, de lege supremă în sistemul juridic normativ, Constituția Republicii Moldova este relativ rigidă, în sensul că ea admite revizuirea, dar numai printr-un sistem tehnic prestabilit vizând inițiativa de revizuire (art.141), limitele revizuirii (art.142) și procedura acesteia (art.143)”¹⁵⁶. Curtea Constituțională a reținut că „modificarea unor dispoziții ale Constituției, eludând prevederile art.141, 142 și 143 din Constituție, ar constitui de fapt o revizuire implicită a ei, indiferent de motivele invocate și de procedeul utilizat, ceea ce ar fi o încălcare a Constituției.”¹⁵⁷

Ulterior, în Hotărârea nr.7 din 4 martie 2016 Curtea Constituțională a dedicat acestui principiu un întreg compartiment, ca urmare devenind posibilă recunoașterea neconstituțională a Legii nr.1115-XIV din 5 iulie 2000 cu privire la modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova.¹⁵⁸ În această Hotărâre, Curtea nu numai a definitivat esența principiului stabilității constituției, dar a și dat o explicație mai amplă a esenței acestuia, ancorându-l la procedura

¹⁵⁴ Guceac, I., Constituția la răscruce de milenii, Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Cercetări Juridice și Politice. – Chișinău, 2013 (I.S.F.E. – P. „Tipografia Centrală”). – 416 p., p.119.

¹⁵⁵ Hotărârea Curții Constituționale privind controlul constituționalității unor prevederi ale Legii nr.1115-XIV din 5 iulie 2000 cu privire la modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova (modul de alegere a Președintelui) (Sesizarea nr.48b/2015) nr. 7 din 04.03.2016. În: Monitorul Oficial nr.59-67/10 din 18.03.2016.

¹⁵⁶ Hotărârea Curții Constituționale nr.57 din 3 noiembrie 1999 privind interpretarea art.75, art. 141 alin.(2) și art.143 din Constituție. În: Monitorul Oficial al R.Moldova nr.124-125/68 din 11.11.1999.

¹⁵⁷ Hotărârea Curții Constituționale nr.57 din 3 noiembrie 1999 privind interpretarea art.75, art. 141 alin.(2) și art.143 din Constituție. În: Monitorul Oficial al R.Moldova nr.124-125/68 din 11.11.1999.

¹⁵⁸ Legea cu privire la modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova: nr.1115-XIV din 5 iulie 2000. În: Monitorul Oficial al R.Moldova nr.88-90/661 din 28.07.2000.

revizuirii Constituției. Astfel, în viziunea Curții „imperativul stabilității Constituției ar fi ignorat în cazul în care s-ar interveni în textul acesteia de fiecare dată când anumite relații sociale care trebuie reglementate legal suferă modificări (de exemplu, posibilitățile tehnologice ale anumitor tipuri de activități se extind până la un grad care era, poate, imposibil de prevăzut la momentul redactării textului Constituției).”¹⁵⁹

O consecință a ridicării principiului stabilității constituției la nivel de principiu constituțional este sporirea gradului de responsabilitate și de stabilitate politică pentru majoritățile parlamentare formate în cadrul Parlamentului Republicii Moldova. Această axiomă este cu atât mai importantă, cu cât pericolul de a degenera în activitățile lor politice până la neglijarea regulilor de revizuire a Constituției nu a dispărut. Or, revizuirea Constituției Republicii Moldova, operată de Constituanta Legislativă la 5 iulie 2000, a fost recunoscută neconstituțională nu ca urmare a adoptării unor norme ce ar veni în contradicție cu prevederile de bază ale Constituției, ci din cauza neglijării la acea dată de către majoritatea constituțională a procedurilor de revizuire a Constituției.

Referindu-ne la Hotărârea Curții Constituționale nr.7 din 4 martie 2016, vom mai constata că Curtea Constituțională nu a ridicat principiul stabilității Constituției la nivel de dogmă, care nu permite modificări în dependență de schimbările din societate. Prin hotărârea sa, Curtea Constituțională a chemat la respectarea unei proporționalități între stabilitatea Constituției și caracterul ei de lege susceptibilă de a fi modificată de puterea politică. Curtea a constatat că normele constituționale nu trebuie privite ca o dogmă, care nu pot fi adaptate la realitățile și necesitățile societății, inclusiv prin revizuire. Referitor la adaptare, Curtea a interpretat spiritul Constituției în sensul în care Legea Fundamentală conține un potențial deosebit de mare, care permite dezvăluirea acestuia în caz de necesitate prin interpretare jurisprudențială, adaptând Constituția „la schimbările vieții sociale și la continua schimbare a condițiilor de viață ale societății și ale statului, precum și asigurarea viabilității Constituției ca fundament al societății și al statului.”¹⁶⁰

Principiul stabilității constituției a fost cercetat de mai mulți autori constituționaliști fiind considerat un principiu de bază care asigură statornicia și raționalismul vieții politice. În acest sens, autorul I. Guceac, afirmând că una din cele mai importante calități ale constituției este stabilitatea, a menționat: „Stabilitatea constituției oferă posibilitatea formării unui sistem de drept durabil pentru funcționarea statului și societății respective. Totodată, nu trebuie să uităm că relațiile

¹⁵⁹ Hotărârea Curții Constituționale privind controlul constituționalității unor prevederi ale Legii nr.1115-XIV din 5 iulie 2000 cu privire la modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova (modul de alegere a Președintelui) (Sesizarea nr.48b/2015) nr. 7 din 04.03.2016. În: Monitorul Oficial nr.59-67/10 din 18.03.2016.

¹⁶⁰ Hotărârea Curții Constituționale privind controlul constituționalității unor prevederi ale Legii nr.1115-XIV din 5 iulie 2000 cu privire la modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova (modul de alegere a Președintelui) (Sesizarea nr.48b/2015) nr. 7 din 04.03.2016. În: Monitorul Oficial nr.59-67/10 din 18.03.2016.

politice și social-economice sunt în permanentă dinamică, iar dreptul este chemat să prevadă și să fie într-un pas cu transformările care intervin în viața societății. Pentru o sincronizare a normelor din constituție cu nevoile societății și a exclude lacunele apărute pe parcursul aplicării constituției este aplicată procedura revizuirii.”¹⁶¹

Menționăm drept pozitivă și opinia cercetătorului A. Trăilescu referitor la importanța principiului stabilității relațiilor sociale ca bază a raporturilor juridice: „Omul se poate dezvolta, în mod satisfăcător, doar atunci când stabilitatea și securitatea sunt stări predominante ale relațiilor sociale la care participă.”¹⁶²

Supremația și stabilitatea constituției sunt principii foarte importante, dar acestea nu pot servi ca motiv pentru a permite stagnarea societății ca urmare a imposibilității modificării normelor sale. Din aceste considerente, cercetătorii în dreptul constituțional au elucidat cauzele care determină societatea sau guvernarea să recurgă la revizuirea constituției. Inițial, autoarea G. Vrabie a menționat așa cauze de revizuire a constituției precum: „ameliorarea textului; perfecționarea reglementărilor privind organizarea autorităților publice; garantarea drepturilor și libertăților cetățenilor; adaptarea unor norme la nevoile sociale ce nu au fost just apreciate;[...] aderarea unui stat la anumite pacte internaționale, încheierea unor tratate.”¹⁶³ Pe parcursul evoluției cercetărilor în acest domeniu, autorul Cr. Ionescu a dedus că la originea revizuirilor pot fi următoarele motive: „producerea unui eveniment politic marcant; schimbări produse în structura organismelor guvernante; transformarea unor organisme prin care se exercită puterea publică.”¹⁶⁴

Rolul acestor factori poate fi văzut în dezvoltarea oricărei constituții a lumii. Punctul de bază este că regulile constituției se schimbă periodic conform cerințelor zilei. Aceasta pentru că fiecare constituție crește și se perfecționează odată cu trecerea timpului. Nu putem să nu le dăm dreptate cercetătorilor James McIntosh¹⁶⁵ și Henry¹⁶⁶ care afirmă că „o constituție nu se face, dar se crește”. Această afirmație este valabilă în cazul Angliei, unde constituția nescrisă reprezintă o evoluție a normelor legale cu valoare constituțională de la o monarhie absolută la o monarhie tradițională. În aspectul creșterii și perfecționării normelor constituționale, regula este aplicabilă și constituțiilor

¹⁶¹ Guceac I. „Constituția la răscruce de milenii”, Chișinău: Tipografia Centrală, 2013, 416 p., p.119.

¹⁶² Trăilescu Alin A. „Predictibilitatea normelor și stabilitatea raporturilor juridice – componente ale legalității actelor administrative”, Revista Curentul juridic, 2011, nr.1, p.106-117, p.108.

¹⁶³ Vrabie G. „Drept constituțional și instituții politice contemporane”, Iași: Ștefan Procopiu, 1993, 413 p, p.214.

¹⁶⁴ Ionescu Cr., „Tratat de drept constituțional contemporan”, Ed. a 2-a, București, C.H. Beck, 2008, 944 p., p.203.

¹⁶⁵ James McIntosh's Progress of Etical Philosophy, Philadelphia edit.1835, p.46. În sursa electronică: https://books.google.md/books?id=lsNg7kZw1-sC&pg=PA102&lpg=PA102&dq=james+mcintosh+constitu&source=bl&ots=CjBsB9sWR1&sig=nCxxPSK6BBmk9YveLV0Mtxq2sbQ&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwiYypGD1P_eAhWLJVAKHxXaFDM4Q6AEwDHoECAAAQ#v=onepage&q=james%20mcintosh%20constitu&f=false

¹⁶⁶ Henry Patrick Speech of Patrick Henry (June 7, 1788). În: [http://www.let.rug.nl/usa/documents/1786-1800/the-anti-federalist-papers/speech-of-patrick-henry-\(june-7-1788\).php](http://www.let.rug.nl/usa/documents/1786-1800/the-anti-federalist-papers/speech-of-patrick-henry-(june-7-1788).php)

scrise, care, după natura lor, sunt rigide, dacă luăm în considerație evoluția constituției SUA de la o constituție ce admitea sclavia la o constituție ce nu admite nicio formă de discriminare.

În acest mod, principiul stabilității constituției este un principiu incontestabil într-un stat de drept, fiind aplicabil și procedurilor de revizuire a constituției, în procesul cărora trebuie respectată rigiditatea ei. La aceeași concluzie ne conduc și recomandările Comisiei de la Veneția enunțate în Raportul său cu privire la amendamentele constituționale. Potrivit Comisiei, pentru menținerea stabilității constituției este necesară instituirea „constituționalismului democratic, care încurajează stabilitatea politică, eficiența, legitimitatea, calitatea procesului decizional, precum și protecția drepturilor și intereselor non-majorității.”¹⁶⁷

Concluzionând cele expuse, vom constata că, fiind un act normativ, constituția, spre deosebire de celelalte acte normative, deține o calitate primordială – *cea de lege supremă*. Această calitate impune deținătorilor puterii de stat responsabilități sporite la aplicarea procedurilor de adoptare pentru menținerea stabilității constituției.

Responsabilitățile de aplicare a constituției degajă din faptul că, ulterior adoptării, autoritățile și societatea trebuie să se conducă de principiul stabilității constituției, care este inherent statutului de lege supremă. Stabilitatea este una dintre cele mai importante calități ale constituției. Or, din punct de vedere al tehnicii legislative, regula de bază pentru modificarea oricărui tip de act public este aplicarea unei proceduri de modificare cel puțin similare procedurii de adoptare. Așadar, atragem atenția asupra faptului că pentru a respecta principiul general al stabilității, procedura de revizuire trebuie să fie cel puțin aceeași, pentru că, de regulă, această procedură este mai rigidă decât cea de adoptare.

Stabilitatea constituției poate fi definită ca un principiu esențial, care instituie regula și calitatea primordială de a menține normele constituției imuabile și rigide în raport cu alte norme de drept, asigurând-le predictibilitatea în societatea organizată într-un stat de drept și statutul constituției de lege supremă.

2.2. Abordări teoretice privind modul de adoptare a constituției

Având în vedere definiția constituției în sens material și formal și pentru a menține calitatea acesteia de lege supremă, precum și pentru a o delimita formal de alte acte normative, vom constata că unul din elementele de bază ale constituției care menține supremația și stabilitatea acesteia, este procedura deosebită de adoptare. În opinia autorului C. Ionescu, „principiul supremației constituției presupune, deopotrivă, înlăturarea posibilității de adoptare facilă și fără discernământ a acesteia, precum și a posibilității de revizuire permanentă a ei, ceea ce ar genera pe plan juridic

¹⁶⁷ Raportul Comisiei de la Veneția privind amendamentele constituționale (CDL-AD(2010)001 din 19 ianuarie 2010). [Accesat 27.04.2016] Disponibil: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDL-AD\(2010\)001-e&lang=fr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDL-AD(2010)001-e&lang=fr)

insecuritatea instituțiilor constituționale, instabilitatea sau nesiguranța drepturilor și libertăților cetățenești, iar pe plan politic, tensiuni și conflicte sociale.”¹⁶⁸

Supunând cercetării științifice procedura de adoptare a constituției, autoarea B. Selejan-Guțan a stabilit că „Unul din elementele definitorii ale constituției este procedura distinctă de adoptare”¹⁶⁹. În aceeași ordine de idei, autorii Muraru I. și Tănăsescu S. au menționat: „Față de conținutul și scopurile constituției, dintotdeauna s-a pus problema unor forme speciale (proceduri) de adoptare, care să pună în valoare supremația acesteia și deosebirile față de restul dreptului, dar mai ales față de legile ordinare.”¹⁷⁰

Aceiași autori, au constatat că o primă etapă a procesului de adoptare este inițiativa adoptării, atenționând asupra faptului că „inițiativa adoptării constituției trebuie să aparțină acelui organism statal, politic sau social care, ocupând în sistemul politic al unei societăți locul cel mai înalt (organ suprem) este cel mai în măsură să cunoască evoluția societății date, perspectivele sale. De asemenea, un rol aparte poate avea inițiativa populară.”¹⁷¹

Studiind constituțiile actuale, autorii observă două situații:

- „Unele constituții prevăd cine poate avea inițiativa adoptării constituției;
- Alte constituții nu prevăd un asemenea lucru, el rezultând din sistemul normativ privind elaborarea legilor.”¹⁷²

Suntem parțial de acord cu opinia autorilor expusă supra, dar considerăm oportună precizarea că unui astfel de organism îi aparține dreptul de a iniția adoptarea constituției și în cazul când o constituție deja există și apare necesitatea adoptării unei noi constituții.

Drept exemplu poate servi cazul Republicii Moldova din anul 2010, când o bună parte a societății și a celor aflați la guvernare au ajuns la concluzia că Constituția din 1994 nu mai răspunde necesităților de moment ale societății și se impune adoptarea unei noi constituții. Guvernarea de atunci era cea mai în măsură să vină cu o astfel de inițiativă deoarece cunoștea evoluția societății și perspectivele sale. În principiu, Republicii Moldova se poate exemplifica și pentru circumstanțele care au dus la adoptarea Constituției din 1994. Or, la momentul respectiv, noua guvernare exista formal de 3-4 ani, luând în calcul faptul că inițiativa adoptării noii constituții a apărut în anul 1990, când s-a format prima comisie parlamentară pentru elaborarea unei noi

¹⁶⁸ Ionescu Cr. „Drept constituțional și instituții politice”, II volume, Volumul I, București: Lumina LEX, 1997, 488 p., p.129.

¹⁶⁹ Selejan-Guțan B., „Drept constituțional și instituții politice”, Vol.1, Ediția a 4-a, București: Hamangiu, 2020, 320 p., p.26.

¹⁷⁰ Muraru I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice”, II volume, Ediția a XV-a (revăzută și completată). Volumul I, București: C.H.Beck, 2016, p.51.

¹⁷¹ Muraru I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice”, II volume, Ediția a XV-a (revăzută și completată). Volumul I, București: C.H.Beck, 2016, p.51.

¹⁷² Muraru I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice”, II volume, Ediția a XV-a (revăzută și completată). Volumul I, București: C.H.Beck, 2016, 214 p., p.51.

constituții. Studiile anterioare mi-au permis să concluzionez că Republica Moldova, spre deosebire de alte proceduri de instituire a altor state, la etapa formării sale nu a abrogat din start precedenta constituție socialistă, adoptându-și o nouă lege supremă, ci a revizuit permanent constituția existentă, supunând încercării și controlului noi norme adoptate pe parcurs până la adoptarea definitivă și integrală a noii constituții în 1994.¹⁷³

În legătură cu acest fapt, autorul V. Pușcaș a menționat că „adoptarea noii Constituții era un pas firesc, dictat de transformările grandioase care aveau loc în spațiul ex-sovietic și, îndeosebi, în Republica Moldova: trecerea de la un stat totalitar la un stat democratic; de la o economie hipercentralizată la o economie de piață cu orientare socială; de la un singur partid cu o singură ideologie la pluripartitism și pluralismul de opinie; trecerea de la proprietatea colectivă la cea privată și multe alte probleme care trebuiau soluționate și reglementate neîntârziat în Constituție. Constituția RSSM din 15 aprilie 1978 nu dispunea de potențialul necesar pentru asemenea transformări.”¹⁷⁴

În opinia autorilor I. Muraru și S. Tănăsescu, un alt caz aplicabil este situația când o societate nu are o constituție, nu are loc o schimbare a guvernării, iar autoritățile, care cunosc evoluția societății și perspectivele acesteia, ajung la concluzia că această societate are nevoie de o constituție. Un exemplu ipotetic, pentru această situație, poate fi modelat în cazul Marii Britanii sau al Israelului, care nu au constituții, dar într-o perspectivă istorică guvernării din aceste state ipotetic ar ajunge la concluzia că a apărut necesitatea vitală ca societatea să beneficieze de o constituție scrisă. Având în vedere caracterul conservator al societății britanice, o astfel de soluție ar fi posibilă juridic, dar nu ar fi posibilă practic. În opinia acestor autori, „deși Anglia a dat ideea și exemplul constituțiilor scrise, totuși ea nu are o constituție scrisă. Acest lucru trebuie explicat prin specificul dezvoltării statului englez. [...] În Israel mult timp modelul englez a fost considerat ca un model de referință și a supraviețuit proclamării independenței de stat în 1948. Deși Declarația de Independență făcea referire expresă la alegerea unei adunări constituante însărcinate cu adoptarea unei constituții scrise, acest proiect a fost repede pus deoparte.”¹⁷⁵

Dintr-o altă perspectivă, o situație mai des întâlnită este atunci când inițiativa de adoptare a unei noi constituții se datorează schimbării radicale a guvernării, când au loc revoluții, răsturnări de guverne, se formează noi state ș.a. Anume pe valul unor astfel de evenimente au fost adoptate

¹⁷³ Crigan D., Zaporojan V. „Metamorfoza adoptării și revizuirii Constituției Republicii Moldova”. În: Studia Universitatis. Seria „Științe Sociale”, 2019, nr.8 (128), p.75-82, p.75.

¹⁷⁴ Pușcaș V. „Dezvoltarea constituțională a Republicii Moldova. 20 de ani de la adoptarea Constituției.” Chișinău: Institutul Național al Justiției, nr.2, 2014, p.17-23, p.17.

¹⁷⁵ Muraru I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice”, II volume, Ediția a XV-a (revăzută și completată). Volumul I, București: C.H.Beck, 2016, 214 p., p.47.

cele mai multe constituții. Este exemplul adoptării constituțiilor de către: SUA, României, Belgiei, majorității constituțiilor Franței ș.a.

În șirul acestor constituții nu am inclus Constituția Republicii Moldova, ca urmare a faptului că prin Declarația de Independență a fost format un nou stat și indirect abrogată Constituția RSSM din 1978, Constituția Republicii Moldova se adopta îndată după adoptarea Declarației de Independență, deoarece până în 1994 au fost adoptate modificări cardinale a Constituției din 1978, actuala Constituție poate fi plasată în rândul constituțiilor adoptate pe valul formării de noi state sau ca urmare a schimbării radicale a formei și regimului de guvernare.

Pentru situațiile când au loc revoluții, schimbări radicale de guvernare sau formare de noi state nu este valabil argumentul că organismului statal, politic sau social, care ocupa la timpul respectiv în sistemul politic al societății locul cel mai înalt (organ suprem), este cel mai în măsură să cunoască evoluția societății date, perspectivele sale. Or, federaliștii din S.U.A. sau Frontul Salvării Naționale în România, unii monarhi sau revoluționari din Franța ș.a., care au inițiat adoptarea unei noi constituții pe valul acestor evenimente, erau organisme care reprezentau acea parte a societății care a dobândit puterea de stat în urma loviturilor de stat și, fiind noi veniți la guvernare, nu cunoșteau atât de bine situația socială și perspectivele evoluției acestor societăți de la timpul respectiv. În momentele descrise, ei erau conștienți doar de faptul că este necesară o schimbare radicală în evoluția poporului și că „așa nu se mai poate”.

Din considerentele expuse, opinia menționată de autorii I. Muraru și S. Tănăsescu o vom completa cu teza că inițiativa adoptării unei constituții aparține și autorităților ce au dobândit puterea de stat, indiferent în ce mod au realizat acest lucru. Susținem opinia acestor autori, că necesitatea adoptării unei constituții poate fi și o inițiativă populară, adică se i-a prin referendum.

Pentru că în prezenta lucrare de doctorat am reliefat unele cazuri legate de necesitatea adoptării legii supreme și de inițiativa adoptării constituției, pe care le considerăm interdependente, vom supune unei analize și situațiile în care se adoptă o constituție nouă. Aici ținem să precizăm că prin *constituție nouă* vom avea în vedere și constituțiile adoptate pentru prima dată în stat. În opinia cercetătorului Cr. Ionescu, „o constituție nouă este adoptată:

- a) odată cu formarea unui stat nou;
- b) în situația când în viața unui stat au loc schimbări politice structurale;
- c) când în viața statului are loc o schimbare importantă cu caracter politic sau social-economic, care nu afectează însă esența statului sau regimul politic.”¹⁷⁶

Apariția unui stat nou este un proces politic de o mare complexitate, care impune adoptarea unor dispoziții cu caracter politico-juridic solemn, ce consacră acest eveniment. Prin constituție se

¹⁷⁶ Ionescu Cr. „Drept constituțional și instituții politice”, II volume, Volumul I, București: Hamangiu, 2017, 647 p., p.129-130

reglementează caracteristicile juridice esențiale ale noului stat, precum cele ale teritoriului, structurii de stat, formei de guvernământ, regimului politic. De asemenea, prin constituții noile state consacră existența unei anumite populații pe teritoriul respectiv (mai mult sau mai puțin omogene sub aspect național), se prevăd principiile, normele și organismele de exercitare a puterii suverane, drepturile, libertățile și îndatoririle cetățenești ș.a. Aceste dispoziții, deoarece sunt stabilite în constituție sau într-un alt act juridic cu valoare constituțională, reglementează ansamblul relațiilor sociale fundamentale.

Autorul Guceac I. a menționat că „formarea noului stat, ca și adoptarea constituției, sunt procese desfășurate aproape concomitent. Exemplul clasic îl constituie formarea Statelor Unite ale Americii, Constituția din 1787 fiind și cea mai veche constituție scrisă. Procese similare au avut loc și la sfârșitul primului război mondial, când s-au format o serie de state noi, independente, precum Austria și adoptarea Constituției sale la 1 octombrie 1920, în vigoare de la 10 noiembrie 1920”¹⁷⁷.

Schimbările politice menționate au avut ca urmare adoptarea unor constituții noi, de exemplu, Constituția Franței din 1791, Constituția României din 1923, Constituția Portugaliei din 1976, Constituția Spaniei din 1978 ș.a. Exemple recente de adoptare a unor constituții noi datorate schimbării regimurilor politice totalitare cu regimuri democratice, pluraliste, sunt constituțiile unor foste state socialiste (în calitate de exemplu ne pot servi constituțiile Republicii Moldova din 1994, României, Bulgariei din 1991, Ucrainei din 1995, Federației Ruse din 1993 ș.a.).

Atunci când în viața statului are loc o schimbare importantă cu caracter politic sau social-economic, care nu afectează însă esența statului sau regimul politic, constituția oricum nu mai corespunde noilor realități social-politice și nu mai oferă cadrul de realizare efectivă, în beneficiul tuturor claselor sociale, a intereselor generale sau a „binelui comun“ al societății. Practic, este vorba de un stadiu nou de dezvoltare a statului respectiv, fapt ce poate genera necesitatea adoptării unei noi constituții, de exemplu Constituția Franței din anul 1795 – Constituția Anului II, care a înlocuit Legea fundamentală adoptată cu doi ani în urmă; Constituția Franței din anul 1958, care a înlocuit-o pe cea din 1946, prin care s-au introdus schimbări în sistemul de separare a celor trei puteri. În același context, poate fi menționată și Constituția României din 1923, care a înlocuit Constituția din 1866, ca urmare a Marii Uniri. În același sens menționăm și Constituția Republicii Moldova din 1994, prin care s-a finalizat formarea noului stat capitalist, drept urmare al destrămării unui stat federativ și socialist.

Știința și practica constituțională (în trecut și actualmente) subordonează inițiativa și adoptarea constituției regulilor privitoare la puterea constituantă.

¹⁷⁷ Guceac I. „Constituțiile statelor lumii: (abordare rezumativă)”. Chișinău: Cartier, 2016. 908 p., p.53.

Până a specifica modalitățile de adoptare a constituției, este necesar să stabilim care este autoritatea competentă să adopte constituția, deoarece de tipul autorității în cauză depinde și tipul constituției adoptate. Or, o constituție adoptată unipersonal de un guvern autoritar va fi diametral opusă unei constituții adoptate de un organ reprezentativ al poporului.

În cadrul autorităților competente să adopte constituția, de asemenea, există o deosebire și chiar o ierarhie. Astfel, spre exemplu, chiar între autoritățile reprezentative ale poporului, chemate să adopte constituția, există deosebiri legate de statutul lor sau de legitimitatea constituției adoptate în cadrul creației lor legislative. Or, constituția adoptată de o adunare constituantă, aleasă de popor special cu această ocazie, va avea o legitimitate mai mare decât constituția adoptată de un parlament, care a fost ales pentru adoptarea legilor în corespundere cu constituția, dar care a decis pe parcursul mandatului său să adopte o nouă constituție.

Pornind de la această idee, a luat naștere teoria puterii constituante. A. Arseni definește „puterea constituantă drept organul care, beneficiind de o autoritate politică specială, are dreptul de a adopta constituția”¹⁷⁸. Același autor ulterior a constatat că puterea constituantă „îmbracă două forme: putere constituantă originală și putere constituantă instituită sau derivată”.¹⁷⁹ Fiind de aceeași opinie, cu autorii I. Muraru, E. Tănăsescu au definit puterea constituantă ca „organul care, beneficiind de o autoritate politică specială, are dreptul de a adopta constituția”, specificând că „puterea constituantă apare sub două forme, și anume: putere constituantă originală și putere constituantă instituită.”¹⁸⁰ O altă definiție a puterii constituante a fost expusă de autorul T. Cârnaț, conform căruia aceasta este adunarea constituantă (constituțională) abilitată cu dreptul de a adopta o nouă Constituție, în rezultatul apariției noului stat sau în urma înfăptuirii revoluțiilor, sau în cazul când constituția existentă nu mai corespunde noilor realități sociale, sau abilitarea acestui organ numai cu dreptul de a modifica constituția existentă.”¹⁸¹

Analizând aceste definiții, vom remarca că puterea constituantă nu are tot timpul un drept stabilit anterior printr-un act normativ de a adopta constituția. Astfel, în urma cercetărilor efectuate, nu am depistat constituții care să reglementeze dreptul unei alte autorități de a adopta o nouă constituție, precum nu am găsit nici norme care ar reglementa procedura abrogării constituției. Considerăm logică această lipsă de reglementare, pentru că aceste eventuale reglementări ar fi niște proceduri de „autodistrugere (autolichidare)”.

¹⁷⁸ Arseni A., „Drept constituțional și instituții politice, Teoria Constituției”, Chișinău, 1997, p.139.

¹⁷⁹ Arseni A. „Drept constituțional și instituții politice, Tratat”, Vol. I. Ed. a 3-a, actualizată și restructurată. Chișinău: CEP USM, 2021. 428 p.125.

¹⁸⁰ Muraru I., Tănăsescu E. „Drept constituțional și instituții politice”, Ediția 15, Vol. I, C.H.Beck, București, 2016, 214 p., p.51.

¹⁸¹ Cârnaț T. “Drept constituțional și instituții politice”. Partea 1-a. Chișinău: CEP USM 2020, 584 p., p.71

Nu susținem opinia expusă de autorii menționați, conform căreia, la modul general, o putere constituantă de fiecare dată este o autoritate politică specială. În majoritatea cazurilor, această putere are cu totul alte competențe, diferite de cele ale organului legiuitor sau ale șefului statului, care, la un anumit moment, își arogă o competență suplimentară de a adopta constituția.

Suplimentar la cele relatate, mai constatăm că prin definirea generală a oricărei puteri constituante este necesar de a defini și puterea ce adoptă orice tip de constituție. Având în vedere clasificarea constituțiilor în scrise și nescrise, este evident că prin adoptarea constituției, se are în vedere și o constituție nescrisă, de tipul celei din Marea Britanie sau Israel. În rândul acestor constituții poate fi inclusă și Constituția Canadei, care, de asemenea, „este alcătuită dintr-o serie de acte constituționale, începând de la cel din 1867, cel mai important fiind Actul constituțional din 1982, prin care se consideră că s-a realizat „repatrierea Constituției” canadiene”¹⁸².

Cele două tipuri de putere constituantă delimitate anterior de autorii A.Arseni, I. Muraru și S. Tănăsescu au fost susținute și de alți autori¹⁸³, chiar dacă între cercetători nu există unanimitate de păreri în ceea ce privește terminologia aplicată.

Primul tip are denumirea generică „putere constituantă originară”¹⁸⁴. Cu toate acestea, se mai întâlnesc și alte denumiri ale acestei puteri: putere constituantă inițială, putere constituantă *stricto sensu* sau, mai simplu, „putere constituantă”¹⁸⁵.

Al doilea tip de putere constituantă este numită putere constituantă derivată sau „instituită”¹⁸⁶. În mod egal, o parte dintre autori preferă și alte denumiri: putere constituantă instituită, putere constituantă constituită, putere de revizuire constituțională sau, simplu, putere de revizuire.

Referitor la această divizare, ne-am extins cercetările anterioare prezentei lucrări, menționând că la delimitare este important criteriul distingerii acestor puteri, fără a acorda o importanță distinctă denumirii.¹⁸⁷

În concepția formală, puterea constituantă derivată și puterea constituantă originară se disting prin criterii formale. Astfel, principalul criteriu de distincție între cele două puteri constă în situația în care ele se exercită. A. Iorgovan consideră că „aceasta acționează când apare un nou

¹⁸² Slusarenco S., Sisteme constituționale comparate: Note de curs. Chișinău: CEP USM, 2016, 244 p., p.223.

¹⁸³ Cârnaț T. „Drept constituțional și instituții politice”. Partea I-a. USM, departamentul „Drept public”. Chișinău: Tipogr.: „Print-Cairo” S.n. 2020, ISBN 978-9975-56-723-7. 584 p., p.71.

¹⁸⁴ Guceac I. Tratat elementar de drept constituțional, vol. I, Chișinău: S.n., 2020 (ÎS FEP „Tipografia Centrală” 2020, 472 p., p.297.

¹⁸⁵ Cârnaț T. „Drept constituțional și instituții politice”. Partea I-a. USM, departamentul „Drept public”. Chișinău: Tipogr.: „Print-Cairo” S.n. 2020, ISBN 978-9975-56-723-7. 584 p., p.71.

¹⁸⁶ Muraru I. Tănăsescu E. „Drept constituțional și instituții politice”, Ediția 15, Vol. I, C.H.Beck, București, 2016, 214 p., p.51.

¹⁸⁷ Crigan D. „Aspecte teoretice privind puterea constituantă”. Chișinău: Revista Națională de Drept, nr.5, 2017, p.59-61, p.60.

stat ori când, după perioade apuse, legea fundamentală trebuie pusă de acord cu noile realități politico-sociale”¹⁸⁸.

Autorii I. Muraru și S. Tănăsescu au descris modul de delimitare a acestor două tipuri de puteri constituante. În opinia lor, „puterea constituantă originară intervine atunci când nu există sau nu mai există constituție în vigoare (state noi, revoluții), iar puterea constituantă instituită este prevăzută de constituția în vigoare (sau anterioară), atât în ce privește competența, cât și organizarea și funcționarea ei”¹⁸⁹.

Referitor la această clasificare a puterilor constituante, este necesar să menționăm unele inadvertențe. Or, puterea constituantă originară poate adopta în constituție unele norme care nu pot fi ulterior justificate nici din punct de vedere uman, nici politic, ceea ce pune sub semnul întrebării nu numai anumite norme constituționale, dar și calitatea puterii constituante originare de a și atribui acest statut și drept. De exemplu, nu este prea clară calitatea de putere constituantă originară a Partidului Democrat Agrar din Moldova și a altor partide aderente, care, în anul 1994 au adoptat noua Constituție a Republicii Moldova fără a prevedea instituția Avocatului Poporului, sau au reglementat în Constituție posibilitatea aplicării de către instanța de judecată a pedepsei capitale.

E. Bockenforde, referindu-se la puterea constituantă și criticând unele concepte ale politicianului francez Sieyès Emmanuel-Joseph, care prin lucrarea sa „Qu'est-ce que le Tiers État ?”¹⁹⁰ a pus bazele revoluției franceze din 1789, dar și a contribuit la întronarea lui Napoleon, a catalogat aceste concepte că emană dintr-un vid juridic, afirmând: „Conceptul de putere constituantă este considerat, conform originilor sale, drept democratic și revoluționar și se regăsește în cadrul teoriei democratice constituționale. Acesta a fost identificat de Abatele de Sieyes.”¹⁹¹

Ideea de putere constituantă utilizată de Sieyes prevede că „puterile create de constituție sunt puteri multiple care îndeplinesc o anumită funcție, dar în limita care le este conferită prin textul legii fundamentale ca emanație a voinței puterii constituante”¹⁹². Totuși, acestea au un element comun, ele reprezintă voința generală a poporului, a națiunii. Astfel, „constituția presupune, înainte de toate, o putere constituantă. Mai mult, accentuează distincția dintre puterea constituantă și puterile constituite, precizând că legea fundamentală, constituția, nu este opera unei

¹⁸⁸ Iorgovan A., „Drept constituțional și instituții politice”, Teorie generală, Ed. „Galeriile J.L. Calderon”, București, 1994, p.50.

¹⁸⁹ Muraru I., Tănăsescu E. „Drept constituțional și instituții politice”, Ediția 15, Vol. I, C.H.Beck, București, 2016, 214 p., p.51.

¹⁹⁰ Sieyès Emmanuel-Joseph, „Qu'est-ce que le Tiers état ?”, Paris: Éditions du Boucher, 2002, 85 p. În: <http://www.leboucher.com/pdf/sieyes/tiers.pdf> (vizionat 20.05.2023)

¹⁹¹ Böckenförde E-W. „Constitutional and Political Theory”. Oxford: University press, 2017, 437 p., p.271.

¹⁹² Sieyès Emmanuel-Joseph, „Qu'est-ce que le Tiers état ?”, Paris: Éditions du Boucher, 2002, 85 p. În: <http://www.leboucher.com/pdf/sieyes/tiers.pdf> (vizionat 20.05.2023)

puteri constituite, ci a puterii constituante. Realizând o prezentare în opoziție a acestor termeni, Sieyes apreciază că puterea constituantă este puterea de a face constituția, iar puterile constituite sunt puterile create de constituție. Totuși, cu toate că Sieyes este considerat „fondatorul conceptului de putere constituantă”, nu trebuie pierdute din vedere studiile publicate începând cu 1787 de *The Federalists* (85 de eseuri), care argumentau elementele fundamentale ale constituționalismului american, iar în cadrul acestora conceptul de putere constituantă fiind analizat cu interes”¹⁹³.

Deși Sieyès este considerat părintele noțiunii de putere constituantă, acesta nu a realizat și distincția dintre puterea constituantă originală și puterea constituantă derivată. Astfel, această divizare este de dată recentă. Se apreciază că secolul al XX-lea reprezintă momentul în care s-a cristalizat această distincție. Această divizare a termenilor a fost sistematizată de Raymond Carré de Malberg pentru prima dată.¹⁹⁴

Într-o publicație anterioară, am constatat că din studiul opiniilor constituționaliștilor rezultă „vidul juridic” ca un moment și condiție importantă a apariției puterii constituante originare.¹⁹⁵ Astfel, P. Pactet arată că puterea constituantă originală este „puterea de a stabili regulile fundamentale relative la moștenirea și la exercițiul puterii politice”.¹⁹⁶ Și tot potrivit lor, pot exista două tipuri de vid juridic: vidul juridic deja existent și vidul juridic creat. Vidul juridic deja existent se produce în circumstanțele apariției unui stat nou. În acest caz, puterea constituantă originală, pentru a fonda un nou stat, pentru a stabili o nouă constituție, nu distruge un stat, nu abrogă o constituție; aceasta doar construiește. Statul fondat astfel este un stat nou integral, care nu a mai existat înainte; constituția nou instituită este, de asemenea, prima din statul nou creat. Un astfel de vid juridic se poate produce în circumstanțe precum: război, dezmembrarea unui stat, câștigarea independenței ori federalizarea unui stat independent. „Puterea constituantă originală este autoritatea care și-a asumat responsabilitatea înfăptuirii revoluției și care și-a stabilit ca obiectiv prioritar și o nouă ordine juridică.”¹⁹⁷ În această ipoteză, în studiile anterioare aplicate la elaborarea cercetării de față am ajuns la concluzia că nu se prestabilesc reguli juridice pentru apariția puterii constituante originare ¹⁹⁸.

¹⁹³ Alexe A. „Conceptia materială și formală privind notiunea de putere constituantă”, București: Pandectele romane, Nr. 9/2016, p.44-65, p. 59.

¹⁹⁴ Carré de Malberg Raymond. „Contribution à la Théorie générale de l’Etat”, Paris: Dalloz, 2003, xx. See Olivier Beaud, *La puissance de l’état* (Paris: Presses Universitaires de France, 1994), 17-ex.

¹⁹⁵ Crigan D. „Aspecte teoretice privind puterea constituantă”. Chișinău: Revista Națională de Drept, nr.5, 2017, p.59-61, p.60.

¹⁹⁶ Pactet P. „Institutions politiques. Droit constitutionnel”, 11 edition, Masson, Paris, 1992, pag.71.

¹⁹⁷ Rusu I. „Drept constituțional și instituții politice”, Ed. Lumina Lex, București, 2001, pag. 47.

¹⁹⁸ Crigan D. „Aspecte teoretice privind puterea constituantă”. Chișinău: Revista Națională de Drept, nr.5, 2017, p.59-61, p.60.

Un exemplu elocvent de adoptare a unei constituții în cadrul unui vid juridic apărut ca urmare a formării unui nou stat este adoptarea Constituției SUA. Astfel, această constituție a fost adoptată ca urmare a sfârșitului Războiului de Independență și a necesității de a forma un nou stat. Deoarece părinții fondatori ai Uniunii (SUA) au decis de a uni într-o federație statele ce și-au dobândit independența față de coroana britanică, unul din actele care trebuia să consacre actul unirii statelor din America de Nord într-o uniune era Constituția SUA. Acest act a și consacrat, de rând cu Declarația de Independență a SUA din 4 iulie 1776, formarea Uniunii, aceasta urma a fi ratificată de toate statele membre.

Cercetarea efectuată pe parcursul elaborării prezentei lucrări m-a direcționat la constatarea că în unele cazuri vidul juridic apare în circumstanțele schimbării regimurilor politice din statele deja existente, când puterea constituantă aplică două proceduri consecutive, inițial de lichidare a unui regim politic, iar apoi de reconstrucție și formare a unui nou regim politic.¹⁹⁹ Adoptarea Constituției Republicii Moldova din 1994 este apreciată în prezenta lucrare ca fiind realizată de o putere constituantă originală, aplicată într-un vid juridic, necesară în condițiile formării unui nou stat, inexistent anterior, în condițiile inexistenței unei constituții anterioare. Constituția din 1978 nu o putem trata drept precedentă constituție a Republicii Moldova ci o lege a unei republici din cadrul unui stat totalitar formată pe regulile unui stat federativ.

În concepția formală, *puterea constituantă derivată* este definită de autorul I. Deleanu ca fiind „puterea de revizuire a unei constituții prin punerea în practică a procedurii prevăzute în însuși textul fundamental. Puterea constituantă originală apare dintr-un vid juridic. Din contră, puterea constituantă derivată se exercită într-o ordine juridică. Așadar, puterea constituantă derivată presupune o constituție în vigoare. Este așadar o putere dependentă de reglementările constituționale prestabilite, depășirea acestora constituind fraudarea Constituției.”²⁰⁰

Autorul Ion Guceac, într-un studiu complex în domeniul științei dreptului constituțional, intitulat „Tratat elementar de drept constituțional”, referindu-se la organul competent să adopte constituția, a consemnat că „organul competent să adopte constituția este desemnat prin noțiunea de putere constituțională sau putere constituantă”²⁰¹. Acest autor, după cum am menționat, a susținut opinia autorului I. Deleanu de a diviza puterea constituțională „în două moduri: a) putere constituțională originală; și b) putere constituțională derivată sau instituită.”²⁰² Ulterior, autorul I.

¹⁹⁹ Crigan D. „Aspecte teoretice privind puterea constituantă”. Chișinău: Revista Națională de Drept, nr.5, 2017, p.59-61, p.60.

²⁰⁰ Deleanu I. „Drept constituțional și instituții politice”. București: Europa Nova, 1996, p. 273.

²⁰¹ Guceac I. Tratat elementar de drept constituțional, vol. I, Chișinău: S.n., 2020 (ÎS FEP „Tipografia Centrală” 2020, 472 p., p.280..

²⁰² Deleanu I. „Drept constituțional și instituții politice”. București: Europa Nova, 1996, p. 147. Apud: Guceac I. „Curs elementar de drept constituțional”, vol. I, Ministerul Afacerilor Interne, Academia de Poliție „Ștefan cel Mare”, Chișinău 2001, p.146.

Guceac a menționat că „puterea constituantă originară, fiind necondiționată, are menirea de a stabili o constituție nouă, manifestându-se mai ales atunci când apar state noi sau în urma îmfăptuirii revoluțiilor. [...] Puterea constituțională derivată nu este în drept de a adopta o nouă constituție, ci numai de a o revizui pe cea existentă. În realitate, însă, întâlnim cazuri când o putere constituțională derivată își asumă prerogativele puterii constituționale originare.”²⁰³

Autorul D. Dănișor a dezvoltat această analiză a instituției dreptului constituțional de putere constituantă (sau putere constituțională), menționând „puterea constituantă, ca putere a dreptului, exprimă starea fluidă de conștiință a colectivității constituite în stat, încă neînstituită și neconcretizată, în funcție de care se instituționalizează puterea acestui stat însuși și se constituie fundamentele sistemului său juridic. Puterea constituantă nu trebuie să se impună prin forță, ci prin autoritate”.²⁰⁴

Ultima constatare necesită a fi aprofundată, astfel este necesar de a ține cont de faptul că puterea constituantă originară, care apare în urma revoluțiilor, are un plus la capitolul legitimității și un mare minus la capitolul legalității. Aceasta pentru că puterea constituantă în cauză apare ca rezultat al unei rebeliuni forțate, și nu a unor acte legal adoptate de autorități. În acest sens, chiar și constituționaliștii francezi, reprezentând țara unde au fost instituite poate cele mai multe puteri constituante revoluționare, consideră că „revoluțiile nu sunt un mod juridic de abrogare (și adoptare – n.a.) a constituțiilor. De cele mai multe ori ele apar (abrogările de constituții – n.a.) ca rezultat al nelegitimității puterii”²⁰⁵.

În acest sens, I. Guceac, autorul monografiei „Omul, societatea, statul: categorii constituționale perene”, a menționat că „între legalizare și legitimizare sunt posibile discrepanțe: poporul poate să nu confirme puterea legală de stat instituită în corespundere cu normele constituției, să o considere inechitabilă, fapt ce poate cauza schimbarea ei pe cale pașnică sau violentă. Ba din contra, puterea de stat legitimă și constrângerea legitimă (din punct de vedere al poporului) pot să persiste o perioadă de timp nelegalizate de actele normative (de exemplu, unele regiuni eliberate din China, Angola, Guineea-Bissau până la formarea statelor respective)”.²⁰⁶

Titularul puterii constituante originare poate fi poporul sau guvernarea, căreia, în urma dobândirii revoluționare sau forțate a puterii de stat, i-a revenit statutul de putere constituantă. Titlatura de putere originară desemnează calitatea sa dată de natura sau voința poporului sau, în sens juridic, de legitimitatea acestei puteri. Sensul respectiv al termenului de putere constituantă

²⁰³ Guceac I. „Curs elementar de drept constituțional”, vol. I, Ministerul Afacerilor Interne, Academia de Poliție „Ștefan cel Mare”, Chișinău 2001, p.146.

²⁰⁴ Dănișor D., „Drept constituțional și instituții politice”, volumul I. Teoria general, editura C.H.Beck, București, 2007, 784 p., p. 361.

²⁰⁵ Debbasch Ch., ș.a. „Droit constitutionnel et institutions politiques”, Ed.4-a, Paris: Economica, 2001, 1033 p., p.113

²⁰⁶ Guceac I., „Omul, societatea, statul: categorii constituționale perene”. București: Univers Juridic, 2017, 220 p., p.193.

originară a fost preluat din cercetările altor autori. În lucrarea națională „Fenomenul constituționalismului în evoluția Republicii Moldova spre statul de drept”, autorii ei, Gh. Costachi și I. Guceac, au menționat că „instituția puterii constituționale originare este condiționată, în mare măsură, de două probleme conceptuale: prima – de a cunoaște titularul puterii constituționale originare: a doua – de a justifica legitimitatea acțiunilor puterii constituționale”²⁰⁷. În același sens, autoarea română M. Safta a menționat că „puterea constituantă [...] originară [...] aparține celui care a creat statul sau a înfăptuit revoluția, care a avut ca obiectiv, între altele, stabilirea unei noi ordini juridice.”²⁰⁸

Puterea constituantă derivată sau instituită este considerată de majoritatea autorilor constituționaliști o autoritate ce adoptă constituția, dar modul de organizare și de funcționare a acestei proceduri și autorității este prestabilit într-o constituție anterioară. Astfel, autoarea română M. Safta a remarcat că „puterea constituantă instituită sau derivată – este prevăzută de Constituția în vigoare (sau anterioară) atât în ceea ce privește competența, cât și organizarea și funcționarea ei. Puterea instituită este deci o putere condiționată prin reguli constituționale prestabilite, atât în ceea ce privește organizarea, cât și prerogativele.”²⁰⁹ Cu toate acestea, autorul național I. Guceac consideră că „puterea constituantă derivată nu este în drept de a adopta o nouă Constituție, ci numai de a o revizui pe cea existentă. În practică sunt cazuri când puterea constituantă derivată își asumă prerogativele puterii constituante originare”²¹⁰.

Referitor la ultima opinie, considerăm că în cazul în care unele constituții prevăd expres cu drept de inițiativă și care este procedura adoptării constituției, se poate egala dreptul de inițiativă și a procedurii de adoptare legislativă de drept comun (pentru adoptarea legilor) cu dreptul de inițiativă și procedura de adoptare constituțională (pentru adoptarea constituției). În acest caz, apare pericolul unor repercusiuni negative pentru principiul stabilității constituției. În opinia autorilor I. Muraru și S. Tănăsescu, „dacă rezultatul acestei comparații nu relevă nicio diferență, e posibil să nu fim în prezența unei Constituții rigide; dacă regulile generale nu sunt însă valabile și pentru inițiativa de revizuire a Constituției, caracterul rigid al acesteia poate fi adus în discuție.”²¹¹

Trebuie constatat că, în prezent, pe glob, un rol tot mai important îl capătă inițiativa populară constituțională, similară celei reglementate de art.141 alin.(1) lit.a) din Constituția

²⁰⁷ Costachi Gh., Guceac I. „Fenomenul constituționalismului în evoluția Republicii Moldova spre Statul de Drept”. Chișinău: FEP Tipografia Centrală, 2003, 341p., p.123.

²⁰⁸ Safta M. „Drept constituțional și instituții politice”. Ed. a 4-a, rev., București: Hamangiu, 2018, 2 vol., vol.I, 352 p., p.81.

²⁰⁹ Safta M. „Drept constituțional și instituții politice”. Ed. a 4-a, rev., București: Hamangiu, 2018, 2 vol., vol.I, 352 p., p.81.

²¹⁰ Guceac I. Tratat elementar de drept constituțional, vol. I, Chișinău: S.n., 2020 (ÎS FEP „Tipografia Centrală” 2020, 472 p., p.281..

²¹¹ Muraru I., Tănăsescu S. (coord.). Constituția României: comentariu pe articole, București: Editura C.H.Beck, 2008, p. 1507 p.1448

Republicii Moldova, dar aplicabilă numai în cazul revizuirii. Opinăm că în cazul unei inițiative populare de adoptare a Constituției Republicii Moldova pe calea unui dialog pașnic între popor și guvernanți, o inițiativă populară legitimă, care să devină legală, ar trebui să respecte procedura acestei inițiative populare de revizuire a Constituției.

Poporul, ca principalul depozitar al puterii constituante, este subiectul care făurește constituționalismul, constituția democratică. În ceea ce privește procesul de constituire, poporul este cel care trebuie să adopte constituția, și nu altcineva. Această teorie se bazează pe dorința de a asigura legitimitatea constituției, precum și pe teza că o democrație puternică se va forma doar atunci când va intra în vigoare noua constituție.

Procesul de transformare a societății în stat începe, de regulă, cu adoptarea Constituției, fapt care determină funcția Constituției de constituire a statului. În opinia autorului Guceac I., noua Constituție „presupune lichidarea juridică a organizării de stat și obștești precedente și instituirea fundamentelor unei noi organizări, noului statut al individului, iar uneori – schimbarea calitativă a ordinii sociale cu păstrarea bazelor structurii de stat precedente”²¹².

În condițiile constituționalismului modern, constituțiile în majoritatea cazurilor sunt opera parlamentelor, ca puteri legiuitoare. Din aceste considerente, este necesar de a face distincție între puterea constituantă și puterea legislativă. Autorii Avornic Gh. și Grecu R. au menționat că „între puterea constituantă și puterea legislativă nu există o diferență de natură, pot exista doar diferențe în ceea ce ține de finalizarea procesului legislativ: legile votate sunt promulgate de șeful statului, iar constituția votată poate fi supusă aprobării printr-un referendum național. Important este, însă, că fundamentul teoretic al celor două categorii de putere este diferit”²¹³.

În acest sens, vom constata că în Republica Moldova, ca și în alte state, nu a existat o diferență nici sub aspectul finalizării procesului legislativ, deoarece Constituția Republicii Moldova, ca oricare altă lege, a fost promulgată de Președinte, fără a fi supusă unui referendum, după cum s-a procedat în România și în alte state. Acest aspect a fost menționat, dar într-o manieră relativă, de autorii citați. Din aceste considerente, vom promova ideea deosebirii dintre puterea constituantă și cea legislativă după subiect și aria de reglementare. Această poziție se bazează pe deosebirea cardinală, existentă între titularul suveranității naționale – poporul sau cei investiți cu prerogativa adoptării constituției de către popor, și reprezentanții poporului abilitați cu dreptul de adoptare a legilor în baza unei constituții ce dispune de forță juridică supremă. Cele expuse ne

²¹² Guceac I. „Impactul constituției asupra proceselor sociale”. Conferința bienală Craiova 20-21 martie 2015. În: Centrul de Studii Juridice de Drept Privat Craiova: Revista de științe juridice, vol. 29, nr. 2/2015, Craiova, p.116-136, p.119.

²¹³ Avornic Gh., Grecu R. „Despre mijlocul cel mai democratic de adoptare a unei constituții”. Chișinău: Revista Națională de Drept, nr.4, 2011, p.2-7. p.3.

ilustrează clar delimitarea instituțiilor juridice constituționale în putere constituantă și putere legislativă.

Bazându-ne pe noțiunea constituției definită de savanții I. Muraru și S. Tănăsescu²¹⁴ și expusă în paragraful precedent și pe analiza noțiunii de putere constituantă în doctrina juridică, vom încerca să expunem o definiție a puterii constituante. Astfel, **puterea constituantă reprezintă autoritatea instituită de popor sau titularii suveranității naționale, investită de popor sau de aceste autorități cu prerogativele de inițiere, elaborare a proiectului, adoptare și punere în aplicare și ulterioara revizuire a normelor fundamentale ale societății cu putere juridică ce dispun de supremație și stabilitate juridică și care reglementează relațiile sociale fundamentale într-o societate organizată în stat.**

Din definiția instituției puterii constituante, putem deduce următoarele elemente determinante ale acestei puteri:

- 1) instituită de popor sau titularii suveranității de stat;
- 2) investită cu dreptul de inițiativă de adoptare și elaborare a textului proiectului noii constituții;
- 3) deține prerogativele punerii în aplicare a constituției;
- 4) abilitată cu dreptul de revizuire a normelor constituționale.

2.3. Tipologia constituțiilor în funcție de modul de adoptare

Doctrina autohtonă și cea internațională, cel mai frecvent, după formele pe care le îmbracă, divizează constituțiile în: constituții cutumiare și constituții scrise. Clasificarea constituțiilor după acest criteriu este mai des utilizată pentru că este cea mai simplă. Această tipologie de constituții, după criteriul său de apreciere, nu necesită o cunoaștere sau o analiză a conținutului lor, a procedurilor aplicate la adoptarea, revizuirea sau suspendarea acestora. Întrucât prezenta lucrare are drept obiect numai criteriile referitoare la procedura sau modurile de adoptare și revizuire a constituțiilor, vom supune unei analize mai detaliate anume aceste două criterii și tipuri determinante ce apar în urma utilizării acestor două criterii de clasificare.

Procedura aplicată de adunarea constituantă la adoptarea constituției se va analiza prin intermediul celor trei elemente importante:

1. Inițiativa adoptării;
2. Organul competent;
3. Modurile de adoptare.

²¹⁴ Muraru I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice”, II volume, Ediția a XV-a (revăzută și completată). Volumul I, București: C.H.Beck, 2016, p.45.

În opinia autorului V. Popa, „prezența unor reguli și proceduri speciale de adoptare a constituției pun în valoare regula supremației față de celelalte acte juridice din stat.”²¹⁵

Inițiativa adoptării diferă de la stat la stat și de la act la act, depinde de circumstanțele de fapt și de drept care au constituit drept motiv esențial pentru adoptarea constituției. Consecințele ulterioare ale acestor procese sunt dependente de grupurile sociale ce au dobândit puterea de stat, de forța politică și socială a acestora, de necesitatea adoptării legii supreme și de capacitatea politică și socială de a adopta acest act.

Organul competent, fiind cel de-al doilea element al procedurii de adoptare, depinde, în mare măsură, de puterea constituantă, care, la rândul său, poate fi de două tipuri: - originară, care se formează în urma revoluției sau loviturii de stat, și - instituită, mai rar întâlnită, deoarece este expres reglementată de textul constituțional. Constituția, în majoritatea cazurilor, nu reglementează expres puterea constituantă investită cu prerogativa de adoptare a constituției.

După criteriul utilizat, procedura de adoptare a constituției evidențiază mai mult de două tipuri de constituții. În viziunea autorului V. Popa, „sunt cunoscute mai multe moduri de adoptare a constituției, determinate de mai mulți factori: forma de guvernământ, stadiul de dezvoltare economică, socială, politică, ideologia dominantă în momentul adoptării și alți factori care diferă de la țară la țară.”²¹⁶ Suntem de acord cu această idee, întrucât, la fel ca și în alte domenii ale vieții politice și juridice, modul de adoptare a unei constituții este specific fiecărei țări și este determinat de etapa de dezvoltare istorică, economică, politică și socială etc.

Cercetând în ansamblu problema adoptării constituției, considerăm necesar de a defini instituția juridică de adoptare a constituției, care nu a fost formulată de majoritatea autorilor și cercetătorilor constituționaliști, care și-au expus opinia privind necesitatea adoptării, regulile de urmat la adoptare, tipurile de constituții după modul de adoptare a constituției. **Adoptarea constituției o definim ca o procedură legislativă de drept constituțional aplicată de adunarea constituantă pentru instituirea puterii de stat și a regulilor de guvernare, a drepturilor, libertăților și îndatoririlor fundamentale într-o societate formată ca stat, reprezentând contractul social între puterea constituită (instituită) și societate.**

Referitor la adoptarea constituției este necesar de menționat principiul supremației constituției, care exprimă poziția supraordonată a constituției nu numai în sistemul de drept, dar și în întregul sistem social-politic al unei țări. Calitatea constituției de lege supremă impune sarcina primordială ca aceasta să fie adoptată de o instituție specială, aparținând puterii constituante, superioară puterii legislative. Concluzia în cauză ne confirmă încă o dată opinia că această

²¹⁵ Popa V. „Tratat de drept constituțional și instituții politice”. – Ed. a 2-a, rev. și ad. – Chișinău: S.n., 2021 (Notograf Prim SRL). – 1024 p., p.381.

²¹⁶ Popa V. „Dreptul public”, Chișinău: Presa, 1998, p. 242.

instituție poate fi denumită, după cum am menționat anterior, drept adunare constituantă sau constituțională, iar dacă această instituție nu este reprezentată de o colectivitate, ea va fi numită instituție constituantă, care va dobândi dreptul de adoptare, iar ulterior, de revizuire a constituției.

Așadar, diversitatea culturală și istorică, economică și religioasă, politică și socială a statelor a determinat adoptarea constituției prin proceduri sau modalități specifice fiecărei țări. Modurile de adoptare a constituției, în literatura de specialitate, au fost supuse unor clasificări însoțite de critici și justificări.

După adoptarea primelor constituții, unii autori, între care I. Muraru, au susținut opinia că după formele de adoptare pot fi delimitate trei tipuri de constituții: „a) Formele monarhice, care se referă la constituțiile ce exprimă voința emanatorie a unei singure persoane (monarh sau orice alt șef de stat); b) Formele democratice sunt recunoscute acele forme de adoptare a constituțiilor, care asigură participarea efectivă a poporului la opera de adoptare a constituțiilor; c) Formele mixte, care presupun combinarea formelor monocratice și democratice de adoptare a constituțiilor.”²¹⁷

În dezvoltarea acestei tipologii, I. Guceac a menționat că „în dreptul constituțional clasic, după modul lor de adoptare, constituțiile sunt de mai multe feluri, și anume: a) Constituția acordată sau carta concedată [...] b) Constituții – statut [...] c) Constituția – pact [...] d) Constituția – convenție [...] Constituția referendară.”²¹⁸

O abordare similară a problemelor ce țin de adoptarea constituțiilor a demonstrat autorul T. Cârnaț în tratatul său didactic „Drept constituțional”, în care relatează mai târziu decât autorii menționați că „din punct de vedere al modului de adoptare a constituțiilor, există: Constituție acordată; Statutul (Constituție plebiscitară); Pactul; Constituție – convenție; Constituție parlamentară”²¹⁹. Ulterior T. Cârnaț în manualul „Drept constituțional și instituții politice”. Partea a clasificat constituțiile din punct de vedere al modului de adoptare în: „Constituție acordată; Statutul (Constituție plebiscitară); Pactul; Constituție-convenție; Constituție parlamentară.”²²⁰

Autorii români I. Muraru și S. Tănăsescu, în ultima ediție a manualului „Drept constituțional și instituții politice”, au prezentat o clasificare a constituțiilor după modul de adoptare, care este similară celei prezentate de autorul național T. Cârnaț. Acești autori constituționaliști au constatat că „adoptarea constituțiilor a cunoscut, în general, următoarele moduri: constituția acordată,

²¹⁷ Muraru I. „Drept constituțional și instituții politice”, București, 1993, p.52. *Apud*: Guceac I. Curs elementar de drept constituțional, vol. I, Chișinău: Tipografia „Reclama” 2001, 257 p., p.147.

²¹⁸ Guceac I. Tratat elementar de drept constituțional, vol. I, Chișinău: S.n., 2020 (ÎS FEP „Tipografia Centrală” 2020, 472 p., p.282-285..

²¹⁹ Cârnaț T. „Drept constituțional” Ediția a II-a (revăzută și adăugată). Chișinău: Print-Caro, 2010, p.70.

²²⁰ Cârnaț T. „Drept constituțional și instituții politice”. Partea 1-a. Chișinău: CEP USM 2020, 584 p., p.85.

statutul (constituția plebiscitară), pactul, constituția convenție (cu varianta constituția referendară). Trebuie adăugată, desigur, și constituția parlamentară.”²²¹

Tipurile de constituții, fiind clasificate după procedeele aplicate de adunările constituante, reflectă rezultatul final al conținutului normativ al constituțiilor. Această concluzie se bazează pe faptul că o constituție acordată cedează foarte mult în fața unei constituții convenții, atât după forma de adoptare, cât și după conținutul normativ. Este clar că un monarh nu poate unipersonal să făurească o constituție atât de democratică și într-o manieră atât de liberă ca o adunare special aleasă de popor pentru elaborarea și adoptarea acesteia. Pentru a explica mai clar această opinie, vom recurge la analiza fiecărui mod sau procedeu de adoptare conform clasificării formulate.

Denumirea constituției acordate indică faptul că aceasta este emisă (acordată) de către un monarh, ca stăpân absolut, care, având atribuții nelimitate, pentru a evita conflictele cu unele păături sociale, le acordă această constituție. Datorită ultimului considerent, acest tip de constituție mai este numit și cartă concedată, deoarece monarhul este nevoit să cedeze supușilor săi o parte din drepturi, dar și reguli legate de tehnica guvernării. În plus, prin acordarea legii fundamentale poporului său, monarhul își asigură popularitatea în istorie.

Constituția acordată „este considerată a fi cea mai rudimentară constituție. Ca exemple de constituții acordate pot fi citate Constituția dată în Franța de Ludovic al XVIII-lea la 4 iunie 1814, Constituția Piemontului și a Sardiniei din 4 martie 1844, Constituția japoneză din 11 februarie 1889 etc.”²²²

Pe teritoriul Republicii Moldova, indiferent din care stat a făcut parte, pe parcursul istoriei, nu s-a aplicat în mod clasic o astfel de constituție. Pe teritoriul Republicii Moldova nu au existat monarhii absolute, astfel încât monarhul să-și păstreze prerogativele absolute, și să fie nevoit să cedeze poporului o constituție.

Definiția clasică a unei constituții ca făcând parte din categoria constituțiilor acordate după modul de adoptare aparent nu permite de a atribui constituțiile aplicate în RASSM și RSSM din 1925, 1938, 1941 și 1978 la acest tip. Circumstanțele procedurii aplicate, însă, permit de a plasa constituțiile socialiste care au funcționat pe teritoriul Republicii Moldova în categoria constituțiilor acordate. Constatarea în cauză rezultă din faptul că la adoptarea acestor constituții era obligatorie respectarea constituției acordate de Partidul Comunist al URSS și de URSS. În baza acestei analize, constatăm că constituțiile aplicate în RASSM și RSSM din 1925, 1938, 1941 și 1978 pe actualul teritoriu al Republicii Moldova fac parte din categoria constituțiilor acordate.

²²¹ Muraru I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice”, II volume, Ediția a XV-a (revăzută și completată). Volumul I, București: C.H.Beck, 2016, p.52.

²²² Muraru I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice”, II volume, Ediția a XV-a (revăzută și completată). Volumul I, București: C.H.Beck, 2016, p.53.

Ca urmare a evoluției statului și a dezvoltării raporturilor sociale, în istoria statelor apare constituția plebiscitară, sau statutul. **Statutul (constituția plebiscitară)** reprezintă, de asemenea, o cartă concedată de monarh, dar într-o formă aparent mai democratică, ea fiind votată pe cale plebiscitară. Unul din neajunsurile acesteia este faptul că procesul de organizare a plebiscitului se bazează pe teroare, presiune sau se realizează prin înțelegeri viclene cu anumite grupuri sociale. Ratificarea prin plebiscit a determinat o serie de critici în rândurile doctrinarilor, care au trecut-o la procedeele nedemocratice. Drept argument al acestui fapt, „apreciază unii constituționaliști, plebiscitul este o „alterare, în sensul cezarismului” a referendumului, prin acest procedeu „suveranitatea populară nu este activă, ci este pasivă”, ea nu decide, ci acceptă, în condiții în care este dificil a face altfel.”²²³ „Unul din neajunsurile ei este faptul că procesul organizării plebiscitului se bazează pe teroare și presiuni.”²²⁴

Plebiscitul, ca unul din procedeele aplicate la adoptarea constituției după emiterea ei de către monarh, a contribuit la ridicarea imaginii monarhului de „stăpân al poporului”, dar și a statutului constituției de act adoptat prin procedee democratice. Ca urmare, pe parcursul evoluției constituționalismului, au apărut constituțiile plebiscitare, sau statutele, cum mai sunt nominalizate.

Au susținut această opinie și autorii români I. Muraru și S. Tănăsescu: „Plebiscitul a fost în practica constituțională modul „normal” de adoptare a constituțiilor autoritare. Cu ocazia plebiscitului, corpul electoral răspunde unei solicitări pur arbitrară, din partea șefului de stat; poate spune „da” sau „nu” asupra textului constituțional în întregime, neputându-se propune amendamente. Dacă la aceasta adăugăm gama largă a presiunilor care pot fi folosite de cei care au redactat Constituția, apare evident caracterul nedemocratic al statului. În categoria Statutelor sunt incluse Statutul Albertin (4 martie 1848), care devine Constituția Italiei prin acceptare pe cale de plebiscit, sau Constituția regală din România din 1938, supusă plebiscitului la 24 februarie 1938 și promulgată la 27 februarie 1938.”²²⁵

În afară de autorii români I. Muraru și S. Tănăsescu, au recunoscut calitatea de constituție-statut a Constituției României din 1938 și autorii autohtoni E. Aramă și V. Coptileț. Ei au menționat că „această constituție, cu toate că a preluat unele reglementări ale Constituției României din 1923, a înlocuit principiile regimului parlamentar reprezentativ cu regimul reprezentativ simplu, al separației puterilor cu acela al confuziunii lor în persoana regelui. Ne raliem opiniei acestor autori și considerăm că această constituție (a României din 1938), care s-a aplicat pe teritoriul actualei Republici Moldova până la 28 iunie 1940, a fost o veritabilă

²²³ Muraru I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice”, II volume, Ediția a XV-a (revăzută și completată). Volumul I, București: C.H.Beck, 2016, p.53.

²²⁴ Cârnaț T. „Drept constituțional” Ediția a II-a (revăzută și adăugată). Chișinău: Print-Caro, 2010, p.70

²²⁵ Muraru I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice”, Ediția a XV-a (revăzută și completată). Volumul I, București: C.H.Beck, 2016, p.45.

constituție-statut, care în final a fost catalogată de autori ca un regres față de democrația liberală, și vom completa că a avut o longevitate scurtă de numai doi ani ca urmare a calității sale regresive în comparație cu alte constituții.”²²⁶ Constituția din 1938 a fost un act constituțional nedemocratic în comparație cu constituțiile României din 1866 și din 1923. În opinia cercetătorilor istorici naționali, „în anul 1938 însă, viața politică în România a suferit schimbări radicale prin consolidarea puterii autoritare a regelui și interzicerea activității partidelor politice”.²²⁷

Criteriul de definire a constituției drept constituție statut, dacă recunoaștem Sovietele Supreme ale deputaților drept organe ce reprezentau poporul (parlamente) în RASSM și RSSM ne pune în fața unei dileme: constituțiile aplicate în RASSM și RSSM din 1925, 1938, 1941 și 1978 au fost constituții acordate sau statut. Analiza ulterioară a constituțiilor ne-ar permite să plasăm aceste constituții și în rândul constituțiilor parlamentare, drept urmare a faptului că Sovietele Supreme ale Deputaților Poporului erau echivalente oficial cu parlamentele statelor. Această concluzie, însă, ar fi una cu tentă socialistă sau comunistă, deoarece cunoscând realitățile istorice de instaurare a puterii totalitare comuniste, procedurile electorale de alegere al acestor soviete, ne permit să le plasăm în rândul constituțiilor acordate sau statut. Această concluzie este bazată și pe cunoașterea consecințelor periculoase al neadoptării de parlamentele respective al acestor constituții pentru membrii acestor parlamente.

Constituțiile care au fost în vigoare pe actualul teritoriu al Republicii Moldova la diferite etape, precum constituțiile României din 1866, 1923, 1938, ale RASSM din 1925 și 1938, ale RSSM din 1941 și 1978, a Republicii Moldova din 1994, au fost adoptate la diferite perioade istorice. Circumstanțele istorice de adoptare au fost foarte diferite, fiind posibile criticile sau mesajele pozitive ale legalității și legitimității adoptării lor. Legalitatea, după procedurile și organele ce au adoptat constituțiile poate fi criticată cel mai larg, circumstanțele *de jure* fiind cele mai vizibile. Legitimitatea, însă, poate fi apreciată diferit, ca urmare a poziției politice a persoanei ce exercită analiza, dar și circumstanțelor *de facto* existente și persistente la perioada istorică respectivă, doar din perspectiva valorii moderne vor fi apreciate total diferit față de perioada istorică existentă la momentul adoptării constituțiilor respective, în special conjuncturii politice existente în perioada dată.

Constituția-pact este adoptată prin intermediul încheierii unui pact (contract) între popor și rege, unde poporul este reprezentat de către Parlament. Prin acest act, negociat, reprezentanții poporului, ce veneau la guvernare în anumite împrejurări istorice, impuneau anumite condiții monarhului, străin adus la tron sau monarhului ce a pierdut din suzeranitatea sa absolută, condiții de care el trebuia să țină cont în viitoarea guvernare. În opinia autorului Gh. Iancu, „există

²²⁶ Aramă E., Coptileț V. „Istoria dreptului românesc”, Chișinău: Cartea Juridică, 2015, 310 p., p.220-221.

²²⁷ Cașu I., Șarov I. ș.a. „Istoria românilor și universală”, Chișinău: Cartier, 2013, 136 p., p.22.

asemănări cu statutul, dar și o importantă deosebire, și anume că inițiativa adoptării unei constituții-pact aparține șefului statului, dar și parlamentului, în timp ce în cazul statutului aceasta aparține numai șefului statului”²²⁸. Alți autori au apreciat acest tip de constituții „ca fiind mai potrivit pentru apărarea intereselor grupurilor conducătoare (guvernanților), deoarece monarhul trebuia să țină cont de pretențiile acestora. Pactul s-a folosit atunci când, profitându-se de o conjunctură favorabilă, s-au putut impune șefului statului anumite condiții. El poate fi urmare a unei mișcări revendicative sau a fost folosit ca un anumit mod de acces al unui principe străin pe tronul unui nou stat, așa cum s-a întâmplat în Belgia și în țările din Balcani.”²²⁹

Acest tip de constituții a apărut pentru prima dată ca urmare a negocierilor din cadrul vidului de putere de după a doua revoluție franceză, așa numita „revoluție iuliană”, când la tronul Franței a fost adus regele unei noi branșe a dinastiei d’Orléans – Louis-Philippe I, proclamat „regele francezilor” (în loc de „rege al Franței”). „În acest mod, Carta Constituțională din 14 august 1830, ce reprezintă cea de-a noua constituție franceză, a reprezentat un pact între „regele francezilor” și camerele legislative, prin care s-a instaurat o monarhie electivă și contractuală, prin care Louis-Philippe I d’Orléans a fost chemat la tronul Franței rămas liber și a fost obligat să accepte constituția propusă de Parlament.”²³⁰

Constituția franceză din 1830, după procedeele aplicate la adoptarea ei, a servit drept exemplu, preluat de mai multe state, care s-au văzut nevoite sau satisfăcute să-și reglementeze prin legea supremă noile regimuri politice instaurate și faptul instaurării în fruntea statului a unui principe sau monarh din familiile regale ale altor state. Exemplu inițial de aplicare a procedeelelor de adoptare a constituției-pact este Constituția Belgiei din 1831, prin care „s-a format monarhia Belgiei, când s-a separat de Olanda, iar la tron a fost invitat regele Leopold I, un duce german de Saxa, prinț de Saxa-Cobourg-Gotha.”²³¹

Constituția belgiană a servit drept bază procedurală și conceptuală pentru elaborarea Constituției României din 1866. Concluzia în cauză este bazată pe faptul că în 1866 în România era deja necesar un procedeu de adoptare a unei noi constituții pentru a aduce la tronul țării un principe străin. Această constituție a fost în vigoare pe teritoriul Republicii Moldova după unirea Basarabiei cu România în 1918, până la adoptarea Constituției României din 1923. „După conținut și modul său de adoptare, Constituția României din 1866 a fost un Pact, care a respectat toate procedurile tradiționale ale acestui tip de constituții. Astfel, această constituție a fost adoptată la

²²⁸ Iancu Gh., „Drept constituțional și instituții politice”, București: C.H.Beck, 2014, 606 p., p.63.

²²⁹ Muraru I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice”, I volum, Ediția a XV-a (revăzută și completată). Volumul I, București: C.H.Beck, 2016, p.53-54.

²³⁰ Les Constitutions de la France. Consiliul Constituțional din Franța. În: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/la-constitution/les-constitutions-de-la-france>

²³¹ Aperçu historique général de la Constitution Belgique. În: https://www.belgium.be/fr/la_belgique/connaitre_le_pays/histoire/la_belgique_a_partir_de_1830

20 iunie 1866 de Adunarea Constituantă ca rezultat al negocierilor duse de Ion Brătianu cu casa prusacă de Hohenzollern, cu acordul lui Napoleon al III-lea, care i-a propus casei regale din Prusia să preia dinastia regală în România pentru a nu avea pretenții la tronul Spaniei.”²³² Constituția României din 1866 a fost considerată la acea perioadă „cea mai liberală din Europa. Luată după cea belgiană, ea o depășea în unele privințe.”²³³

Procedural, în opinia autorilor I. Muraru și S. Tănăsescu, „Constituția română de la 1866 a fost un pact atât prin modul său de adoptare, cât și prin prevederile sale referitoare la modificare [art.128 alin.(3)], prevederi care dispuneau ca modificarea să fie făcută de parlament în acord cu regele.”²³⁴

Autorii sus menționați au atribuit la categoria constituțiilor - pact și Constituția României din 1923. „Constituția României din 1923 a fost și ea un pact, ea asemănându-se foarte mult, sub acest aspect, cu Constituția din 1866”²³⁵. Aceiași autori, precum și autorul Gh. Iancu, consideră că și „constituția engleză nu este altceva decât un șir de pacte intervenite pe parcursul secolelor între monarh, nobilime și cler și astfel, de asemenea, poate fi catalogată ca o Constituție-pact.”^{236 237}

Constituția-convenție este opera unei adunări special alese pentru adoptarea constituției, adunare denumită „convent”. Cuvântul și instituția vin din Statele Unite ale Americii, unde constituțiile care s-au dat în Statele Uniunii, începând cu 1776, ca de altfel și Constituția Statelor Unite, au fost opera unor astfel de adunări-convenții. Această adunare a dobândit denumirea în cauză după denumirea adunării reprezentanților statelor americane, care au adoptat după lungi dezbateri Constituția SUA – „Conventul de la Philadelphia” (Philadelphia Convention). Această concluzie este enunțată de autorul român Gh. Uglean, conform căruia „Conventul de la Philadelphia s-a reunit la 25 mai 1787 pentru aprobarea unui set de norme necesare formării uniunii celor 13 state, numite „articolele confederației”, care s-a finalizat cu adoptarea la 17 septembrie 1787 a Constituției SUA.”²³⁸

Conventul de la Philadelphia a dat exemplu pentru formarea altor convente, care au adoptat constituții. În acest sens „este exemplificativ Conventul constituțional din Mexic, care a activat în toată perioada Revoluției Mexicane din 1916-1917, care în final a adoptat Constituția Mexicului

²³² Iancu Gh., „Drept constituțional și instituții politice”, București: C.H.Beck, 2014, p. 606, p.107.

²³³ Xenopol A.D. „Istoria partidelor politice în România”. București: Albatros, 2005, p. 656, p.238.

²³⁴ Muraru I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice”, Ediția a XV-a (revăzută și completată). Volumul I, București: C.H.Beck, 2016, p.54.

²³⁵ Muraru I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice”, Ediția a XV-a (revăzută și completată). Volumul I, București: C.H.Beck, 2016, p.54.

²³⁶ Iancu Gh., „Drept constituțional și instituții politice”, București: C.H.Beck, 2014, p. 606, p.63.

²³⁷ Muraru I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice”, Ediția a XV-a (revăzută și completată). Volumul I, București: C.H.Beck, 2016, p.54.

²³⁸ Uglean Gh., „Drept constituțional și instituții politice”, București: România de Măine, 2007, p.101.

din 1917. Exemplul acestei proceduri și forme a constituției a fost preluat ulterior de mai multe state din America Latină.”²³⁹

Deosebindu-se de celelalte tipuri de constituții, constituția-convenție este adoptată de o adunare reprezentativă a corpului electoral. Electoratului i se aducea la cunoștință despre alegerea unui grup de reprezentanți pentru adoptarea constituției, din care cauză votul exprimat de alegători și statutul reprezentanților era nu numai legal, dar și legitim stabilit. În acest mod, „convenția” intervenea între toți membrii societății cu privire la actul de exercitare a puterii, așa-numitul *contract social inițial*. Această adunare–convent, după scopul și modul de alegere, era considerată superioară Parlamentului și avea dreptul de a stabili puterile delegate în stat și competența puterii constituante (instituite). În opinia autorului V. Popa, „asambleea constituantă, deși poate fi un Parlament, nu se identifică cu assemblea parlamentară, deoarece această putere constituantă este instituită special cu acordul poporului pentru a adopta o constituție.”²⁴⁰

Acest procedeu de adoptare a constituției a fost utilizat și în republicile franceze nou formate. În opinia autorului Gh. Uglean, „Franța a cunoscut și ea acest procedeu pentru adoptarea constituțiilor din anii 1791, 1848, 1875 și 1946, cu deosebirea că termenul *convenție* a fost înlocuit în stil european, de fapt francez, cu cel de *Adunare Constituantă*.”²⁴¹ Constituționalistul francez Cl. Leclercq considera că „în măsura în care suveranitatea aparține națiunii, vom modela că aceasta (națiunea – n.a.), prin intermediul reprezentanților săi, să adopte constituția: adoptarea constituției va fi opera unei adunări constituante special alese pentru aceasta.”²⁴²

Procedee similare au fost utilizate și de statul german, „Adunarea constituantă din Germania s-a întrunit la Weimar în 1919 și a adoptat Constituția germană din cauză că la Berlin persistau luptele de stradă și instabilitatea era generată de Liga Spartachistă, de orientare comunistă.”²⁴³

Considerăm că acest tip de constituție a fost un mijloc potrivit pentru manifestarea suveranității naționale, așa cum era ea înțeleasă în secolele XVIII și XIX. Poporul este deținătorul suveranității naționale, dar reprezentanții săi, în anumite situații, pot să devieze substanțial de la voința poporului pe care îl reprezintă pentru adoptarea normelor supreme și fundamentale din conținutul constituției pe care o adoptă după alegerea lor în acest „convent” sau „adunare constituantă”. Această opinie s-a format și din poziția autorului Gh. Iancu, care a menționat că „față de situația că poporul singur poate decide cu privire la chestiunile fundamentale ale statului și că el se plasează ca autoritate și legitimitate deasupra Parlamentului, procedura convenției a fost

²³⁹ Uglean Gh., „Drept constituțional și instituții politice”, București: România de Măine, 2007, p.102.

²⁴⁰ Popa V. „Dreptul public”, Chișinău: Presa, 1998, 460 p., p. 242.

²⁴¹ Uglean Gh., „Drept constituțional și instituții politice”, București: Fundația România de Măine, 2007, p.101.

²⁴² Leclercq Cl. „Droit constitutionnel et institutions politiques”, Ed.2-a, Paris: Litec, 1999, 658 p., p.92.

²⁴³ Eșanu A., „Republica de la Weimar”, În: https://www.academia.edu/36172411/Republica_de_la_Weimar

apoi criticată pe motivul că Adunarea Constituantă poate hotărî după voința sa și, teoretic, s-ar putea afla în dezacord cu poporul care a ales-o.”²⁴⁴

Evoluția constituționalismului, însă, ne demonstrează că, în unele cazuri, poporul și guvernanții au recurs la alte procedee de adoptare a constituțiilor prin care au ridicat rolul poporului, ca deținător al suveranității naționale, acest proces finalizându-se cu un referendum. Conform opiniei autorului Gh. Uglean, spre a se corija acest neajuns posibil de deviere de la opinia poporului în viitoarea exercitare a puterii de stat, „s-a încercat recurgerea la procedura referendumului, în sensul că după adoptarea constituției de către Adunarea-Convenție, pentru ca legea fundamentală să fie perfectă juridic, ea a fost supusă și ratificării populare. Exemple de constituții adoptate conform acestei proceduri sunt constituțiile franceze din anul 1793, din anul III (1795) și din anul 1946.”²⁴⁵

Nu suntem de acord cu autorul Gh. Iancu, care consideră că „Constituția României din 1991 este o constituție parlamentară.”²⁴⁶ Constituția României, adoptată în anul 1991, poate fi considerată fără rezerve o constituție-convenție. Această concluzie se profilează în urma studierii conținutului Decretului-lege nr.92 din 14 martie 1990 pentru alegerea Parlamentului și a Președintelui României, adoptat de Consiliul Provizoriu de Uniune Națională.²⁴⁷ Este actul normativ primar în formarea autorităților publice după revoluția din decembrie 1989. Totodată, acest act a stabilit formarea Parlamentului, iar art. 80 a reglementat: „Adunarea Deputaților și Senatul, în ședința comună, *se constituie, de drept, în Adunare Constituantă pentru adoptarea Constituției României. [...] Până la intrarea în vigoare a Constituției României, parlamentul își va desfășura activitatea și ca adunare legiuitoare. După intrarea în vigoare a Constituției, parlamentul va hotărî organizarea de noi alegeri în termen de cel mult 1 an.*”²⁴⁸ Din studiul efectuat ulterior de autorul Gh. Iancu rezultă că „Adunarea Deputaților și Senatul României, alese la 20 mai 1990, mai întâi s-au întrunit în prima lor ședință comună pe data de 11 iulie 1990 și s-a constituit de drept Adunarea Constituantă”²⁴⁹. După această ședință, Adunarea Constituantă a României, până la adoptarea Constituției la 21 noiembrie 1991, a mai adoptat trei hotărâri, prin care a reglementat unele momente legate de procedura adoptării viitoarei constituții, a formulat tezele viitoarei legi supreme, dar și a adoptat normele Constituției, articol cu articol. În pofida faptului că după adoptarea Constituției Adunarea Constituantă s-a divizat în două camere ale

²⁴⁴ Iancu Gh., „Drept constituțional și instituții politice”, București: C.H.Beck, 2014, p. 606, p.63.

²⁴⁵ Uglean Gh., „Drept constituțional și instituții politice”, București: Fundației România de Măine, 2007, p.101

²⁴⁶ Iancu Gh., „Drept constituțional și instituții politice”, București: C.H.Beck, 2014, 606 p., p.63.

²⁴⁷ Decretul-lege nr.92 din 14 martie 1990 pentru alegerea Parlamentului și a Președintelui României, adoptat de Consiliul Provizoriu de Uniune Națională. În: http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.http_act_text?id=7528

²⁴⁸ Decretul-lege nr.92 din 14 martie 1990 pentru alegerea Parlamentului și a Președintelui României, adoptat de Consiliul Provizoriu de Uniune Națională. În: http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.http_act_text?id=7528

²⁴⁹ Iancu Gh., „Drept constituțional și instituții politice”, București: C.H.Beck, 2014, 606 p., p.139.

Parlamentului, activând în ședințele declarate ale Adunării Constituante, chiar dacă erau de fapt ședințele unite ale camerelor, considerăm că Constituția României din 1991 este opera unei Adunări Constituante și astfel este o Constituție-convenție.

În confirmarea acestei concluzii vine și termenul pentru care a fost ales Parlamentul României la 20 mai 1990, anunțat în art.80 din Decretul-Lege nr.92²⁵⁰ Ca urmare a acestei reglementări și a statutului Parlamentului, de Adunare Constituantă, după doi ani, la 27 septembrie 1992, au avut loc alegerile pentru un mandat deplin al Parlamentului.

Faptul că ulterior această constituție a fost aprobată prin referendum nu poate servi drept motiv pentru a declara că „aceasta este o constituție referendară,”²⁵¹ după cum afirmă autorii I. Muraru și S. Tănăsescu. Or, nu numai constituțiile parlamentare, dar și constituțiile convenții pot fi aprobate, ulterior adoptării de către Parlament sau Adunarea Constituantă, printr-un referendum popular.

Constituțiile pact, precum și constituțiile parlamentare de asemenea sunt adoptate de Parlament, unele fiind supuse referendumului, dar nu cunoaștem cazuri când aceste parlamente, denumite Adunări Constituante, au fost formate pentru adoptarea constituției, iar ulterior au fost dizolvate în baza normelor adoptate inițial la formare. Aceste circumstanțe de fapt și de drept în care a fost adoptată Constituția României ne permit să tragem concluzia că această Constituție este o constituție-convenție.

Constituția parlamentară s-a implementat ulterior constituțiilor-pact și constituțiilor-convenții. Constituția-pact, în cadrul procedurii de adoptare, presupune o înțelegere între parlament și monarh, căruia parlamentul, în baza acordului bilateral, în majoritatea cazurilor, îi cedează o serie de atribuții executive în stat. Constituția -convenție, cu toate că a apărut mai înainte, fiind printre primele constituții scrise, se adoptă după proceduri mult mai complexe, ce necesită eforturi politice mult mai mari și cheltuieli bugetare semnificative pentru alegerea specială a unui convent.

Tragedia umană provocată de cel de-al doilea război mondial, impactul său politic, economic și social asupra statelor existente, influențate de noile tendințe politice, precum și asupra statelor noi formate, nu permiteau ca noile constituții să fie adoptate prin procedee complicate. Aceste circumstanțe politice, de fapt și de drept, au provocat după cel de-al doilea război mondial adoptarea unor constituții în baza unui nou tip de procedee, bazate pe încrederea deplină acordată parlamentului, aceste constituții dobândind denumirea de constituții parlamentare. De aceeași

²⁵⁰ Decret-Lege nr.92 pentru alegerea parlamentului și a Președintelui României. În: http://www.roaep.ro/alegeri_1990/wp-content/uploads/decret_lege_92_1990.pdf.

²⁵¹ Muraru I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice”, Ediția a XV-a (revăzută și completată). Volumul I, București: C.H.Beck, 2016, p.54.

opinie este și autorul Gh. Iancu, în viziunea căruia „constituția parlamentară a fost îmbrățișată datorită condițiilor sociale și economice existente după cel de-al doilea război mondial.”²⁵²

Procedurile aplicate la adoptarea constituțiilor parlamentare variază de la stat la stat, în funcție de tradițiile locale social-culturale, politice și economice, însă comportă la unele elemente comune. Autorul T. Cârnaț menționează: „Acest tip de constituție este adoptat de Parlament, unde se parcurg mai multe etape, și anume:

- a) inițiativa constituțională;
- b) elaborarea proiectului;
- c) discutarea publică a proiectului;
- d) adoptarea proiectului de către Parlament cu o majoritate calificată (cel puțin 2/3 din numărul total al membrilor Parlamentului);
- e) aprobarea Constituției de către popor prin referendum.”²⁵³

Autorii I. Muraru și S. Tănăsescu, referindu-se la aspecte legate de istoricul apariției constituțiilor în România, observă următoarele: „Adoptarea constituțiilor parlamentare s-a realizat, de regulă, de către parlamente (mai ales în țările din estul Europei). În acest mod au fost adoptate constituțiile României socialiste din anii 1948, 1952 și 1965. Votarea Constituției făcându-se de către un Parlament nou ales, s-a creat aparența aplicării regulilor puterii constituante.”²⁵⁴

Considerăm că acest mod de adoptare a constituției este mai simplu, mai reușit și mai echilibrat din punct de vedere politic și economic, cu o singură rezervă: dacă nu luăm în considerație calitatea constituției de Lege Fundamentală sau Lege Supremă. Astfel, Parlamentul este autoritatea legislativă, a cărei funcție de bază este adoptarea legilor în corespundere cu Constituția. Conferirea dreptului de a adopta constituția transformă Parlamentul într-un organ hibrid, cu prerogative mai mari decât cele ale unui Parlament obișnuit. Mai mult ca atât, chiar și din punct de vedere istoric și aplicativ, electoratul nu întotdeauna a fost preîntâmpinat despre faptul că el va alege o adunare constituantă. Acest fapt ne permite să tragem concluzia că Parlamentul ales pentru adoptarea legilor, în cazul când își arogă competența de a adopta constituția, își depășește atribuțiile conferite de popor.

În acest sens, este relevant exemplul Adunării Constituante a Republicii Moldova din 1994, a cărei legalitate nu este pusă la îndoială, dar trezește anumite semne de întrebare în legătură cu legitimitatea actualei Constituții. Or, la alegerile parlamentare din 25 februarie 1994, poporul Republicii Moldova nu a fost informat despre faptul că va alege o Adunare Constituantă care va adopta Constituția, el fiind mobilizat pentru alegerea unui simplu Parlament.

²⁵² Iancu Gh., „Drept constituțional și instituții politice”, București: C.H.Beck, 2014, p. 606, p.63.

²⁵³ Cârnaț T. “Drept constituțional” Ediția a II-a (revăzută și adăugată). Chișinău: Print-Caro, 2010, p.70.

²⁵⁴ Muraru I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice”, Ediția a XV-a (revăzută și completată). Volumul I, București: C.H.Beck, 2016, p.55.

Situația descrisă ne permite să afirmăm că Constituția Republicii Moldova din 1994, după procedura de adoptare, poate fi echivalată cu actuala Constituție a Germaniei. Din sursele doctrinare nu se poate declara că au existat proceduri clare de adoptare a Constituției Germaniei în 1949, după cel de-al doilea război mondial. În opinia autorului german Hans Vorländer, „după ce o adunare constituantă a redactat textul constituției, poporul decide asupra acestuia într-un referendum.”²⁵⁵ Constituția Germaniei „a fost adoptată la 8 mai 1949 și a intrat în vigoare la 23 mai 1949”²⁵⁶.

Studiind Constituția Germaniei din anul 1949, se poate observa că acest act, în varianta originală, nu poartă denumirea de „constituție”, ca majoritatea constituțiilor. Analizând această situație, am constatat caracterul său special la momentul adoptării. În opinia autorului german menționat Hans Vorländer, Constituția Germaniei „ca și alte constituții, a avut și un sens constitutiv pentru noul stat, deoarece promulgarea Legii fundamentale la 23 mai 1949 a marcat și nașterea Republicii Federale Germania. Cu toate acestea, îi lipseau attribute decisive: Legea fundamentală nu era doar o constituție. Și nu a fost ratificată de oameni într-un referendum. În plus, nu ar trebui să înființeze un nou stat național german, ci inițial formează doar cele trei zone occidentale de ocupație într-un singur teritoriu de stat, adică a stabilit doar un stat vest-german.”²⁵⁷

Hans Vorländer este profesor de teorie și politică constituțională la Universitatea Tehnică din Dresda. Urmărind firul discursului său, am ajuns la concluzia că până azi persistă semne de întrebare legate nu numai de procedura adoptării Constituției Germaniei prin Parlament, dar și de lipsa ratificării acesteia prin referendum. Această opinie își găsește confirmare în constatarea lui Hans Vorländer, potrivit căreia „faptul că Legea fundamentală nu a fost adoptată de către oameni în 1949 a fost aproape uitată.”²⁵⁸

Poziția expusă este susținută și de autori de notorietate în dreptul național. I. Guceac, în analiza sa „Constituțiile statelor lumii”, menționează că constituția Germaniei „a fost elaborată de Consiliul parlamentar compus din 65 de reprezentanți ai partidelor politice, cu participarea experților juriști.” A fost adoptată la 8 mai, este în vigoare de la 24 mai 1949, după aprobarea de către guvernatorii militari ai zonelor ocupate și ai landtagurilor (parlamente regionale). Inițial, autorilor li s-a sugerat crearea unei republici federale a statelor germane de vest. Propunerea a fost

²⁵⁵ Vorländer Hans. „De ce constituția Germaniei este numită Legea fundamentală”. Agenția Federale pentru Educație Civică. 01.09.2008. În: <https://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/grundgesetz-und-parlamentarischer-rat/39014/warum-keine-verfassung>

²⁵⁶ Legea fundamentală a Republicii Federale Germania. p. 681. În: <https://constitutii.files.wordpress.com/2013/02/germania.pdf>

²⁵⁷ Vorländer Hans. „De ce constituția Germaniei este numită Legea fundamentală”. 01.09.2008. În: <https://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/grundgesetz-und-parlamentarischer-rat/39014/warum-keine-verfassung>

²⁵⁸ Vorländer Hans. „De ce constituția Germaniei este numită Legea fundamentală”. 01.09.2008. În: <https://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/grundgesetz-und-parlamentarischer-rat/39014/warum-keine-verfassung>

acceptată doar ca o soluție temporară, până la unificarea tuturor landurilor. Din aceste considerente, proiectul constituției nu a fost numit *Verfassung* (Constituție), ci *Grundgesetz* (Lege Fundamentală), pentru a sublinia caracterul ei provizoriu. Cu toate că din 1990 Germania de Vest (RFG) și Germania de Est (RDG) formează un stat unitar, datorită reglementărilor perfecte instituite inițial și revizuirilor benefice ulterioare, inclusiv după unificare, până în prezent, această Constituție a Germaniei este în vigoare și este numită Lege Fundamentală – *Grundgesetz*.

Problema legitimității constituției prin prisma procedurii de adoptare există nu numai în privința Constituției Republicii Moldova, dar și a actualei Constituții franceze din 1958. La momentul respectiv, prin Legea din 3 iunie 1958 Parlamentului i-a acordat lui Charles de Gaulle, care ocupa funcția de prim-ministru, dreptul de a elabora proiectul de lege de revizuire a Constituției Franței din 1946.²⁵⁹ Guvernul lui Charles de Gaulle a elaborat proiectul noii constituții, care, contrar procedurii de revizuire a Constituției Franței din 1946, în lipsa unui alt act care să acorde astfel de drepturi, a fost adoptat de Guvern și supus referendumului la data de 28 septembrie 1958, conform decretului Președintelui Franței, René Coty. Astfel, această Constituție a fost adoptată prin referendum direct de popor.

Autorul V. Popa, referindu-se la modurile de adoptare a constituțiilor, a remarcat că „referendumul, ca o formă de participare directă a poporului la guvernare, în urma căruia se ratifică constituția, este cea mai democratică metodă de adoptare a constituției. În afară de aceasta, considerăm că investirea constituției cu forță juridică supremă trebuie să aibă loc nu numai prin conținutul ei normativ, ci și prin ratificarea populară.”²⁶⁰ Susținem opinia acestui autor referitor la faptul că „investirea constituției cu forță juridică supremă trebuie să aibă loc nu numai prin conținutul ei normativ, ci și prin ratificarea populară”, dar numai în partea ce ține de necesitatea ratificării constituției prin referendum, și nu a adoptării acesteia prin referendum.

Extinderea referendumului, ca o modalitate de participare directă a cetățenilor la guvernare, a determinat folosirea acestuia nu doar la ratificarea, ci și la adoptarea constituțiilor, ca urmare referendumul fiind considerat mijlocul cel mai democratic de adoptare a unei constituții sau a unei legi. În acest aspect, remarcăm că Constituția celei de-a V-a Republici Franceze din 1958 a fost adoptată exclusiv prin referendum, fără a fi supus anterior votului Adunării Constituante. Ca urmare, avem un tip separat de constituții după criteriul modului de adoptare – constituția referendară.

²⁵⁹ Legea constituțională a Parlamentului din Franța din 3 iunie 1958, de derogare tranzitorie de la prevederile articolului 90 din Constituție. În: https://www.legifrance.gouv.fr/jo_pdf.do?cidTexte=JPDF0406195800005326&categorieLien=id

²⁶⁰ Popa V. „Tratat de drept constituțional și instituții politice”. – Ed. a 2-a, rev. și ad. – Chișinău: S.n., 2021 (Notograf Prim SRL). – 1024 p., p.384.

Totodată, nu trebuie să confundăm constituțiile adoptate direct de popor prin referendum, de tipul celei franceze din 1958, cu constituțiile convenții și cele parlamentare, care după ce sunt adoptate de adunarea constituantă sau de parlament sunt supuse referendumului.

În Republica Moldova, după alegerile parlamentare din 2010, a existat o tentativă de adoptare a unei constituții noi, fiind creată și o comisie specială pentru elaborarea textului. Însă observând (probabil, de către membrii comisiei), perspectivele incerte și legitimitatea îndoielnică a acestui exercițiu, ideea a fost abandonată, fiind înaintat doar un proiect de lege de revizuire a art. 78 din Constituție cu privire la procedura alegerii Președintelui. Astfel de factori ca publicitatea electorală insuficientă și neprofesionistă a referendumului din 5 sept. 2010 și, posibil, legitimitatea nesigură a acestuia au condus la aceea că la referendum au participat mai puțin de 1/3 din alegători, ca urmare rezultatele referendumului nu au fost validate.

Voința politică a Parlamentului referitor la rezultatele acestui referendum a fost predictibilă.

„La 18 iunie 2010, Parlamentul a adoptat modificări și completări în Codul electoral, inclusiv cu privire la referendumul republican constituțional: s-a stabilit că referendumului republican poate fi supusă și revizuirea Constituției Republicii Moldova (art.146); este micșorat termenul de restricție pentru desfășurarea referendumului republican: de la 120 de zile — la 60 de zile înainte sau după desfășurarea alegerilor parlamentare și locale generale (art.145); a fost redus pragul de participare la referendumul constituțional de la 3/5 la 1/3 din numărul alegătorilor (al persoanelor înscrise în listele electorale) art. 171; a fost redus numărul de voturi necesar pentru ca hotărârea (legea) supusă referendumului să fie considerată adoptată de la 1/2 din numărul total al alegătorilor la majoritatea alegătorilor care au participat la referendum (art. 168).”²⁶¹

În acest context, menționăm că adoptarea în așa mod a unei constituții ar pune în pericol legitimitatea acesteia. În opinia doctrinei constituționaliste M. Safta, „adoptarea Constituției reprezintă o primă consecință a poziției Constituției în cadrul piramidei actelor normative.”²⁶² Adoptarea Constituției prin referendum ar avea similitudini cu constituția plebiscitară, întrucât ambele constituții sunt înaintate (elaborate) de un cerc restrâns de persoane sau de o singură persoană, care pot să nu posede nici profesionalismul necesar, nici mandatul popular pentru elaborarea constituției, chiar dacă se află la guvernare. Tot contrar legitimității, textul constituțional se propune spre adoptare unui alt organ, care nu are un nivel de cultură juridică scontat, și, în final, prin metode „cezariste” acest text poate fi adoptat de popor.

Studiind constituțiile altor state în evoluția lor istorică, doar Constituția Franței din 1958, Constituția Rusiei din 1993 și Constituția Kazahstanului din 1995 au fost adoptate exclusiv prin

²⁶¹ Referendum republican constituțional din 5 septembrie 2010. În: <http://www.e-democracy.md/elections/referendum/2010/>

²⁶² Safta M. Drept constituțional și instituții politice. Vol.I. Ed. A 7-a, rev. București: Hamangiu, 2021, p.83, 414 p.

referendum și de aceea nu credem că o eventuală adoptare a constituției prin referendum ar dobândi legitimitate. Mai mult ca atât, avem bănuiala că aceste constituții nu sunt opera poporului, ci a persoanei care se află la guvernare. În cazul celor trei constituții menționate, îi avem în vedere pe președinții de atunci ai statelor respective Charles de Gaulle, Boris Elțin și Nursultan Nazarbayev.

2.4. Considerații privind procedurile aplicate la revizuirea constituției

De facto, constituțiile se adoptă în circumstanțe de maximă tensiune, când în societate au loc tulburări populare sau la nivelul autorităților publice se atestă disensiuni serioase. Cauzele expuse reprezintă circumstanțe vehemente de adoptare a unui nou cadru juridic, determinate de poziția superioară a constituției. Considerentele enunțate impun necesitatea de a reda în normele constituționale atât relațiile sociale existente la momentul adoptării, cât și perspectivele de dezvoltare a societății. Autorul I. Guceac menționează, din acest punct de vedere, că „[...]constituția reflectă nu numai necesitățile prezentului, ci și cele ale viitorului constituant, care trebuie să țină cont de posibila evoluție a relațiilor sociale, de necesitatea unei anumite dirijări a vieții politice.”²⁶³

Textele constituțiilor adoptate în circumstanțe sociale complicate trebuie să conțină astfel de norme care să permită societății, statului și puterii de stat să guverneze, creând posibilitatea instituirii unor perspective cât mai perfecte de dezvoltare a statului, ținând cont de obligația cea mai importantă a unei guvernări de a proteja drepturile și libertățile membrilor societății guvernate. Textul normativ ce impune o procedură rigidă de revizuire aplicabilă constituției nu poate frâna dezvoltarea societății și a statului, pentru că ar provoca antagonisme sociale și disensiuni politice în stat și ar duce la stagnarea relațiilor sociale, economice și politice.

Exemple în acest sens regăsim în actuala Constituție a Republicii Moldova, pentru revizuirea căreia pe parcursul a 28 ani de existență au fost adoptate 15 legi. Este o cifră mare, în special o comparăm cu raportat la numărul de norme revizuite. Fiecare lege de revizuire a Constituției a fost adoptată din motive concrete și în urma unor conflicte populare și politice aprige. Un exemplu elocvent este procedura constituțională de alegere a Președintelui Republicii Moldova, care a fost revizuită totalmente în anul 2000 drept urmare a unor disensiuni serioase între forțele politice aflate la guvernare și care ulterior, din 2009 până în 2016, au provocat numeroase conflicte politice. Mai mult ca atât, și în prezent, în baza unei hotărâri a Curții Constituționale, se aplică o procedură de alegere a Președintelui Republicii Moldova care a fost reglementată la nivel constituțional direct prin normele constituției până în 2000,²⁶⁴ fiind o consecință a faptului că nu au fost depistate posibilități de soluționare a disensiunilor politice existente. Considerăm că, din punct de vedere procedural, în baza acestei hotărâri a Curții Constituționale din 4 martie 2016, Parlamentul era obligat să revizuiască Constituția Republicii

²⁶³ Guceac I. Tratat elementar de drept constituțional, vol. I, Chișinău: S.n., 2020 (ÎS FEP „Tipografia Centrală” 2020, 472 p., p.297.

²⁶⁴ Hotărârea Curții Constituționale privind controlul constituționalității unor prevederi ale Legii nr.1115-XIV din 5 iulie 2000 cu privire la modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova (modul de alegere a Președintelui) (Sesizarea nr.48b/2015) nr. 7 din 04.03.2016. În: Monitorul Oficial nr.59-67/10 din 18.03.2016.

Moldova în corespundere cu hotărârea Curții, dar de șapte ani nu a găsit de cuviință să efectueze această revizuire, deși, pe parcurs, a adoptat 5 legi de revizuire a Constituției, de unde rezultă că Parlamentul Republicii Moldova, ca adunare constituantă, nu și-a manifestat în niciun mod voința de a executa hotărârea obligatorie a Curții Constituționale de revizuire a Constituției.

Constituția Republicii Moldova prevede o procedură de revizuire a textului său incomparabil mai riguroasă față de procedura de modificare a unei legi organice sau ordinare. Dată fiind evoluția continuă a societății, constituția trebuie să răspundă schimbărilor sociale majore, ceea ce determină aplicarea mai frecventă a procedurii de revizuire. Procedura de revizuire este pusă în funcțiune dacă normele constituționale împiedică mersul și evoluția pozitivă a unor fenomene politice și sociale.

Evoluția societății generează noi relații sociale, necunoscute sau neelucidate la momentul adoptării constituției. După cum s-a exprimat autoarea S. Tănăsescu, „atunci când legilor li se pretinde perfecțiunea, este bine să fie avută în vedere și natura umană a creatorilor și beneficiarilor lor”²⁶⁵.

Fiind actul suprem al societății, totuși, din perspectiva legitimității, constituția nu poate fi un obstacol în dezvoltarea acesteia, din care cauză este posibilă revizuirii. Autorul I. Guceac, în acest aspect, a menționat că activitățile din cadrul societății contemporane „sunt în permanentă evoluție, legislatorul fiind nevoit să reacționeze la aceste transformări ce se produc în diverse domenii ale vieții sociale.”²⁶⁶.

În acest sens, constituționalistul francez Lavroff D.G. a menționat că „constituantul este pus în fața unei alegeri dificile: ori el scrie reguli suficient de generale și imprecise pentru a permite interpreților să țină cont de faptul că exigențele timpului și intangibilitatea normei scrise nu sunt decât aparente, pentru că ea ascunde schimbări de sens care îi este dat; ori el stabilește norme care lasă puțin loc pentru interpretare și ele au puține șanse să reziste la proba timpului și la schimbările de exigențe și idei.”²⁶⁷

Pentru asigurarea respectării principiului stabilității constituției și preîntâmpinarea revizuirii arbitrare de către succesivele adunări reprezentative, este reglementată procedura de revizuire a constituției, care, de regulă, diferă de procedura modificării legilor. În opinia autorului I. Vida, ex-președinte al Curții Constituționale din România, „asigurarea stabilității constituției este rezultatul interacțiunii mai multor factori. Unii țin de procedura de revizuire a constituției,

²⁶⁵ Tănăsescu S., „Despre evaluarea Constituțiilor”, În <https://abcjuridic.ro/obligativitatea-deciziilor-curtii-constitutionale/> . Consultat 16.01.2022.

²⁶⁶ Guceac I., „Constituția la răscruce de milenii, Academia de Științe a Moldovei, Institutul Cercetări Juridice și Politice. – Chișinău, 2013 (I.S.F.E. – P. „Tipografia Centrală”). – 416 p.

²⁶⁷ Lavroff D.-G. „Constitution et les valeurs. Mélanges en l'honneur de Dmitri Georges Lavroff”. Paris: Dallos, 2005, 615 p., p.265.

alții de modul în care prevederile constituționale sunt aplicate[...]”²⁶⁸. Susținem această opinie pe motiv că revizuirea constituției nu trebuie să afecteze stabilitatea ei și substanța conceptului său de lege supremă, care stă la baza oricărei constituții adoptate.

Adoptarea constituțiilor scrise și consacrarea în acestea a supremației a dus la menținerea stabilității constituției, dar care a devenit o povară grea pentru toți guvernanții care doresc schimbarea regulilor de guvernare instituite de constituentă. Menținerea acestei stabilități a legii supreme a fost mai complicată pentru societățile în care adunările constituante nu au instituit reguli rigide de revizuire a constituției. În aceste cazuri, în ajutorul constituției a venit puterea judecătorească, ca exemplu servind India.

Constituția Indiei, în special art.368²⁶⁹, în lectură simplă, nu conține nicio limitare a puterii Parlamentului de a revizui orice parte a constituției. Astfel, de exemplu, nu a existat nimic care să împiedice Parlamentul să înlăture dreptul cetățeanului la libertatea de exprimare sau la libertatea sa religioasă. Revizuirile repetate ale constituției, însă, au ridicat o întrebare gravă, care a fost expusă în fața instanței supreme de justiție: a existat o limitare inerentă sau implicită a puterii Parlamentului de revizuire a constituției?

În acest sens, hotărârea *Kesavananda Bharati vs. State of Kerala* din 24 aprilie 1973 a devenit „sfântă” pentru democrația indiană și a intrat în istoria dreptului constituțional mondial ca una crucială pentru susținerea supremației constituției și împiedicarea conducerii autoritare a unui singur partid. Această hotărâre din 703 de pagini, adoptată după 68 zile de audieri, a dezvăluit o instanță sever divizată, care printr-o majoritate fragilă de 7 la 6 judecători ai Curții Supreme de Justiție, a considerat că Parlamentul ar putea revizui orice parte a constituției atâta timp cât nu a revizuit „structura de bază sau corpul ei, precum și elementele definitorii ale constituției”. Aceasta a fost limitarea inerentă și implicită a puterii de revizuire a Parlamentului. Această doctrină a structurii de bază, după cum vor arăta evenimentele viitoare, a salvat democrația indiană.²⁷⁰

În plan teoretic, analizând terminologia utilizată pentru a nominaliza procedura de schimbare a regulilor fundamentale de guvernare, așa cum rezultă și din textul Constituției Republicii Moldova, observăm unele incertitudini. Astfel, poate fi cu ușurință remarcat faptul că pentru revizuirea constituției, pe lângă termenul de „modificare”, mai este utilizat și un termen special, diferit de cel aplicat la modificarea legilor – „revizuire”.

²⁶⁸ Vida I., „Obligativitatea deciziilor curții constituționale pentru instanțele judecătorești – factor de stabilitate a Constituției”. În: <http://www.cdep.ro/pls/biblio/biblio2.catalog?par1=ArtTitlu&par2=51524> , consultat 16.01.2022.

²⁶⁹ Constituția Indiei. În: <https://constitutii.files.wordpress.com/2013/01/coiason29july08.pdf> , consultat 16.06.2022.

²⁷⁰ Rustomjee A., *Kesavananda Bharati vs Kerala: 40 years on, what the landmark case means for India*, “Firstpost”, În: <http://www.firstpost.com/india/kesavananda-bharati-vs-kerala-40-years-on-what-the-landmark-case-means-for-india-2560464.html>, consultat 16.06.2022

Considerăm că termenul de „revizuire” este mai rigid în comparație cu cel de „modificare”, deși ambii termeni au sensul de a reexamina, cerceta, perfecționa sau schimba. Aceasta se datorează, în viziunea noastră, faptului că orice schimbare, fie și minoră, intervenită în textul constituției, poate duce la revizuirea întregului sistem de drept. Spre exemplu, dacă în art.9 din Constituția Republicii Moldova, pe lângă proprietatea publică și privată, am mai include și proprietatea socialistă, aceasta ar însemna schimbarea orânduirii de stat și a întregului sistem de drept privat în Republica Moldova.

Este de menționat că Constituția Republicii Moldova nu diferențiază termenii de „modificare” și „revizuire”. Astfel, în denumirea titlului VI este utilizat termenul „Revizuirea Constituției”, iar în art.143, în toate reglementările, este utilizat termenul „modificarea Constituției”. Textul Constituției din România, elaborat în aceeași limbă, la art.150-152 din titlul VII „Revizuirea Constituției”, nu utilizează termenul „modificare”, spre deosebire de textul Constituției Republicii Moldova, al cărei art.143 este parte componentă a titlului VI, denumit identic cu titlul VII din Constituția României „Revizuirea Constituției”.

Opinăm că, în sens exegetic, termenii „modificare” și „revizuire” nu sunt identici și ar trebui utilizați diferit, luând în considerare valoarea politică și constituțională a schimbărilor operate în conținutul constituției. Astfel, dacă prin revizuirea constituției se fac schimbări neimportante sub aspectul organizării de stat, precum schimbarea denumirii unor autorități, am putea utiliza termenul de „modificare”. Situația este diferită atunci când în constituție sunt operate schimbări de anvergură, precum cele din 2000, care au schimbat regimul de guvernare al statului nostru. Pentru astfel de modificări cel mai potrivit ar fi termenul de „revizuire”.

În sens juridic, din esența termenilor analizați, am conchis că prin ***modificare a normelor de drept înțelegem procedura de schimbare a unor prevederi prin aplicarea procedeeleor de completare (amendare), schimbare sau excludere a unor texte***. În opinia noastră, procedura de modificare poate fi utilizată și în cazul procedeeleor aplicate la schimbarea textului normelor constituționale, dar numai în sens de procedură derivată din cea de revizuire a constituției, ca o modalitate prin care se revizuieste constituția. Termenul de „modificare” este corect aplicat în procedurile pentru schimbarea prevederilor legale, unde nu se intervine la nivel conceptual sau, cu atât mai mult, la nivel de principii. Or, așa cum am arătat și în precedentele cercetări și analize, schimbarea normelor din lege are drept consecință modificarea relațiilor sociale reglementate nemijlocit de aceste norme legale, pe când revizuirea unei simple norme sau cuvânt din constituție poate avea drept efect modificarea unui cerc larg de norme legale²⁷¹. Astfel, la o eventuală

²⁷¹ Crigan D., „Aspecte terminologice aplicate procedurilor de revizuire a constituțiilor”. Chișinău: Revista Națională de Drept, nr.4, 2016, p.58-60, p.59.

revizuire a prevederilor titlului VI al Constituției, este necesară uniformizarea termenilor și înlocuirea termenului de „modificare” din art.143 cu cel de „revizuire”.

În acest sens, autorul Gh. Iancu a menționat că „în legătură cu constituțiile, în doctrină și legislația constituțională este utilizată expresia „revizuirea constituției”, și nu cea de „modificare și completare” a acesteia, ultimele două fiind folosite doar în cazul legilor sau al altor acte normative.”²⁷²

În aceeași ordine de idei, trebuie să menționăm că unele revizuii sunt de o așa amploare, încât unii autori aplică constituției revizuite titlul de „noua constituție”. Putem aduce ca exemplu expresiile din mass-media referitoare Constituția României după modificările operate în anul 2003.

Exemple similare există și în alte state. Astfel constituția celei de-a 5-a Republici Franceze din 1958, de asemenea, utilizează, la reglementarea procedurii de revizuire a Constituției în titlul XVI, art.89, termenul „de la revision”, și nu cel de „modification”, ca în cazul altor proceduri din alte norme constituționale²⁷³. Diferențierea terminologiei utilizate ne permite să concluzionăm că aceasta depinde și de limba de circulație. Astfel, în Republica Moldova, deoarece la momentul adoptării Constituției în 1994 era mai pe larg utilizată limba rusă, observăm că în această limbă, inclusiv în Constituția Federației Ruse, capitolul 9 intitulat „Конституционные поправки и пересмотр Конституции”, art.134-137, sunt utilizați trei termeni „поправки”, „пересмотр”, „изменение.”²⁷⁴

Studiile efectuate în aspectul terminologiei utilizate ne-au condus la concluzia fermă că termenul corect aplicabil pentru desemnarea procedurii de schimbare a textului Constituției după adoptare în limba română este „revizuirea”. Motivele acestei deducții au fost enunțate, însă, cu titlu generalizator, vom consemna faptul că consecințele revizuirii, deoarece vizează atât modul de exercitare a puterii de stat, cât și drepturile și libertățile fundamentale, sunt mult mai importante decât procedura aplicabilă la revizuirea constituției.

Constatările expuse ne permit să afirmăm că amploarea schimbărilor operate în constituție depind de cauzele sau circumstanțele care determină subiecții cu drept de inițiativă de revizuire și puterile constituante să inițieze și să revizuiască constituția. În consecință, se impune analiza cauzelor care determină revizuirea relațiilor sociale fundamentale.

În opinia autorilor Ioan Muraru și Simina Tănăsescu, necesitatea modificării sau revizuirii constituției este dictată de următoarele situații:

„1. Nerespectarea de către adunarea constituantă a regulilor tehnicii jurisdicționale și legislative;

²⁷² Iancu Gh., „Drept constituțional și instituții politice”, București: C.H.Beck, 2014, p. 606, p.65.

²⁷³ Constituția Republicii Franceze. În: <https://constitutii.files.wordpress.com/2013/02/fr-constitution.pdf>. Consultat 16.06.2022.

²⁷⁴ Constituția Federației Ruse. În: <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-11.htm> . Consultat 16.06.2022.

2. Venirea la putere a unui nou grup de guvernanți cu viziuni politice diferite față de adunarea constituantă;
3. Schimbarea situației social-politice în societate;
4. Aderarea sau necesitatea aderării țării la diferite tratate internaționale;
5. Necesitatea modificării jurisdicției sau denumirii unor autorități publice.”²⁷⁵

Aceste situații par a cuprinde toate circumstanțele care ar putea declanșa revizuirea constituției. Totuși, din practica Republicii Moldova privind circumstanțele în care ar fi oportună revizuirea constituției, am putea nominaliza câteva circumstanțe care, în opinia noastră, ar fi noi. Este situația când normele constituționale, după o perioadă de timp de funcționare, creează incertitudini juridice sau **crize constituționale**.

Tot aici ar putea fi incluse circumstanțele când este necesară perfecționarea cadrului constituțional existent. Pentru această situație vom folosi termenul **necesitatea perfecționării cadrului constituțional**. În această categorie se înscriu crizele constituționale generate de procedura alegerii Președintelui Republicii Moldova, prevăzută de art.78 din Constituție, după revizuirea din anul 2000, sau necesitatea consacrării constituționale a unor instituții inexistente anterior, precum instituția Avocatului Poporului sau dreptul la asociere, când în 2017, Constituția a fost completată cu art.59¹. Analizând terminologia din ultima lege de revizuire a Constituției Republicii Moldova, constatăm că prin această lege a fost utilizat termenul de „completare” „Legea nr. 70 din 13-04-2017 pentru *completarea* titlului II din Constituția Republicii Moldova.”²⁷⁶ Același termen a fost folosit și în Legea nr. 120 din 23-09-2021 pentru modificarea Constituției Republicii Moldova, prin care Constituția a fost „completată” cu art.121¹, alte norme constituționale au fost „completate” cu noi alineate, dar Constituția, în ansamblu, după cum rezultă din denumire, a fost „modificată.”²⁷⁷

Situația care implică necesitatea perfecționării cadrului constituțional ar putea fi inclusă în una din cele 5 circumstanțe enunțate anterior, precum schimbarea situației social-politice sau nerespectarea regulilor tehnicii legislative. Totodată, trebuie remarcat că apariția crizei constituționale legate de procedura alegerii Președintelui sau necesitatea consacrării instituției Avocatului Poporului și a dreptului de asociere nu s-au datorat nici schimbării situației social-politice, nici încălcării regulilor tehnicii legislative, ci necesității de a perfecționa normele constituționale deja existente. Spre exemplu, din 2001 până în 2017, în societatea noastră a fost

²⁷⁵ Muraru I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice”. București: All Beck, București, 2004, p.36.

²⁷⁶ Legea Nr. 70 din 13-04-2017 pentru completarea titlului II din Constituția Republicii Moldova. În: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=99138&lang=ro . Consultat 16.06.2022.

²⁷⁷ Legea Nr. 120 din 23-09-2021 pentru modificarea Constituției Republicii Moldova. În: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=127960&lang=ro . Consultat 16.06.2022.

vehiculată ideea de a coborî pragul alegerii Președintelui țării de la 2/3 la 1/2 din numărul deputaților aleși.

O cercetare mai amplă la acest subiect ne permite să definim procedura de revizuire a Constituției ca o procedură legitimă de revizuire a normelor legii supreme pentru corectarea, perfecționarea și lichidarea eventualelor lacune și deficiențe de reglementare și aplicare a normelor legale și a raporturilor constituționale prin reformularea, completarea sau abrogarea normelor constituționale.

Autorul V. Popa a evidențiat în procedura de revizuire trei întrebări, la care trebuie să se cunoască răspunsul, și anume: „Cine are inițiativa revizuirii, care este organul competent și care este procedura revizuirii.”²⁷⁸

De obicei, inițiativa de revizuire a constituției aparține celor mai înalte autorități statale care exercită puterea de stat, prevăzute de textul constituției: șeful statului, parlamentul, guvernul, precum și poporul. Normele cu privire la revizuirea constituției pot cere ca inițiativa de revizuire să fie încuviințată de popor. Însă „există constituții care nu cuprind detalii referitoare la titularii dreptului de inițiativă a revizuirii, amănuntul rezultând din ansamblul sistemului normativ referitor la elaborarea legilor. În astfel de situații, analiza caracterului rigid al acestor legi fundamentale devine cu atât mai interesantă, cu cât simetria juridică poate fi un bun alibi pentru stabilitatea lor.”²⁷⁹

Consultarea poporului, care este titularul suveranității naționale și al puterii de stat se poate exercita prin referendum chiar și în situația când acest lucru nu este expres reglementat, dar nici nu este exclus atunci când unul din organele nominalizate o va solicita, cu atât mai mult când însuși textul constituției conține o astfel de prevedere. În Republica Moldova dreptul poporului la inițiativa de revizuire a Constituției este reglementat în art. 141 alin.(1) lit.a), fiind exercitat, la inițiativa Parlamentului, în anul 2010.

Puterea de revizuire, ca putere instituită, nu poate acționa decât prin respectarea regulilor constituționale de procedură, mai stricte și mai complexe decât cele prescrise pentru adoptarea unei simple legi. Organul competent de a efectua revizuirea este puterea constituantă instituită sau derivată, deoarece însăși constituția o nominalizează, acesta fiind parlamentul, organul legislativ suprem, care, prin adoptarea legilor, exprimă voința generală a poporului. În opinia autorilor Gh. Costachi și I. Guceac, „autoritatea competentă să decidă asupra inițiativei de revizuire poate fi

²⁷⁸ Popa V. „Tratat de drept constituțional și instituții politice”. – Ed. a 2-a, rev. și ad. – Chișinău: S.n., 2021 (Notograf Prim SRL). – 1024 p., p.385.

²⁷⁹ Muraru I., Tănăsescu S. (coord.). „Constituția României: comentariu pe articole”, București: Editura C.H.Beck, 2008, 1507 p. p.1448.

parlamentul, un congres al celor două camere în cazul parlamentelor bicamerale sau o convenție federală în cazul statelor federative etc.”²⁸⁰

Procedura revizuirii este foarte importantă pentru menținerea statutului constituției de lege supremă și necesitatea respectării principiului stabilității acesteia. Numai în cazul în care **regulile revizuirii** sunt ele însele conservate, statul însuși poate fi conservat. În calitate de portari la proiectarea și reproiectarea statului, regulile revizuirii au prioritate nu numai în importanța regulilor pe care le folosesc pentru a le stabili sau a le modifica, dar și în importanța noilor reglementări constituționale instituite. Prin urmare, normele ce instituie revizuirea necesită un grad mai înalt de consolidare decât alte reguli, astfel încât să se garanteze integritatea procesului prin care se produce schimbarea. În contextul constituțional, normele de modificare constituțională ar trebui să beneficieze de o protecție mai mare împotriva amendamentelor, deoarece oferă actorilor politici abilitați cu dreptul de revizuire a constituției puterea de a conserva și de a distruge. Prin urmare, normele de revizuire, de obicei expres reglementate în constituție, ar trebui să stabilească un prag mai oneros pentru rectificările proprii. Cu toate acestea, constituțiile moderne nu reușesc în mod special să le înființeze.

După cum s-a arătat anterior, din punct de vedere juridic, se poate spune că revizuirea poate să se refere fie la câteva articole, fie la întreaga constituție, care poate fi abrogată sau înlocuită în întregime. Punctul esențial în aceste două cazuri este conformitatea revizuirii cu **procedura prevăzută de către constituție**. Este posibil ca procedura de revizuire aplicată să fie corectă fără însă ca revizuirea să fie considerată corectă după conținutul său în doctrină, această problemă este denumită „fraudă la constituție”. Această expresie a fost utilizată de Liet-Veaux pentru a desemna maniera utilizată în adoptarea unor reguli prin care se stabilea un regim politic total diferit. Expresia „fraudă la constituție” a fost apoi folosită pentru a califica condițiile de stabilire a regimurilor politice socialiste după cel de-al Doilea Război Mondial. „Fraudă la constituție” este considerat procedeul prin care autoritatea de revizuire utilizează puterile sale într-un alt scop decât cel care i-a fost conferit, adică în scopul de a stabili un regim politic diferit. Astfel, „procedurile constituționale sunt formal conservate, dar în realitate este o radicală schimbare a spiritului instituțiilor.”²⁸¹

Procedurile de revizuire, după părerea noastră, pot fi divizate în două categorii: proceduri materiale și proceduri formale. Procedurile materiale de revizuire a constituției țin de corpul acesteia, adică de conținutul normativ al constituției. Conform acestor proceduri materiale,

²⁸⁰ Costachi Gh., Guceac I. „Fenomenul constituționalismului în evoluția Republicii Moldova spre Statul de Drept”. Chișinău: FEP Tipografia Centrală, 2003, p.128.

²⁸¹ Alexe A. „Repere privind conceptul de constituție și procesul istoric de apariție a acesteia”, Revista „Dreptul”, București, nr.3/2017, p.15.

revizuirea constituției trebuie să țină cont de unitatea materiei constituționale, care nu trebuie să fie afectată de revizuirile aduse conținutului normativ al constituției, ulterior adoptării.

Astfel, după cum s-a exprimat autorul S. Tănăsescu, „o lege fundamentală este oricând perfectibilă, trebuie doar cântărit atent momentul (când), metoda (cum) și doza (ce) de perfecționare care i se administrează.”²⁸² Astfel, această expresie ne aduce în fața limitelor revizuirii constituției, care, pentru a-i asigura stabilitatea, sunt prevăzute în orice constituție scrisă. Ar trebui să menționăm că limitele de revizuire, care sunt prevăzute în majoritatea constituțiilor, țin mai mult de procedurile materiale de revizuire, adică de „doza de perfecționare care i se administrează”.

În doctrină, în opinia constituționalistei G. Vrabie, admitându-se ideea unor limite ale revizuirii, s-a făcut distincția între „limite exprese, limite tacite, limite heteronome și limite autonome”²⁸³:

- „limite exprese, fiind cele prevăzute expres în textul constituției;
- limite tacite - nu sunt prevăzute în Constituție și, deci, în afară de interdicțiile stabilite, obiectul revizuirii poate fi orice normă constituțională în dependență de necesitate;
- limite heteronome - prevăd revizuirile impuse de dreptul internațional;
- limite autonome – cele impuse de dreptul intern, ceea ce înseamnă că, dacă o lege contravine prevederilor constituției, ea poate fi adoptată numai după modificarea de rigoare în textul constituțional.”²⁸⁴

În baza studiilor efectuate de alți autori, constatăm că există și o clasificare a **limitelor revizuirii**. După cum s-a observat, unele sunt exprese, precis stabilite în textul constituției, fiind arătat care anume dispoziții nu pot forma obiectul revizuirii. Altele sunt tacite, acceptate în practica constituțională a unor state. Există și valori neconsacrate de constituție, pe care întreaga națiune le consideră intangibile, încât o modificare a textelor care le consacră este de neconceput. Spre exemplu, în Republica Moldova, unde există formațiuni politice simpatizate de o bună parte a populației (PCRM și PSRM), ideologia cărora ar putea admite instituirea dreptului de proprietate socialistă, dacă această inițiativă ar fi înaintată de un grup de oameni sub forma unei noi reglementări constituționale, ea nu ar fi susținută de popor, chiar nici de unii conducători sau reprezentanți ai acestor formațiuni politice.

²⁸² Tănăsescu S., „Revizuirea Constituției (I): Fiecare popor are Constituția pe care o merita”, În: <http://m.ziare.com/politica/revizuirea-constitutiei-i-fiecare-popor-are-constitutia-pe-care-o-merita-1217912-font1> . Consultat 16.01.2016.

²⁸³ Vrabie G. „Drept constituțional și instituții politice”, Iași: Editura „TEAM”, 1995, 325 p., p.219.

²⁸⁴ Popa V. „Tratat de drept constituțional și instituții politice”, Chișinău: S.n. Sonograf Prim SRL, 2021, 10024 p., p.385-386

Autorul V. Popa subliniază că procedurile formale „stabilesc regulile și modul în care are loc revizuirea.”²⁸⁵ Procedura de revizuire a Constituției este o procedură importantă ce ține de sensul formal al Constituției, fiind un proces complex ce impune necesitatea de a evidenția câteva reguli de o însemnătate majoră.

Procedura de revizuire a constituției este guvernată de anumite reguli, difuzate de constituționaliști Gh. Costachi și I. Guceac:

- „dreptul de a revizui constituția trebuie să aparțină autorității publice care a adoptat-o;
- autoritatea publică împuternicită să revizuiască constituția este determinată de înseși normele constituționale;
- procedura de revizuire a constituției nu se deosebește în principiu de cea de adoptare.”²⁸⁶

Analizând studiile în materie de drept constituțional ale autorilor naționali, putem constata că, după modul de revizuire, constituțiile se împart în **constituții rigide** și **constituții flexibile/suple**. Fără a intra în analiza conținutului supremației constituției, este necesar să arătăm că aceasta se bazează pe forma ei, or, aceasta determină clasificarea constituțiilor în constituții rigide și suple, precizându-se că modul de adoptare și revizuire a constituției exteriorizează forța deosebită care se dă dispozițiilor sale.

Susținem ideea formulată de autorul I. Guceac în lucrarea „Constituția la răscruce de milenii”, potrivit căreia „anume aceste tipuri de constituții, rigide și suple, au rezistat încercărilor timpului și, după părerea noastră, nu este nevoie să introducem o altă terminologie.”²⁸⁷

Autorul T. Cârnaț a relatat că, atunci când „modificarea (revizuirea) Constituției se poate face după aceeași procedură după care se modifică legile, suntem în prezența unei constituții suple sau **flexibile**. În sistemul constituțiilor considerate „flexibile”, o simplă lege votată de Parlament este suficientă pentru a produce modificarea constituțională dorită, cu condiția – evident – ca Parlamentul să dispună de o anumită majoritate. Sistemul constituțiilor flexibile este ușor, dar, punând pe picior de egalitate constituțiile cu legile ordinare, limitează semnificația Constituției și valoarea sa de lege juridică fundamentală.”²⁸⁸

Suntem de părerea că prin această procedură simplă este compromis principiul supremației constituției. Or, în statele unde există astfel de constituții, nu se atestă o deosebire de ordin procedural între legea constituțională și celelalte legi.

²⁸⁵ Popa V. „Tratat de drept constituțional și instituții politice”. – Ed. a 2-a, rev. și ad. – Chișinău: S.n., 2021 (Notograf Prim SRL). – 1024 p., p.386.

²⁸⁶ Costachi Gh., Guceac I. „Fenomenul constituționalismului în evoluția Republicii Moldova spre Statul de Drept”. Chișinău: FEP Tipografia Centrală, 2003, p.127.

²⁸⁷ Guceac I. „Constituția la răscruce de milenii”, Chișinău: Tipografia Centrală, 2013, p.120.

²⁸⁸ Cârnaț T. „Drept constituțional și instituții politice”. Partea I-a. USM, departamentul „Drept public”. Chișinău: Tipogr.: „Print-Cairo” S.n. 2020, ISBN 978-9975-56-723-7. 584 p., p.87 .

Având procedura de modificare a legii ordinare drept criteriu de clasificare a constituțiilor după modul de revizuire, cercetătorii au inclus în categoria constituțiilor flexibile numai constituțiile nescrise, acestea fiind trei la număr: a Marii Britanii, a Israelului și a Noii Zeelande. Aceste state nu au constituții scrise în care să poată fi reglementată procedura de revizuire a Legii Supreme. Constituțiile acestor state, în mare parte sau în întregime, precum este Constituția Israelului, sunt alcătuite din legi ordinare. Totodată, în aceste state nu există mai multe tipuri de legi, spre deosebire de Franța, România, Republica Moldova ș.a., unde legile se divizează în legi constituționale, organice și ordinare. În calitate de act legislativ aceste state au numai legea, care nu este de mai multe tipuri, de aceea în aceste state toate legile, inclusiv cele ce reglementează modul de guvernare și drepturile omului, pe care le putem atribui la legile constituționale, sunt desemnate în dreptul comparat ca legi ordinare.

Acest număr mic de constituții flexibile ne duce la gândul că criteriul respectiv de delimitare nu este atât de elocvent. Spre exemplu, după procedura de revizuire, Constituția Republicii Moldova se consideră a fi rigidă, ca și Constituția României. Totuși, analizând procedurile de revizuire a constituțiilor acestor două state, observăm o discrepanță vădită. Procedura referendumului, aplicabilă în mod obligatoriu la revizuirea Constituției României, este o dovadă reală a unui grad sporit de rigiditate al Constituției României în comparație cu al Republicii Moldova.

În alt context, atunci când pentru revizuirea constituției se aplică alte reguli decât cele după care se modifică legile ordinare sau este prevăzută o perioadă în care o parte sau întreaga constituție nu poate fi revizuită, ne aflăm în fața unei constituții **rigide**. De regulă, aceasta implică colaborarea mai multor entități constituționale și obligativitatea votului unei majorități calificate, adică a 2/3 din numărul membrilor parlamentului.

Constituțiile rigide sunt cele care reglementează o procedură distinctă de revizuire, în raport cu modificarea legilor ordinare. Evident, această procedură poate fi expres reglementată numai de constituția scrisă, și fiindcă majoritatea constituțiilor moderne sunt scrise, în cea mai mare parte ele sunt rigide. Din analiza efectuată constatăm că există constituții rigide care reglementează proceduri de revizuire speciale. O astfel de constituție este cea a statului Bosnia și Herțegovina, care la art. X prevede o procedură specială de revizuire: „Prezenta Constituție poate fi modificată printr-o hotărâre a Adunării Parlamentare, incluzând o majoritate de două treimi din cei prezenți și votanți în Camera Reprezentanților.”²⁸⁹

Pentru orice societate democratică, în care reglementarea relațiilor sociale presupune o anumită stabilitate, este caracteristică constituția rigidă. În aceste state de regulă, de revizuirea

²⁸⁹ Constitution of Bosnia and Herzegovina. În: <https://constitutii.files.wordpress.com/2013/02/constitutia-bosniei-si-hertegovinei.pdf>

constituției, sunt interesate forțele politice stabile, care au programe politice democratice și tind să păstreze „statul de drept”. La anumite etape, în dependență de platforma politică, ele tind să schimbe echilibrul puterii de stat în beneficiul sau defavoarea puterii legislative sau executive. Rigiditatea procedurii de revizuire a constituției apare ca un obstacol în calea acestor tendințe temporare, impunând părților implicate prin textul constituției niște reguli dure, care trebuie respectate în cazul inițiativei de a institui reguli de guvernare mai ușoare. În consecință, partidele politice sau alte instituții politice sunt silite să țină cont de opinia publică, precum și de necesitatea respectării procedurilor democrației autentice.

În prezent se atestă o tendință a puterilor constituante de a adopta constituții rigide. Deși procedura de revizuire este mai complexă, totuși, realitatea politică dintr-un stat, în special existența unui partid masiv reprezentat în parlament, poate asigura cu ușurință revizuirea constituției. La nivel național, Parlamentul Republicii Moldova ales în 2001 a avut posibilitatea politică reală de a revizui în totalitate constituția, deoarece una din fracțiunile parlamentare dispunea de 71 de mandate, exista o organizare unitară (aparent dictatorială) a unui partid, iar pentru revizuirea Constituției erau necesare 68 de voturi.

Savanții pe care i-am menționat în acest studiu²⁹⁰ sunt de părerea că la revizuirea constituțiilor trebuie respectate **trei reguli** incontestabile:

Prima regulă vizează dreptul autorității care a adoptat constituția – Adunarea Constituantă de a revizui constituția. Este de menționat că în unele state rolul de Adunare Constituantă a fost pus în sarcina Parlamentului, care a adoptat Constituția. Din aceste state face parte și Republica Moldova.

A doua regulă ține de tipul Adunării Constituante, care diferă de la stat la un altul și de la o constituție la alta. Această Adunare, după cum am menționat, trebuie să fie constituită special pentru adoptarea constituției, fiind o Adunare Constituantă plenipotențiară, dar de fiecare dată când este necesară revizuirea constituției trebuie să fie formată din nou. În alte state această Adunare este însuși Parlamentul, care adoptă legea de revizuire a constituției după o procedură specială, mai rigidă, care presupune convocarea unei ședințe comune a ambelor camere, o majoritate mai mare decât cea necesară pentru adoptarea legilor ș.a. În unele state constituția este revizuită prin intermediul referendumului, poporul fiind autoritatea care se substituie Adunării Constituante.

A treia regulă se referă la procedura revizuirii, care, prin aplicarea principiului simetriei juridice, trebuie să fie identică cu procedura de adoptare. Însă, pentru respectarea principiului

²⁹⁰ Muraru, I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice”. București: All Beck, București, 2004, p.38, Cârnaț T. „Drept constituțional și instituții politice”. Partea I-a. USM, departamentul „Drept public”. Chișinău: Tipogr.: „Print-Cairo” S.n. 2020, ISBN 978-9975-56-723-7. 584 p., p.88-89.

stabilității constituției, este necesar ca procedura de revizuire să fie mai rigidă chiar decât procedura de adoptare. Aceasta este necesar pentru a tempera dorința oricărui grup ce se află la guvernare de a revizui și a modela constituția după bunul său plac pentru ușurarea procedurilor de guvernare.

Ținând cont de cele menționate mai sus, am constatat că procedura de revizuire a constituției are o importanță substanțială pentru stabilitatea constituției, din care cauză aceasta a servit drept criteriu pentru clasificarea constituțiilor în două tipuri: rigide și flexibile. Totuși, în calitate de etalon de delimitare a acestor două tipuri de constituții, servește procedura aplicată pentru modificarea legii ordinare. Însă pentru Franța, România, Republica Moldova și alte state, în căror sistem de drept pe lângă legi ordinare cuprinde și legi organice, desemnarea legii ordinare ca etalon de delimitare a constituțiilor în rigide și flexibile pare nepotrivită.

2.5. Concluzii la capitolul 2

1. Principiul stabilității constituției este un principiu incontestabil, inherent statului de drept, fiind aplicabil și procedurilor de revizuire a constituției, în procesul cărora trebuie respectată rigiditatea constituției, pentru instituirea „constituționalismului democratic, care încurajează stabilitatea politică, eficiența, legitimitatea, calitatea procesului decizional, precum și protecția drepturilor și intereselor non-majorității”.

2. Puterea constituantă aparține poporului - unicului purtător al suveranității. Aname poporul sau reprezentanții săi special aleși pentru a îndeplini această funcție trebuie să adopte sau să revizuiască constituția. Această teorie este premisa tendinței de a asigura legitimitatea constituției și crearea unei democrații puternice, atunci când noua constituție va intra în vigoare.

3. Pentru a conferi o accepțiune clară și previzibilă puterii constituante, au fost identificate *trăsăturile ei definitorii* :

- existența unui organ competent să adopte constituția;
- justificarea legitimității acțiunilor puterii constituante;
- exprimarea conștiinței colectivității constituite în stat;
- poporul este depozitarul puterii constitutive.

4. Stabilitatea constituției poate fi definită ca un principiu esențial, care instituie regula și calitatea primordială de a menține normele constituției imuabile și rigide în raport cu alte norme de drept, asigurându-le predictibilitatea în societatea organizată într-un stat de drept și statutul constituției de lege supremă.

5. Puterea constituantă, ca o instituție a dreptului constituțional, poate fi definită ca *autoritatea instituită de popor sau de alți titulari ai suveranității naționale, investită de aceste autorități cu prerogativele de elaborare, adoptare și punere în vigoare sau de revizuire ulterioară*

a normelor cu putere juridică supremă, care reglementează relațiile sociale fundamentale într-o societate organizată în stat.

6. Adoptarea constituției o definim ca o procedură legislativă de drept constituțional aplicată de adunarea constituantă pentru instituirea puterii de stat și a regulilor de guvernare, a drepturilor, libertăților și îndatoririlor fundamentale într-o societate formată ca stat, reprezentând contractul social între puterea constituită (instituită) și societate.

7. Revizuirea Constituției ne permite să o definim ca o procedură legitimă de revizuire a normelor legii supreme pentru corectarea, perfecționarea și lichidarea eventualelor lacune sau deficiențe de reglementare și aplicare a normelor legale și a raporturilor constituționale prin reformularea, completarea sau abrogarea normelor constituționale.

8. Susținem opinia majorității autorilor că, din punct de vedere al modului de adoptare, există: constituție acordată; statut (constituție plebiscitară); pact; constituție – convenție; constituție parlamentară. Totodată, am ajuns la concluzia că în istoria modurilor de adoptare a constituțiilor poate fi identificat și al șaselea tip de constituție, cea referendară.

9. Constituția Republicii Moldova nu face o delimitare între termenii de „modificare” și „revizuire”. Astfel, în titlul VI este utilizat termenul „Revizuirea Constituției”, iar la art.143, în toate reglementările, este utilizat termenul „modificarea Constituției”. Considerăm că acest termen este unul mai rigid în comparație cu cel de „modificare”, deși ambii termeni au semnificația de a reexamina, cerceta, perfecționa sau schimba. Aceasta se datorează, în viziunea noastră, faptului că orice schimbare, fie și minoră, survenită în textul constituției, poate duce la revizuirea întregului sistem de drept. Opinăm că, în sens exegetic, termenii „modificare” și „revizuire” nu sunt identici și ar trebui utilizați diferit, în funcție de valoarea modificărilor operate în conținutul constituției. Astfel, dacă modificarea operată nu atrage după sine schimbări în organizarea de stat, ci vizează schimbarea denumirii unor autorități, am putea utiliza termenul de „modificare”. Este o altă situație atunci când sunt operate schimbări de anvergură, precum cele din 2000, când în urma revizuirii Constituției Republicii Moldova a fost schimbat regimul de guvernare al statului nostru, în astfel de cazuri se va utiliza indiscutabil termenul de „revizuire”. Astfel, la o eventuală revizuire a prevederilor titlului VI al Constituției, este necesară uniformizarea termenilor de „modificare” și „revizuire”.

10. Din constatările expuse tragem concluzia că amploarea schimbărilor operate în constituție depind de cauzele sau circumstanțele care permit subiecților cu drept de inițiativă de revizuire și puterilor constituante să inițieze și să revizuiască constituția. Necesitatea modificării sau revizuirii constituției este dictată de următoarele situații: nerespectarea de către adunarea constituantă a regulilor tehnicii jurisdicționale și legislative; venirea la putere a unui nou grup de guvernanți, cu viziuni politice diferite față de adunarea constituantă; schimbarea situației social-

politice în societate; aderarea sau necesitatea aderării tratatelor internaționale; necesitatea modificării jurisdicției sau denumirii unor autorități publice. Cu toate acestea, din practica Republicii Moldova privind oportunitatea revizuirii constituției, am putea nominaliza câteva circumstanțe care, în opinia noastră, sunt noi. Este situația când normele constituționale, după o perioadă de timp, creează incertitudini juridice sau crize constituționale. Această situație am nominalizat-o ca *necesitatea perfecționării cadrului constituțional*.

11. La revizuirea constituțiilor este necesară respectarea a *trei reguli* incontestabile, și anume: prima regulă - dreptul de a revizui constituția trebuie să aparțină autorității care a adoptat-o – Adunării Constituante; a doua regulă ține de tipul Adunării Constituante, care diferă de la un stat la altul și de la o constituție la alta, care trebuie să fie special constituită pentru adoptarea constituției, devenind astfel plenipotențiară, dar care trebuie să fie formată de fiecare dată când este necesară revizuirea constituției; a treia regulă se referă la procedura revizuirii, care, prin aplicarea principiului simetriei juridice, trebuie să fie identică cu procedura de adoptare. Totodată, pentru respectarea principiului stabilității constituției, este necesar ca această procedură de revizuire să fie mai rigidă chiar decât procedura de adoptare. Aceasta este necesar pentru a tempera dorința oricărui grup ce se află la guvernare de a revizui și a modela constituția după bunul său plac.

3. DEZVOLTAREA REGLEMENTĂRIILOR PRIVIND MODALITĂȚILE DE ADOPTARE ȘI REVIZUIRE A CONSTITUȚIILOR ÎN DREPTUL COMPARAT

3.1. Particularitățile modalităților de adoptare a constituțiilor

Dreptul constituțional comparat demonstrează, că pe plan internațional, există o multitudine de constituții în care, sub aspectul adoptării și revizuirii ca legi supreme naționale, se regăsesc multe elemente comune, reprezentând prin sine o serie de „constante” ale oricăror reglementări constituționale. Nu este vorba, desigur, de a subsuma diversele experiențe constituționale unor scheme prestabilite și nici de a le integra într-un adevărat „pat al lui Procust”, care ar reduce imaginea, interesul și originalitatea lor. În fiecare caz, „există elemente de originalitate indispensabile pentru a înțelege ce înseamnă cu adevărat o constituție pentru o țară, care sunt tradițiile istorice pe care s-au edificat anumite sisteme de drept, deducând, în acest context, legătura strânsă ce există între fiecare constituție și realitățile concrete ale existenței fiecărei țări.”²⁹¹

Studiind dreptul comparat, constituționalistul D. Zlătescu a menționat: „Dimensiunea comparativă a devenit una din caracteristicile majore ale gândirii juridice contemporane și după părerea noastră a devenit chiar una dintre componentele variabile ale acestei gândiri, consecință a dezvoltării diacronice a societăților constituite în stat sau a societății internaționale și implicit a prefacerii valorilor.”²⁹² Vom trasa câteva idei esențiale generale despre diversele sisteme și reglementări constituționale și, în special, despre procedurile de adoptare și revizuire aplicate în dreptul comparat. Astfel, constituțiile au exprimat în toate timpurile, cu atât mai mult în epoca modernă, instrumentul de **organizare a puterii statale**, de stabilire a unor tipuri de relații între instituțiile statului, de fundamentare a drepturilor și libertăților cetățenilor, cu corolarul lor firesc – posibilitățile de acțiune ale oamenilor pentru restabilirea drepturilor lor încălcate. Prin acest simplu fapt, constituțiile au avut întotdeauna o încărcătură politică, dictată de prezența și echilibrul unor forțe politice, de fluctuația raporturilor dintre acestea, de anumite interese economice și sociale și, nu în ultimul rând, de prezența unor factori internaționali, care – așa cum se cunoaște prea bine – au avut întotdeauna o influență dintre cele mai mari asupra dezvoltării constituționale, fie promovând principiile noi, democratice, fie încercând să le frâneze, în condițiile în care dominația unor țări asupra altora (vădită sau ocultă) devenise un fenomen evident. Prin urmare, fenomenul politic este de nedisociat de elaborarea tuturor reglementărilor constituționale și, din

²⁹¹ Duculescu V., Călinoiu C. și Duculescu G., „Drept constituțional comparat”, Ediția a doua, revăzută și adăugită, Vol. II, Editura Lumina Lex, București, 1999, p. 929-930.

²⁹² Zlătescu Victor Dan, „Geografie juridică contemporană: introducere în teoria marilor sisteme de drept”, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, 306 p., p.24.

acest punct de vedere, nu se poate spune că există vreo constituție în lume care să nu aibă un conținut sau o semnificație politică.

Importanța reglementărilor constituționale este însă un fenomen constant, indiferent de sistemele politice care s-au succedat sau care coexistă astăzi, deoarece, așa cum arată Aristotel, „este evident că cetatea este o realitate naturală și că omul, prin natura sa, este o ființă destinată să trăiască în cetate (zoon politikon)”.²⁹³

Prin urmare, constituția devine un factor esențial nu numai pentru modelarea relațiilor dintre indivizi, dintre aceștia și organele statului, dar și pentru buna funcționare a statului însuși, constituindu-se astfel într-un test și o garanție a funcționării instituțiilor democratice. La aceasta a contribuit și faptul că de la declarațiile fundamentale de drepturi, care au premers în multe cazuri constituțiilor actuale, până la documente internaționale cuprinzătoare, ce s-au constituit în adevărate coduri ale democrației și libertății pe plan internațional, umanitatea a străbătut un drum destul de lung.

„Marile valori și principii pe care se întemeiază constituțiile moderne constituie o simbioză între principiile democratice proiectate la nivel internațional și tradițiile specifice, care diferă de la un stat la altul și oferă de multe ori elemente și formule inedite de guvernare.”²⁹⁴

După părerea autorului francez Andre Hauriou, mișcarea constituțională modernă, care a debutat la sfârșitul secolului al XVIII-lea, s-a realizat „prin valuri succesive, care au urmat fie unor mișcări revoluționare, fie unor războaie mondiale:

- primul val a fost determinat de evenimentele din America de Nord, de Declarația de Independență de la 4 iunie 1776 și de Constituția SUA de la 1787, precum și de revoluția franceză, de Declarația franceză a drepturilor omului și cetățeanului de la 1789 și de prima constituție din Franța (1791);
- al doilea val a fost determinat de cele două revoluții franceze: cea din 1830 și cea din 1848;
- al treilea val a fost determinat de Primul Război Mondial, de căderea Imperiului Austro-ungar, a Imperiului Rus și de formarea Statului Socialist din lume;
- al patrulea val a fost determinat de cel de-al Doilea Război Mondial, de trecerea statelor din Europa pe calea socială și de adoptarea de constituții socialiste, după modelul celei sovietice, pe de o parte, și, pe de altă parte, de mișcarea de decolonizare, urmată de crearea unor noi state naționale în Africa și Asia;

²⁹³ Duculescu V., Călinoiu C. și Duculescu G., „Drept constituțional comparat”, Ediția a doua, revăzută și adăugită, Vol. II, Editura Lumina Lex, București, 1999, p. 930-931.

²⁹⁴ Duculescu V., Călinoiu C. și Duculescu G., „Drept constituțional comparat”, Ediția a doua, revăzută și adăugită, Vol. II, Editura Lumina Lex, București, 1999, p. 931-933.

- al cincilea val a fost determinat de „începutul sfârșitului” erei comuniste, de căderea regimurilor dictatoriale din centrul și răsăritul Europei.”²⁹⁵

Sistemul constituțional britanic reprezintă un model istoric inegalabil în materie de instituții politice, printre puținele din lume care au înfruntat sute de ani istoria fără a avea drept fundament o constituție scrisă sub forma unui document unic. Constituția engleză este formată dintr-un set de documente constituționale, adoptate de-a lungul existenței regatului și până în zilele noastre, alături de care subzistă obiceiuri formate în timp și niciodată dezmințite. „Fundamentul scris al constituției îl formează așa-numitul set de documente constituționale clasice, redate: Magna Chartum Libertatem, Petition of Rights, Habeas Corpus, Bill of Right, Act of Settlement, Parliament Act. Documentele cu caracter constituțional menționate pot fi considerate izvoarele clasice ale sistemului constituțional al Regatului Unit al Marii Britanii și al Irlandei de Nord.”²⁹⁶

Aceste izvoare reglementează exercitarea puterii publice sau a suveranității. Constituțiile scrise proclamă, însă, și drepturile fundamentale de care se bucură cetățenii statului respectiv. Dar Marea Britanie nu are o constituție scrisă, cu toate că majoritatea documentelor constituționale clasice sunt în formă scrisă, indiferent dacă sunt din *statutory law*, *common law* sau *customary law*. În aceste condiții, devine legitimă întrebarea de a ști care sunt izvoarele drepturilor de care se bucură englezii.

La început, cea mai mare parte a acestor drepturi și-au găsit izvorul în deciziile judecătorilor, prin care aceștia recunoșteau un drept pe care britanicii îl posedau deja. Începând cu secolul al XVII-lea, multe din aceste drepturi au fost înscrise în *statute* – legi emise de Parlament. Dicey menționa: „*Common law* este creația judecătorilor care au dorit să fie gardienii libertăților individuale”.²⁹⁷ În acest context, legea drepturilor omului, adoptată în 1998 și intrată în vigoare abia în 2000, constituie o premieră legislativă pentru regatul britanic în materia protejării prin lege a drepturilor fundamentale, după Declarația drepturilor din 1998. „Trebuie menționat că această lege nu consacră drepturi fundamentale, ci integrează Convenția europeană pentru apărarea drepturilor și a libertăților fundamentale în sistemul juridic britanic”²⁹⁸. Legea stabilește procedura contenciosului privind aplicarea Convenției europene de către curțile engleze. Se poate aprecia că adoptarea acestei legi a condus la formarea unei structuri noi, mai coerente, a documentelor

²⁹⁵ Hauriou A. „Droit constitutionnel et institutions politiques”. Paris : Editions Montchrestien, 1977, 79 p., p.38

²⁹⁶ Tănăsescu E.S., Pavel N., „Actele constituționale ale Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord”. București: C.H. Beck, 2003, 120 p.; p.3.

²⁹⁷ Dicey A. „Introduction to the study if the law of the constitution”. Indianapolis: Liberty Classics, 1982, 584 p., p.277. În: http://files.libertyfund.org/files/1714/0125_Bk.pdf

²⁹⁸ Bullock K.; Johnson P., „The Impact of the Human Rights Act 1998 on Policing in England and Wales”. The British Journal of Criminology, 2012, Volume 52 (3), p.630-650. În: <https://www.deepdyve.com/lp/ou-press/the-impact-of-the-human-rights-act-1998-on-policing-in-england-and-6dgDdrTS5D?key=OUP>

constituționale britanice în paralel cu păstrarea tradiției constituției nescrise în sistemul constituțional al Regatului Unit.

Istoria specifică a Marii Britanii a făcut ca o lege fundamentală scrisă sub forma unui document unic să nu fie necesară, ci să existe numai un set de reguli și principii constituționale, care din punct de vedere formal juridic se exprimă printr-o serie de obiceiuri dezvoltate prin intermediul jurisprudenței, la care se adaugă documente scrise și, uneori, doctrina. Tradițional „Constituția Marii Britanii” este văzută de chiar supușii Maiestății sale ca un „ansamblu de principii nescrise, operă a judecătorilor prin intermediul *common law* și operă a moralei politice prin intermediul convențiilor constituționale”. Bineînțeles că există și documente scrise, dar acestea au un domeniu de aplicare atât de limitat încât nu pot constitui, de sine stătător, o structură constituțională.

Studiind modul de adoptare a Constituției Marii Britanii, vom constata că aceasta s-a născut într-un proces istoric și social specific, de lungă durată, început în 1215 cu *Magna Charta Libertatum*. Conținutul său normativ cuprinde o serie de reguli și principii ce ordonează viața politică a statului. „Formal, izvoarele „Constituției Marii Britanii” cuprind statute, pacte (convenții), jurisprudența și doctrina.”²⁹⁹

Dat fiind faptul că majoritatea covârșitoare a statelor lumii dispun în prezent de o constituție scrisă, se poate aprecia că există o tendință cvasiunanimă de recunoaștere a valorii acestui instrument scris, sistematic și integrator, față de vechile practici și cutume. Pe de altă parte, faptul că există constituții scrise permite ca ele să fie cunoscute mai ușor, iar cetățenii statelor să fie educați în spiritul respectării normelor constituționale, să găsească întotdeauna în prevederile lor o pavază sigură pentru apărarea drepturilor, pentru garantarea participării lor la viața politică, asigurându-se astfel funcționarea corectă a întregii vieți politice a societății.

Constituțiile „nescrise”, în special cea a Marii Britanii, reflectă, desigur, tradiții bogate și o experiență dintre cele mai notabile, în special de ordin parlamentar și a organelor justiției, dar ele „nu pot să suplinească existența unui corp de reguli precise, reunite într-un singur document, de natură să ofere – sistematic și neechivoc – prezentarea structurii politice a unei țări în ansamblul său, a drepturilor cetățenești, a modalităților și practicilor prin care se înfăptuiesc raporturile dintre puterile statului.”³⁰⁰

O a doua problemă care se ridică atunci când este vorba de tehnicile de redactare constituțională este aceea dacă o constituție trebuie să fie astfel concepută, după formula lui Thomas P. Paine, „încât să încapă într-un buzunar” sau dacă este preferabil ca ea să cuprindă sute

²⁹⁹ Tănăsescu E.S., Pavel N., „Actele constituționale ale Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord”. București: C.H. Beck, 2003, 120 p.; p.3.

³⁰⁰ Scalețchi F. „Revizuirea Constituției (II)”. Amos News, 2 Mai, 2018. În: <https://www.amosnews.ro/revizuirea-constitutiei-ii-2018-05-02>

de articole în care să fie reglementate minuțios, în cele mai mici detalii, toate instituțiile și prevederile care au tangență cu normele constituționale.

Studierea procedurii de adoptare a constituțiilor în dreptul comparat, după volumul lor de la momentul adoptării, demonstrează că există constituții cu un conținut sumar (SUA) și cu dimensiuni impresionante, precum Constituția Braziliei (245 articole) sau a Indiei (395 articole). Opțiunea pentru constituții „mici” și constituții „mari” ridică, însă, anumite probleme nu numai în ceea ce privește cunoașterea și însușirea constituției, care, dacă e mai voluminoasă, necesită un efort indiscutabil mai îndelungat, dar și în ceea ce privește valoarea diferenței între normele constituționale și normele ce aparțin unor ramuri ale sistemului de drept.

Admițând ideea constituțiilor largi și a transformării tuturor normelor cuprinse în ele în norme constituționale, ne aflăm în situația în care „orice modificare cât de mică a unei prevederi incluse în Constituție va trebui să solicite în mod necesar o revizuire constituțională care, în cele mai multe sisteme, presupune modalități mai complicate și îndelungate decât modificarea legilor ordinare.”³⁰¹

În al treilea rând remarcăm că de la momentul adoptării constituțiilor, din punctul de vedere al structurii lor, nu există până în prezent o practică unitară în ceea ce privește **dispunerea a diferite titluri și capitole** în cadrul constituțiilor. Toată lumea este de acord că o constituție trebuie să cuprindă prevederi generale, prevederi despre organizarea modului de guvernare, despre drepturile cetățenilor, parlament, justiție, organizarea locală, modalitatea de revizuire a constituției etc. În diverse tipuri de constituții, uneori din rațiuni de tehnică legislativă, alteori din considerente politice, anumite problematici au ocupat un rol proeminent în dauna acestor constituții. Din acest punct de vedere, nu este lipsit de interes faptul, pe care considerăm necesar să-l remarcăm, că mai în toate constituțiile „prevederile generale” ocupă primul capitol în ordinea succesiunii problemelor, însă unele constituții totuși încep cu instituția șefului statului, altele cu Parlamentul, iar altele cu drepturile omului.

Constituția României și Constituția Republicii Moldova, de exemplu, urmând structurile moderne, enunță materiile ce privesc drepturile și libertățile omului înaintea altor problematici, fundamentând prin aceasta importanța omului, cetățean și alegător, pe al cărui consimțământ se întemeiază însăși legitimitatea autorităților politice și a întregului eșafodaj al puterilor statului.

În al patrulea rând observăm, tot din punct de vedere al tehnicilor constituționale aplicate la adoptare, că se atestă și **practica includerii unor documente constituționale mai vechi**, pe calea unor **norme de trimitere**, în însuși conținutul reglementărilor constituționale. Cel mai

³⁰¹ Duculescu V., Călinoiu C. și Duculescu G., „Drept constituțional comparat”, Ediția a doua, revăzută și adăugită, Vol. II, Editura Lumina Lex, București, 1999, p. 933-935.

cunoscut exemplul este Constituția Franței, care nu are un capitol distinct privind drepturile omului, dar care face trimitere la Declarația drepturilor omului și cetățeanului din 1789 și la preambulul Constituției din 1946, în care sunt incluse drepturi economice și sociale. Explicația unei asemenea practici – care, desigur, prezintă un element de discontinuitate în structura textului constituțional – rezidă în faptul că Declarația drepturilor omului și cetățeanului din 1789 constituie un document de o uriașă semnificație, a cărei simplă reproducere în Constituție ar fi estompat, poate, valoarea perceperii sale integrale ca un moment al dezvoltării constituționale moderne. Consiliul Constituțional Francez, prin decizia sa 71-44 DC din 16 iulie 1971, a stabilit că acest act este parte componentă a blocului de constituționalitate din Franța³⁰². Aplicând experiența jurisprudenței Consiliului Constituțional Francez, Curtea Constituțională a Republicii Moldova, prin Hotărârea sa nr.36 din 05.12.2013, de asemenea a recunoscut existența în Republica Moldova a blocului de constituționalitate format din Constituția Republicii Moldova și Declarația de Independență din 27 august 1991.³⁰³

Amintim, de altfel, că și alte state au considerat drept norme constituționale prevederile cuprinse în **Declarația Universală a Drepturilor Omului**, nu face excepție nici Constituția Republicii Moldova, care, fără a o reproduce expres, menționează în art. 4 alin.(1) cerința interpretării și aplicării drepturilor și libertăților omului în concordanță cu Declarația Universală a Drepturilor Omului. Aceste norme de trimitere se explică, deci, prin valoarea și semnificația reglementărilor constituționale, recunoscute la scară mondială. „Statele care procedează la asemenea tehnici doresc să sublinieze încă o dată atașamentul lor față de marile valori pe care documentele în cauză le cuprind.”³⁰⁴

Constituția Bulgariei, la etapa adoptării sale, a fost direct influențată de evenimentele politice din anii 1989 și 1990. Constituția Republicii Bulgaria, adoptată la 12 iulie 1991, prezintă toate trăsăturile unei constituții moderne. Îndepărtându-se de vechile tipare statornicite de regimul anterior, ea proclamă neechivoc atașamentul față de valorile universale ale libertății, păcii, umanismului, egalității, echității și toleranței, „ridicând – după cum se arată în preambulul său – **la rangul de principiu suprem drepturile individului, demnitatea și securitatea sa**”.

Constituția Bulgariei, pe lângă Adunarea Națională, care are statut de autoritate legislativă supremă, consacră în art. 157 și Marea Adunare Națională, compusă din 400 de deputați. Aceasta va putea fi convocată pentru **adoptarea unei noi constituții**, pentru a hotărî în

³⁰² Denis Baranger. Comprendre le « bloc de constitutionnalité ». În: <http://juspoliticum.com/article/Comprendre-le-bloc-de-constitutionnalite-1237.html>

³⁰³ Hotărârea Curții Constituționale RM nr. 36 din 05.12.2013 privind interpretarea articolului 13 alin. (1) din Constituție în corelație cu Preambulul Constituției și Declarația de Independență a Republicii Moldova. În: <https://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=hotariri&docid=476&l=ro>

³⁰⁴ Duculescu V., Călinoiu C. și Duculescu G., „Drept constituțional comparat”, Ediția a doua, revăzută și adăugită, Vol. II, Editura Lumina Lex, București, 1999, p. 935-936.

probleme de modificări teritoriale ori pentru a schimba forma de organizare a statului. Marea Adunare Națională poate fi convocată la inițiativa a jumătate din numărul deputaților sau a Președintelui Republicii. Adunarea Națională poate decide să se treacă la alegeri pentru convocarea Marii Adunări Naționale, cu o majoritate de două treimi din numărul deputaților. În urma acestui vot, împuternicirile Adunării Naționale încetează, după care Marea Adunare Națională va decide asupra tuturor problemelor care îi sunt supuse, cu majoritate de două treimi a deputaților, în cadrul a 3 votări succesive. Marea Adunare Națională nu poate să hotărască decât asupra problemelor speciale care sunt de competența sa. În caz de urgență, ea va putea să îndeplinească și funcții care în mod obișnuit îi revin Adunării Naționale. „Puterile Marii Adunări Naționale încetează după ce ea s-a pronunțat definitiv asupra problemelor pentru care a fost aleasă. Într-o asemenea situație, Președintele Republicii dispune organizarea unor noi alegeri, potrivit procedurii stabilite de lege.”³⁰⁵

„Referitor la independența și unirea într-un singur stat a populațiilor **cehă și slovacă**, aflate anterior în componența fostului Imperiu Habsburgic, constituția a fost proclamată de Consiliul Național Cehoslovac la 18 octombrie 1918, la Paris. La 28 octombrie același an, Comitetul Național Cehoslovac prelua guvernarea țării la Praga și publica, la 13 noiembrie, o Constituție provizorie, luând măsuri pentru extinderea componenței sale și transformarea sa într-o Adunare Națională. Ulterior, la 29 februarie 1920, a fost adoptată Legea preliminară a Cartei constituționale, care a devenit apoi parte integrantă a Cartei constituționale.”³⁰⁶

Ca urmare a evenimentelor ce au urmat după cel de-al Doilea Război Mondial și a preluării puterii de către partidul comunist, la 9 mai 1948 a fost adoptată o nouă Constituție a Republicii. „Această Constituție a legalizat puciul comunist din februarie 1948, măsurile de deznaționalizare efectuate în industrie și reforma agrară.”³⁰⁷

Mai târziu, în rezultatul alegerilor parlamentare din 5-6 iunie 1992, victoria a revenit în Slovacia Mișcării pentru o Slovacie democratică. Ca urmare a tratatelor ce au avut loc în Parlamentul cehoslovac, a fost adoptată decizia separării Cehoslovaciei în două state independente și suverane – Cehia și Slovacia. Constituțiile celor două state au intrat în vigoare în aceeași zi – la 1 ianuarie 1993. „Ambele constituții fuseseră aprobate în prealabil, în mod separat, de către cele două componente ale fostului Parlament cehoslovac federal, respectiv Consiliul Național Ceh și Consiliul Național Slovac.”³⁰⁸

³⁰⁵ Constituția Bulgariei. În: <http://codex.just.ro/Tari/Download/BG>

³⁰⁶ Sistemul politic si administrativ in Cehia si Slovacia. În: <https://administrare.info/domenii/administra%C8%9Bie-public%C4%83/1626-sistemul-politic-si-administrativ-in-cehia-si-slovacia>

³⁰⁷ Histoire de la République tchèque. În: https://fr.wikipedia.org/wiki/Histoire_de_la_R%C3%A9publique_tch%C3%A8que

³⁰⁸ Deaconu Ș. „Constituția Republicii Cehe. Prezentare generală”. În: <http://codex.just.ro/Tari/CZ>

Prima **Constituție poloneză** este cunoscută ca una din primele constituții scrise adoptate în Europa, pretinzându-se că a fost adoptată chiar înaintea primei constituții din Franța. Se consideră că ea a fost adoptată la 3 mai 1791, pe când cea franceză exact cu patru luni mai târziu, la 3 septembrie 1791. După prima sa constituție, „în Polonia au mai fost adoptate până în prezent nouă constituții.”³⁰⁹ În perioada interbelică, constituția poloneză a fost adoptată la 17 martie 1921, înlocuind Constituția provizorie din noiembrie 1918, adoptată de către un Consiliu Național după refacerea unității și independenței țării.

În anii puterii comuniste, Seimul polonez a adoptat, la 22 iulie 1952, o constituție similară celor din celelalte state socialiste. Până la adoptarea actualei constituții, ordinea constituțională a Republicii Polonia a fost guvernată de două instrumente juridice: 1) Actul constituțional din 17 octombrie 1992 cu privire la relațiile reciproce dintre instituțiile legislative și executive ale Republicii Polonia și autoguvernarea locală și 2) prevederile Constituției din 1952, care continuau să fie parțial în vigoare, în conformitate cu art. 77 din Actul Constituțional din 17 octombrie 1992.

La 2 aprilie 1997, Adunarea Națională a Republicii Polonia a adoptat noua Constituție a țării, care cuprindea 243 articole, grupate în 13 capitole. „Preambulul Constituției reamintește tradițiile de libertate ale poporului polonez și comunitatea de interese a cetățenilor, dornici să aducă un omagiu celor care au luptat pentru independența țării și pentru moștenirea creștină. Preambulul insistă, totodată, asupra ideii ca noua Constituție a țării să devină o lege de bază a statului, întemeiat pe respectul libertății și justiției, pe colaborarea dintre puterile publice, dialogul social, precum și pe principiul de a întări prerogativele cetățenilor și ale comunităților lor.”³¹⁰

„Practica constituțională **maghiară** de adoptare a Constituției s-a caracterizat, atât în trecut, cât și astăzi, printr-o foarte mare flexibilitate. O trăsătură specifică a dezvoltării constituționale din Ungaria după primul război mondial – păstrată de altfel și în prezent – constă în elaborarea Constituției nu sub forma unei singure legi, ci a unei serii de acte, sistemul maghiar respingând ceea ce dreptul constituțional denumeste „constituție rigidă”, adică o constituție definind în mod precis, pentru o perioadă relativ îndelungată, un sistem de reguli fundamentale având superioritate față de legea ordinară.”³¹¹

După cel de-al Doilea Război Mondial și constituirea Republicii Populare Ungare, ca urmare a instaurării regimului comunist și a eliminării forțelor necomuniste de pe arena politică, a fost adoptată Constituția Republicii Populare Ungare din 1949. „Spre deosebire de alte state din Europa de Est, Ungaria nu a adoptat o nouă constituție după căderea socialismului, aplicând-o pe cea din 1949, ce a suferit ulterior mai multe revizuri prin care Ungaria s-a transformat din stat

³⁰⁹ Guceac I. „Constituțiile statelor lumii: (abordare rezumativă)”. Chișinău: Cartier, 2016. 908 p., p.653.

³¹⁰ Guceac I. „Constituțiile statelor lumii: (abordare rezumativă)”. Chișinău: Cartier, 2016. 908 p., p.656.

³¹¹ Tănăsescu E.S. „Constituția Ungariei”. În: <https://constitutii.files.wordpress.com/2013/01/constituc89bia-ungariei.doc>

socialist în republică parlamentară democratică.”³¹² Actuala Constituție a Ungariei a fost adoptată la 25 aprilie 2011, a intrat în vigoare la 01 ianuarie 2012.

În contextul sistemelor constituționale ale țărilor socialiste, menționăm că constituțiile acestor state învederează elemente specifice care se cuvin a fi semnalate. Regimurile constituționale ale acestor țări se caracterizează printr-o concepție diferită cu privire la stat, considerat a fi un instrument în mâinile clasei ce asigură conducerea statului, și prin contestarea separației puterilor și înlocuirea acesteia cu ideea „unicității puterilor”, întemeiată pe deținerea integrală de către popor a prerogativelor suveranității.

Constituțiile socialiste se întemeiază pe ideologia marxistă cu privire la stat și rolul său istoric, preconizând necesitatea existenței unui singur partid, care să antreneze în jurul său toate forțele sociale, orientându-le în direcția aplicării unei noi politici.

Toate constituțiile adoptate în perioada regimului socialist prezintă o serie de caracteristici proprii tuturor sistemelor totalitare de guvernare de sorginte marxist-leninistă. În general, „aceste trăsături caracteristice se concretizează în: abolirea principiului separației puterilor în stat; instituirea monopolului politic al partidului marxist; subordonarea organelor etatice partidului unic; restrângerea drepturilor și libertăților cetățenești; controlul riguros și ierarhic al statului – sub conducerea partidului unic – asupra activităților economice și a vieții sociale și politice”³¹³.

Pe planul tehnicii constituționale se constată, de asemenea, importante diferențe de concepții, dar și de redactare. Constituțiile socialiste, în general, se consideră a fi mai curând un bilanț, decât un program de perspectivă; ele sunt suple și permit o adaptare mai ușoară sau revizuire a textelor constituționale, de obicei prin aprobarea parlamentelor, iar nu pe calea unor referendumuri sau plebiscite.

Cu toate acestea, este de semnalat că în multe cazuri, chiar în acele țări în care sistemul socialist a fost menținut, s-au efectuat anumite atenuări ale principiilor tradiționale. Astfel, s-a înregistrat o anumită extindere a drepturilor omului, deși aceasta nu se suprapune încă standardelor generale, au fost înființate noi instituții reprezentative, în unele cazuri a fost atenuat monopolul politic al partidului comunist, s-au extins atribuțiile și prerogativele unor organe locale.

3.2. Analiza dreptului comparat în domeniul revizuirii constituțiilor

Revizuirea constituțională, datorită complexității și importanței sale, are un impact politic, social și juridic asupra întregii societăți și asupra întregului sistem de drept. Câteodată, nu este

³¹² Guceac I. „Constituțiile statelor lumii: (abordare rezumativă)”. Chișinău: Cartier, 2016. 908 p., p.851.

³¹³ Curpân V. ș.a. „Dezvoltarea constituțională a României”. Iași: StudIS, 2013. 263 p., p.131.

vorba de adaptarea constituției la noile realități și nici de găsirea unor noi soluții juridice celor vechi, ci pur și simplu e vorba de o ameliorare a textului, de perfecționarea reglementărilor privind organizarea autorităților publice, garantarea drepturilor și libertăților cetățenilor, adaptarea unor norme la nevoile sociale ce nu au fost just apreciate etc. În sfârșit, revizuirea constituției poate fi impusă de aderarea unui stat la anumite pacte internaționale sau de încheierea unor tratate.

Dreptul comparat demonstrează că constituțiile pot fi revizuite și prin intermediul interpretării sau al revizuirii parțiale. Potrivit autoarei G. Vrabie, „în momente de răscruce, când au loc răsturnări sociale, când se trece de la monarhie la republică sau invers, sau când se renunță la calea liberală de dezvoltare, proclamându-se principii comuniste de organizare a societății, sau când, invers, se renunță la comunism, în toate aceste situații se abrogă constituția existentă și se adoptă una nouă.”³¹⁴

Sub aspect teoretic și practic, revizuirea Constituției presupune o procedură deosebită, care necesită precizări pentru a-i asigura, dintr-o poziție, calitatea de act fundamental, în baza cărora să se elaboreze toate normele de drept, iar din altă poziție, supremația și constituționalitatea tuturor normelor de drept. În primul rând, cea mai importantă exigență înaintată unei legi fundamentale este stabilitatea prin crearea unui cadru juridic fundamental, durabil pentru funcționarea statului și a societății. În același timp, realitățile obiective, activitatea politică și cea socială sunt în permanentă schimbare și evoluție, iar realitatea juridică este nevoită să țină pasul cu transformările ce apar în diferite domenii.

Pe cale de consecință, atât prevederile legale, cât și cele constituționale se află în permanentă schimbare. Acest lucru este firesc, având în vedere că ele sunt expresia normativă a unor realități sociale dinamice. Astfel, stabilitatea normelor constituționale și cu atât mai puțin a celorlalte norme juridice nu poate fi impusă în mod artificial, întrucât ar deveni o frână în calea evoluției raporturilor sociale pe care aceste norme tocmai le exprimă.

Reieșind din aceasta, stabilitatea necesară unei legi fundamentale trebuie să fie corelată cu posibilitatea acesteia de a se adapta la noile realități politice și sociale și de a-și corecta imperfecțiunile apărute pe parcursul aplicării sale în timp. În opinia autorului A. Varga, „numai îmbinarea armonioasă a durabilității normelor constituționale cu capacitatea lor de a se adapta noilor evoluții în plan politic poate da unei constituții viabilitate în timp.”³¹⁵

Identificarea și promovarea unui echilibru just și dinamic între stabilitatea în timp și adaptarea permanentă și cât mai deplină la transformările socio-politice este miza oricărei constituții, sarcină care nu este ușor de realizat. În opinia constituționalistului belgian-francez D.

³¹⁴ Vrabie G. „Drept constituțional și instituții politice contemporane”, Iași: Ștefan Procopiu, 1993, p. 214.

³¹⁵ Varga A. „Constituționalitatea procedurii de revizuire a constituției”. Revista Transilvană de Științe Administrative, 3(15), 2005, p. 126-138, p.127.

Lavroff, „orice constituant se află întotdeauna în fața unei alegeri dificile: fie să redacteze și să adopte reguli suficient de generale și imprecise pentru a permite interpretări care să țină seama, în mod permanent, de exigențele timpului, intangibilitatea normei scrise fiind numai aparentă, ascunzând schimbările sensului care le este dat, fie să stabilească prevederi care să lase puțin loc pentru interpretări, dar și cu șanse reduse de a rezista probei timpului și schimbărilor nevoilor și ideilor, presupunând astfel frecvent modificări textuale.”³¹⁶

Orice constituție prevede că dispozițiile sale pot fi revizuite, completate sau ștergite. „Oricât de mândri ar fi de opera lor, constituanții sunt destul de înțelepți pentru a ști că lucrarea lor nu este niciodată perfectă, că folosirea textului poate să facă să apară dificultăți inedite sau imprevizibile la momentul conceperii sale sau că trecerea timpului și evoluția societății pot suscita noi exigențe constituționale.”³¹⁷

Din punct de vedere geopolitic, trăim realitatea unei provocări viabile reprezentată de posibilitatea aderării Republicii Moldova la Uniunea Europeană, în special după semnarea Acordului de asociere UE - Republica Moldova, care presupune o zonă de liber schimb aprofundat și cuprinzător din 2014, cu șanse crescute la 23 iunie 2022, când Consiliul European a acordat Republicii Moldova statutul de țară candidată.³¹⁸ În acest sens apar o serie de provocări, cărora urmează să le facem față, precum integrarea într-o ordine juridică supra etatizată, racordarea la interese supranaționale, reconfigurarea suveranității, îmbinarea valorilor naționale cu cele europene.

Notăm că noile tendințe în domeniul revizuirii constituțiilor sunt condiționate de necesitatea armonizării și reorganizării cadrului normativ în lumina exigențelor ce se referă la raporturile dintre dreptul intern și dreptul internațional, cu precădere cele ce privesc aderarea la Uniunea Europeană. Noile provocări, care justifică necesitatea revizuirii constituției, se luptă, pe de o parte, cu ideea de rigiditate și stabilitate a constituției, iar pe de altă parte, cu continuitatea și actualitatea acesteia în condițiile realităților noi. În acest sens, în opinia unor doctrinari constituționaliști, „riscul major al tuturor dezbaterilor cu privire la revizuirea Constituției este autoanularea rezultatelor, în sensul în care opiniile partizane, supuse luptei politice de moment dintre opoziție și putere, devin prioritare și elimină obiectivitatea și științificitatea demersului extrem de complex al modificării legii fundamentale.”³¹⁹ Acest risc trebuie evitat cu orice preț.

³¹⁶ Lavroff D.G. „Le Conseil constitutionnel et la norme constitutionnelle”, în „Melanges en l'honneur de Gustave Peiser”, PUG, Grenoble, 1995, p. 348-349; Apud http://www.icj.ro/Materiale_7martie.pdf

³¹⁷ Popescu I., Țăndăreanu V. „Uniunea Europeană și revizuirile constituționale naționale”. București: Buletin de informare legislativă nr.4/2003, p.3-13. p.3.

³¹⁸ Reuniunea Consiliului European (23 și 24 iunie 2022). În: <https://www.consilium.europa.eu/media/57467/2022-06-2324-euco-conclusions-ro.pdf>

³¹⁹ Tănăsescu E.S., Dima B. ș.a., „Reforma constituțională: analiză și proiecții: raportul comisiei pentru o nouă Constituție. București: Universul Juridic, 2012, p. 214, p.29.

Subliniem că o mare parte a autorilor,³²⁰ în căutarea unui consens, tratează interpretarea constituțională ca un „instrument apt să asigure adaptabilitatea prin continuitate a constituției și numai cu caracter de excepție se admite, ca ultimă măsură, radicală, revizuirea textului constituției”.

Prin raportare la cadrul internațional și european, după Tratatul de la Maastricht din 1992³²¹, statele Uniunii Europene aveau obligativitatea revizuirii constituționale, care a fost o cale inevitabilă legată de evoluția Uniunii Europene. Din motive politice, statele-fondatoare ale Comunităților Europene, în anii 1950, au făcut tot ce le stătea în putere pentru a evita impunerea controlului de constituționalitate prealabil al compatibilității Tratatului de la Roma (1957) cu constituțiile lor. Tratatul de la Maastricht conține aspecte legate expres de suveranitate (monedă, cetățenie, drept de vot), astfel încât nu mai este posibilă evitarea acestui obstacol. Curțile Constituționale au fost nevoite să se pronunțe și au hotărât, nu de puține ori, că o revizuire a constituției era indispensabilă. Astfel, constituțiile Franței, Germaniei, Spaniei și Portugaliei au fost revizuite.

În Franța, mai multe revizuri s-au efectuat fiind impuse de tratatele europene, inclusiv una inutilă, operată în 2005, având la bază „tratatul constituțional”, ulterior a urmat revizuirea constituției din 2008, „care a vizat, în esență, modificările regulilor de funcționare a instituțiilor de bază, precum Președintele Republicii, Parlamentul sau Consiliul Constituțional.”³²²

Clauza de integrare europeană (Clauza-Europa sau clauza UE) este prezentă – explicit sau implicit – în constituțiile tuturor celor 27 de state membre ale Uniunii Europene și are menirea să reglementeze raporturile dintre statul național și organizația regională de integrare, dreptul intern și dreptul comunitar, imperativul conservării identității constituționale și cerința integrării supranaționale, în condițiile dreptului aferent (pozitiv și jurisprudențial, național și unional european și internațional). Ea stabilește, astfel, deschiderea constituției fiecărui stat membru și a legislației sale spre structura unional-europeană privită în dimensiunile sale specifice.

Dintr-o perspectivă comparată, dacă legile fundamentale, precum cea a Italiei sau cea a Olandei, nu conțin explicit o atare clauză, articularea organică cu UE și receptarea tratatelor sale constitutive fiind efectuate pe baza regulilor dreptului internațional public, atunci în privința altora – precum cea a Portugaliei, Irlandei, Suediei, Greciei sau Franței – ea se limitează la a autoriza transferul de competențe în favoarea Uniunii și, eventual, la a stabili unele condiții de exercitare a

³²⁰ Duțu M. „Necesitatea și oportunitatea revizuirii Constituției. Revizuirea Constituției României”. Teze fundamentale – Iași, 17 mai 2013. În: http://www.icj.ro/Materiale_7martie.pdf

³²¹ Tratat privind Uniunea Europeană. În: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX:11992M/TXT>.

³²² Popescu I., Țândăreanu V. „Uniunea Europeană și revizuirile constituționale naționale”. București: Buletin de informare legislativă nr.4/2003, p.3-13, p.4

lor, iar referitor la țările aferente ultimelor două „valuri” de aderare – din 2004 și 2007 – devine mai concretă, precizându-se articularea dintre dreptul UE și drepturile naționale (precum cea ungară și slovacă) și înregistrându-se un efort de a distinge clar raporturile diferite cu dreptul internațional și dreptul unional-european. Nu se poate ignora nici faptul că, pentru viitor, evoluțiile ce pot avea loc în planul construcției europene rămân, în mare parte, neprecizabile și presupun poziții bine negociate, care să țină seama de o multitudine de factori, având în centrul lor promovarea și asigurarea interesului național, conjugat cu exigențele celor colective, europene și mondiale.

Cercetarea efectuată impune enunțarea anumitor caracteristici specifice, expuse de autori constituționaliști. Autorul M. Duțu afirmă că „desigur, din punct de vedere tehnico-juridic, o clauză mai specifică, în sensul adaptării sale mai depline la cerințele integrării europene, văzute și percepute într-un echilibru dinamic (spațial, temporal, național, supranațional), ar evita revizuirile repetate ale constituțiilor statelor membre UE impuse de modificările survenite la nivelul construcției unional-europene, dar ar prezenta și dezavantajul reducerii posibilității unei analize de oportunitate cât mai actuale și de exprimare juridică cât mai adecvată și mai profundă care să evite orice controversă politico-constituțională.”³²³ De aceea, în acest moment al dezvoltării construcției unional-europene, găsirea echilibrului optim între *clauza de integrare* și *clauza identității constituționale* oferă soluția cea mai binevenită.

Având în vedere toate cele menționate mai sus, pe plan internațional, majoritatea revizuirilor constituționale sunt condiționate de angajamentele politice ale statelor sau de necesitatea de a găsi o soluție pentru situațiile de criză. Totuși, existența unei ordini supraconstituționale presupune existența implicită a unei tradiții, identități și culturi constituționale pentru a nu pune în pericol democrația statală de care depinde succesul revizuirii constituționale.

Indiferent de stat, orice constituție este imperfectă, ca orice altă operă constituțională sau legislativă, datorită impulsului politic și social pe care sistemul constituțional îl primește din partea societății civile și mai ales din partea partidelor politice. „De aceea, considerăm că orice revizuire a constituției nu poate deveni oportună și eficientă decât dacă este însoțită de măsuri structurale de corectare a impulsului politic care alimentează instituțiile juridice constituționale. Aceste măsuri trebuie să privească în primul rând educația cetățeanului, apoi sistemul societății civile înseși și doar conjugat cu acestea - revizuirea textelor constituționale.”³²⁴

Desprindem din doctrină ideea că revizuirea constituțiilor în general vizează 3 elemente de bază, și anume: *organul abilitat în acest sens, procedura legală care urmează a fi respectată și*

³²³ Duțu M. „Clauza de integrare în UE (Clauza-Europa)”. În: http://www.icj.ro/Mircea_Dutu_2.pdf

³²⁴ Dănișor D.C. „Revizuirea principiilor generale ale Constituției României și a dispozițiilor comune în materia drepturilor și libertăților fundamentale”. În: http://www.icj.ro/Materiale_7martie.pdf

limitele revizuirii constituției. Cu privire la limitele revizuirii constituționale, legiuitorii stabilesc criterii distinctive în dependență de un ansamblu de elemente istorice, sociale, culturale, politice. Dar și aici trebuie menționat că, din punct de vedere doctrinar, limitele revizuirii constituționale sunt clasificate în două categorii - **temporale** și **materiale**. Limitele materiale ale revizuirii constituționale au drept scop stabilirea unor interdicții legale exprese, care să protejeze bazele fundamentale ale sistemului de drept din stat.

După cum vom vedea mai jos, o serie de constituții declară intangibile principiile generale menite să asigure existența regimurilor stabile. În acest sens, menționăm interdicțiile de revizuire a prevederilor care vizează forma de guvernământ republica, care este expres prevăzută de constituantul italian (art.139), portughez (art.288.alin.3) și turc (art.4).³²⁵ Obiect al aceleiași protecții îl formează și unele constituții monarhice, care declară drept intangibile normele constituționale care consacră monarhia ca formă de guvernământ. Cu titlu de exemplu, facem trimitere la prevederile art. 101 din Constituția Marocului, ale cărei dispoziții nu pot fi revizuite.³²⁶

Subsecvent, în unele state federale, sistemul federal instituit nu poate face obiectul unei revizuirii constituționale. Asemenea interdicții a prevăzut expres legiuitorul german în art. 79 alin. 3, care stabilește că „orice revizuire a prezentei legi fundamentale care afectează împărțirea Federației în Landuri, principiul participării Landurilor la legislație este interzisă”³²⁷. Nu face excepție nici caracterul unitar al statului, fiind un atribut intangibil, care nu poate fi supus revizuirii constituționale. În acest sens, menționăm prevederile Constituției Republicii Moldova, cu precădere art. 142 alin. (1), precum și prevederile Constituției Turciei (art.3) sau Constituției portugheze (art. 288 alin.1).³²⁸

O protecție deosebită este acordată drepturilor și libertăților fundamentale ale cetățenilor sau garanțiilor acestora, fiind ilustrative în acest sens prevederile constituționale naționale, cele ale Germaniei, Portugaliei etc. Astfel, „Constituția Germaniei stabilește la art.79 alin. 3 limitele de revizuire a normei constituționale ce garantează demnitatea umană, care a fost obiectul unor dezbateri la Curtea Constituțională a Germaniei prin prisma interceptării convorbirilor telefonice. Curtea Germană a menționat, cu această ocazie, că principiul intangibilității demnității umane este prevăzut de art. 1 al Constituției, căruia, potrivit art. 79 alin. 3 din Constituție, nu i se poate aduce atingere prin nici-o revizuire a Constituției.”³²⁹

³²⁵ Constituțiile statelor lumii. În: <https://constitutii.wordpress.com/>

³²⁶ Constituția Regatului Maroc. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/01/24/constitutia-regatului-maroc/>

³²⁷ Legea Fundamentală pentru Republica Federală Germania. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/02/01/legea-fundamentala-pentru-republica-federala-germania/>

³²⁸ Constituțiile statelor lumii. În: <https://constitutii.wordpress.com/>

³²⁹ Selecție de decizii ale Curții Constituționale Federale a Germaniei. București : Editura C.H. Beck, 2013. 695 p., p.60.

Lupta pentru acapararea de noi teritorii a fost din toate timpurile o miză importantă pentru marii dictatori, motiv pentru care majoritatea constituțiilor prevăd expres interdicția de a revizui normele ce consacră integritatea teritorială a statului.

Bineînțeles, cercul valorilor naționale în diferite state care nu pot face obiectul unei revizui este mult mai larg, totuși, cele consemnate au, după părerea noastră, o importanță deosebită.

După cum am afirmat inițial, revizuirea constituțională poate fi supusă unor limite temporale. Astfel, aceste limite se exprimă sub două forme: constituția interzice revizuirea sa înainte de expirarea unei perioade de timp după intrarea în vigoare și constituția exclude revizuirea sa în anumite circumstanțe.

Cu referire la interzicerea revizuirii constituției înainte de expirarea unei perioade de timp după intrarea sa în vigoare, aducem ca exemplu Constituția franceză din 1791, care interzicea orice inițiativă de revizuire a Constituției primelor două legislaturi, adică pe parcursul a 4 ani de la adoptare.³³⁰

Legiuitorul poate institui interdicția de revizuire a Constituției în anumite circumstanțe, în perioade specifice sau mai sensibile, când este indicat a evita orice revizuire sub presiunea evenimentelor. O prevedere elocventă în acest sens conține Constituția belgiană, care, în art. 197, interzice în timpul regnului oricare revizuire care vizează puterile constituționale ale regelui.³³¹

În toate constituțiile lumii este prezentă interdicția revizuirii constituționale în anumite situații excepționale. Astfel de prevederi conține art. 142 alin. (3) din Constituția Republicii Moldova. Subliniem că și Constituția spaniolă interzice orice revizuire în timp de război, stare de urgență sau asediu (art.169), Constituția portugheză interzice revizuirea în timpul stării de asediu sau urgență (art. 289), Constituția belgiană interzice revizuirea în timp de război (art. 196).³³²

După cum am văzut, există limite exprese ale revizuirii chiar în textul constituției, care prevede că anumite dispoziții nu pot forma obiectul revizuirii, și limite tacit acceptate de practica constituțională a unor state. Așadar, există valori constituționale pe care întreaga națiune le consideră intangibile, fiind de neconceput revizuirea prevederilor care le consacră.

Și totuși, în lumina principiului suveranității poporului, trebuie să admitem că o adunare constituantă aleasă de popor, din inițiativa acestuia și potrivit procedurilor prevăzute de legea fundamentală, poate adopta orice regulă cu privire la revizuire, chiar și una privind „revizuirea textelor ce reglementează revizuirea”. O regulă a logicii formale spune că „cine poate mai mult,

³³⁰ Constituția Franței din 03.09.1791. În: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1791>

³³¹ Constituția Regatului Belgiei. În: <https://constitutii.files.wordpress.com/2013/02/belgia.pdf>

³³² Constituțiile statelor lumii. În: <https://constitutii.wordpress.com/>

poate și mai puțin.”³³³ Deci, dacă poporul, la un moment dat, poate renunța la vechea constituție și decide să adopte una nouă (prin alegerea unei adunări constituante care să elaboreze și să adopte această constituție), el poate decide și revizuirea oricărui articol, inclusiv a celui ce reglementează sau prevede limitele revizuirii.

Autoritatea care are în competența sa revizuirea constituției este o adunare instituită și nu o putere constituantă originară. Astfel, ea nu poate, fără a comite o deturnare de putere, să efectueze o revizuire contrară spiritului care a stat la baza raționamentelor reglementărilor puterii constituante originare. Abrogarea „în bloc” a regulilor de revizuire este de natură să schimbe „fundamentul până atunci admis al puterii politice”, chiar dacă unele articole privind revizuirea pot fi modificate.

În legătură cu *întinderea revizuirii*, aceasta se împarte în: revizuire parțială și revizuire totală, sau revizuire limitată și revizuire globală. Se face deosebire între revizuirea totală și cea parțială atât după un criteriu formal, cât și după un criteriu material. Potrivit primului criteriu, revizuirea totală are loc atunci când o nouă constituție vine să ia locul celei vechi, când toate articolele constituției vechi sunt supuse operațiunii de revizuire, chiar dacă unele rămân neschimbate și vor fi cuprinse în noua constituție. Revizuirea parțială are loc atunci când numai o parte din articole sunt modificate. Potrivit celui de-al doilea criteriu – material, o revizuire este totală, când modifică instituții sau principii fundamentale consacrate de constituție, și este parțială, când prin revizuirile făcute nu se aduce atingere fundamentului puterii politice.

Uneori chiar constituția face o distincție între diverse categorii de revizuire. De exemplu, Constituția austriacă din 1920/1928 prevedea: 1) revizuirea ordinară, pe care o dădea în competența parlamentului, și 2) revizuirea de ansamblu, pentru care se impunea organizarea obligatorie a unui referendum.³³⁴ Sau, Constituția elvețiană actuală din 1999 (art. 193-194), ca și cea anterioară din 1874, face o deosebire între revizuirea totală și cea parțială, stabilind reguli de procedură distincte.³³⁵

După cum observăm, limitele revizuirii constituționale reprezintă niște bariere care au menirea de a evita modificările legislative substanțiale în condiții de legalitate și democrație fragilă sau sub influența unor factori externi net inferiori legii supreme. Rolul și importanța revizuirii constituționale este suplinită nu doar prin limite temporale și materiale, dar și printr-un ansamblu de condiții impuse de legiuitor pentru a accentua celeritatea unei asemenea proceduri.

³³³ Vrabie G., „Drept constituțional și instituții politice contemporane”, Ed. Ștefan Procopiu, Iași, 1993, p. 220.

³³⁴ Vrabie G., „Drept constituțional și instituții politice contemporane”, Ed. Ștefan Procopiu, Iași, 1993, p. 219.

³³⁵ Constituția federală a Confederației Elvețiene din 18 aprilie 1999. În: <https://constitutii.files.wordpress.com/2013/01/constituc5a3ia-federalc483-a-confederac5a3ieielvec5a3iene-romanian.pdf>

3.3. Etapele procedurii de revizuire a constituției în diferite state

Condițiile impuse de legiuitor nu constituie decât însăși procedura de revizuire propriu-zisă, existentă în cele 3 etape clasice, și anume: inițiativa revizuirii, elaborarea și adoptarea legii de revizuire a constituției.

Inițiativa revizuirii cel mai adesea este atribuită unor organe importante ale statului, mai ales în constituțiile mai vechi. Astfel, de exemplu, art. 5 al Constituției SUA din 1787 prevede: „Congresul, ori de câte ori va fi considerat necesar de către două treimi din ambele camere, va propune amendamente la această Constituție, sau la cererea corpurilor legiuitoare a două treimi din diferite state va convoca convenția pentru propunerea de amendamente...”³³⁶ În cazul de față, dreptul de inițiativă îl are numai puterea legiuitoare, reprezentată de Congresul SUA și de corpurile legiuitoare ale statelor membre ale federației. Executivul american nu este abilitat cu dreptul de a propune amendamente constituționale. În Filipine, prin Constituția Filipineză³³⁷, dreptul la inițiativa revizuirii este acordat la un număr de tocmai trei pătrimi din membrii legislativului, iar în Turcia acest drept este acordat doar unei treimi din deputații Parlamentului.³³⁸

Conform altor constituții, însă, inițiativa de revizuire aparține atât autorității legislative, cât și celei executive. Astfel, în Franța executivul se bucură de acest drept, însă, numai la propunerea prim-ministrului, pe când în cazul legislativului cu acest drept este abilitat orice membru al Senatului ori al Adunării Naționale (Parlamentului).³³⁹

Sunt și constituții care acordă acest drept atât unor autorități publice, cât și unui anumit număr de cetățeni³⁴⁰ (este și cazul Constituției Republicii Moldova). La fel, inițiativa de revizuire a constituției poate fi conferită exclusiv fie organului executiv, fie organului legislativ, ori partajată între aceste două, acordată poporului (în anumite condiții), precum și prevăzute alternativ.

Abordarea teoretică a problematicii subiecților cu drept de revizuire constituțională în practică este condiționată de anumite elemente particulare, ce țin de situația social-politică relativ la adunarea constituantă și popor la momentul adoptării constituției sau de cutumele constituționale în perioada de referință.

În ceea ce privește **elaborarea proiectului legii de revizuire**, acesta poate fi elaborat fie de o adunare special constituită în acest scop, fie de adunările obișnuite (sau de parlamentul unicameral, acolo unde acesta nu este organizat în două camere), dar cu o procedură deosebită.³⁴¹

³³⁶ Constituția SUA. În: <https://constitutii.files.wordpress.com/2013/02/constitutia-s-u-a.pdf>

³³⁷ Constituția Republicii Filipine. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/01/19/constitutia-republicii-filipine/>

³³⁸ Constituția Republicii Turcia. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/01/13/constitutia-republicii-turcia/>

³³⁹ Constituția Republicii Franceze. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/02/02/constitutia-republicii-franceze/>

³⁴⁰ Vrabie G., „Drept constituțional și instituții politice contemporane”, Ed. Ștefan Procopiu, Iași, 1993, p. 224.

³⁴¹ Vrabie G., „Drept constituțional și instituții politice contemporane”, Ed. Ștefan Procopiu, Iași, 1993, p. 225.

Elaborarea textului de către o convenție constituie un proces foarte anevoios, care azi este o practică rar întâlnită. Această modalitate era prevăzută, de exemplu, de Constituția Franței din 1793 și de Constituția României din 1866. Astfel, potrivit acesteia din urmă, trebuiau convocate alte adunări după dizolvarea celor vechi, care „în acord cu Domnul procedau la modificarea punctelor supuse revizuirii.”³⁴² Astăzi, elaborarea proiectului de revizuire de către o adunare constituantă ar mai putea fi utilizată în Statele Unite, la cererea a două treimi din deputații adunărilor legiuitoare ale statelor membre (art. 5).³⁴³

Cel mai frecvent textul revizuit este elaborat de adunările legislative, fiind adoptat prin aplicarea unei proceduri distincte în comparație cu cea aplicabilă unei legi ordinare. „În Franța, de exemplu, începând cu a Treia Republică, adunările obișnuite elaborează propunerea sau proiectul de revizuire constituțională potrivit unei proceduri anume stabilite.”³⁴⁴

Elaborarea legii de revizuire este pusă, de cele mai multe ori, în sarcina organului legislativ. Totuși, prin prisma necesității de a asigura rigiditatea normelor constituționale, după cum deja s-a menționat, constituțiile prevăd condiții mult mai solemne decât cele stabilite pentru adoptarea unei legi ordinare.

Este specifică unor țări dizolvarea parlamentului care a înaintat propunerea de revizuire constituțională, fiind reglementată, de exemplu, de către legiuitorul belgian în art. 195 (2) al Constituției³⁴⁵ și de legiuitorul olandez în art. 137 (3) al Constituției.³⁴⁶ Aceste articole prevăd dizolvarea legislativelor ce au propus revizuirea constituțională.

În unele state cu parlamente bicamerale, pentru a asigura egalitatea de reuniune cu privire la revizuirea constituțională, legiuitorul a prevăzut adoptarea revizuirii propuse în termeni identici. Cu titlu de exemplu, Constituția franceză reglementează expres că „proiectul sau propunerea de revizuire trebuie să fie votată de către cele două adunări în termeni identici”,³⁴⁷ la fel și cea germană stabilește în art. 79 obligativitatea votării legii de revizuire a constituției de către 2/3 din Bundestag și 2/3 din Bundesrat.³⁴⁸

În unele state o condiție specifică este necesitatea unei duble deliberări. Astfel, constituantul italian³⁴⁹ și cel turc³⁵⁰ prevăd două deliberări succesive pentru adoptarea textului legii privind revizuirea Constituției. Cel mai rigid legiuitor la acest capitol este legiuitorul din Costa

³⁴² Constituția României din 1866. În: http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.http_act_text?id=37755

³⁴³ Constituția SUA. În: <https://constitutii.files.wordpress.com/2013/02/constitutia-s-u-a.pdf>

³⁴⁴ Vrabie G., „Drept constituțional și instituții politice contemporane”, Ed. Ștefan Procopiu, Iași, 1993, p. 225.

³⁴⁵ Constituția Regatului Belgiei. În: <https://constitutii.files.wordpress.com/2013/02/belgia.pdf>

³⁴⁶ Constituția Regatului Țărilor de Jos (Olanda). În: <https://constitutii.wordpress.com/tag/constitutia-olandeii/>

³⁴⁷ Constituția Republicii Franceze. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/02/02/constitutia-republicii-franceze/>

³⁴⁸ Legea Fundamentală pentru Republica Federală Germania. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/02/01/legea-fundamentala-pentru-republica-federala-germania/>

³⁴⁹ Constituția Republicii Italiene. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/01/28/constitutia-republicii-italiene/>

³⁵⁰ Constituția Republicii Turcia. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/01/13/constitutia-republicii-turcia/>

Rica, întrucât Constituția din Costa Rica de la 7 noiembrie 1949 (art.195) prevede șase deliberări.³⁵¹

Pe de altă parte, unele constituții introduc termene speciale pentru procesul de revizuire a constituției, precum actuala Constituție italiană din 1947³⁵² (articolul 138, paragraful 1), care prevede un interval de trei luni între cel puțin două deliberări. Același lucru se atestă în Tunisia (art.144 al Constituției).³⁵³ Pentru Algeria³⁵⁴ această perioadă este de două luni. Constituția din Coreea de Sud³⁵⁵ prevede un interval de o lună între înaintarea propunerii și prima deliberare, nu între două deliberări.

În altă ordine de idei, majoritatea constituțiilor prevăd adoptarea legii de revizuire constituțională cu votul majorității de până la 4/5, în funcție de rigiditatea lor. În cazul constituțiilor mai puțin rigide, legiuitorul a prevăzut adoptarea legii de revizuire constituțională cu o majoritate simplă. Legiuitorul francez, de exemplu, prevede posibilitatea votării proiectului sau propunerii de revizuire constituțională cu o majoritate simplă, exact ca în cazul legilor ordinare. Totuși, această cerință legiuitorul francez o completează fie cu aprobarea proiectului sau a propunerii de revizuire constituțională prin referendum, fie cu aprobarea cu 3/5 din voturile exprimate în Parlamentul reunit în Congres.³⁵⁶

Unele constituții cer votul unei majorități absolute a membrilor parlamentului, și nu o majoritate exprimată. De exemplu, Constituția italiană³⁵⁷ prevede în art. 138 că legile de revizuire constituțională trebuie să fie adoptate de majoritatea absolută a membrilor fiecărei Camere în al doilea vot.

Pe de altă parte, există constituții care prevăd adoptarea cu o majoritate de trei cincimi. De exemplu, potrivit Constituției Turciei,³⁵⁸ revizuirea propusă trebuie să fie adoptată cu o majoritate de trei cincimi din totalul membrilor Adunării Naționale (parlamentului).

Făcând o analiză de ansamblu a normelor constituționale la acest capitol, deducem că constituțiile statelor prevăd nu numai majoritățile necesare, dar și baza de calcul a acestei majorități. De exemplu, constituentul german cere calcularea majorității din numărul total de parlamentari.³⁵⁹ Pe când în Austria, această decizie se ia cu majoritatea numărului de voturi

³⁵¹ Constituția Republicii Costa Rica. În: <https://constitutii.wordpress.com/tag/costa-rica/>

³⁵² Constituția Republicii Italiene. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/01/28/constitutia-republicii-italiene/>

³⁵³ Constituția Republicii Tunisienne. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/01/13/constitutia-republicii-tunisia/>

³⁵⁴ Constituția Republicii Algeriene Democratice și Populare. În: <https://constitutii.wordpress.com/tag/constitutia-algeriei/>

³⁵⁵ Constituția Republicii Coreea. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/02/04/constitutia-republicii-coreea/>

³⁵⁶ Constituția Republicii Franceze. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/02/02/constitutia-republicii-franceze/>

³⁵⁷ Constituția Republicii Italiene. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/01/28/constitutia-republicii-italiene/>

³⁵⁸ Constituția Republicii Turcia. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/01/13/constitutia-republicii-turcia/>

³⁵⁹ Legea Fundamentală pentru Republica Federală Germania. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/02/01/legea-fundamentala-pentru-republica-federala-germania/>

exprimate.³⁶⁰ Nu trebuie omise și constituțiile care nu specifică baza de calcul care urmează a fi aplicată. În acest caz, considerăm că majoritatea va fi calculată conform bazei de calcul stabilite pentru procedura legislativă ordinară.

Un element esențial în procedura de revizuire a constituției îl reprezintă **avizarea obligatorie** a amendamentelor de către Curtea Constituțională. Procedura de avizare obligatorie și sistematică de către Curtea Constituțională înainte ca un amendament constituțional să poate fi adoptat de către Parlament se aplică de multe state.

În afară de verificarea *a priori* a propunerilor de revizuire de către Curtea Constituțională, există verificarea *a posteriori* a respectării procedurilor corecte de revizuire a Constituției, care este mult mai răspândită.

Printre statele europene care practică un control jurisdicțional de fond al amendamentului constituțional cel mai cunoscut model este cel al Germaniei.³⁶¹ În conformitate cu articolul 79 alineatul (3) [„clauza de eternitate”] din Constituția germană, revizuirile sunt inadmisibile în cazul în care acestea afectează structura federală, puterile legislative ale statelor „sau principiile prevăzute la articolele 1 și 20”. Acestea sunt considerate ca fiind supuse controlului Curții Constituționale Federale (Bundesverfassungsgericht), fiind examinate în mai multe rânduri (BVerfGE (Buletinul Oficial) 1, 14 – Statul de Sud-Vest (1951); 3, 225 - Egalitatea în drepturi (1953); 4, 157 - Statutul Saar (1955); 30, 1 - Interceptarea (1970); 34, 9 - Standardizarea remunerației (1972); 84, 90 - Exproprierile înainte de 1949 (1991); 87, 181 - Finanțarea radiodifuziunii (1992); 89, 155 - Maastricht (1993); 94, 12 - Excluderea restituirii (1996); 94, 49 - Țări terțe sigure (1996); 95, 48 - Restabilirea și evitarea tranzacțiilor (1996); 102, 370 - Martorii lui Iehova (2000); 109, 279 - Supravegherea acustică (2004); 113, 273 - mandatul european de arestare Act (2005); Neue Juristische Wochenschrift (NJW) 2009, 2267 - Tratatul de la Lisabona (2009).³⁶²

Exemple în care instanțele constituționale au invalidat amendamentele la Constituție se atestă în multe țări, printre care Austria³⁶³ și Bulgaria.³⁶⁴ De asemenea, „poate fi menționată ca exemplu în acest sens și Africa de Sud, unde Curtea Constituțională a recunoscut neconstituțională norma cu privire la aplicarea pedepsei cu moartea din noua constituție.”³⁶⁵

³⁶⁰ Constituția Republicii Austria. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/02/11/constitutia-republicii-austria/>

³⁶¹ Legea Fundamentală pentru Republica Federală Germania. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/02/01/legea-fundamentala-pentru-republica-federala-germania/>

³⁶² Selecție de decizii ale Curții Constituționale Federale a Germaniei. București : Editura C.H. Beck, 2013. 695 p., p.60

³⁶³ Decizia Curții Constituționale G 12/00 și alții, din 11 octombrie 2001 (Buletinul 2001/1, AUT-2001-1-003)

³⁶⁴ Decizia Curții Constituționale 03/04 din 5 iulie 2004 (Buletinul 2004/2, BUL-2004- 2-001) și decizia 06/06 din 13 septembrie 2006 (Buletin 2006/3, BUL- 2006-3-002)

³⁶⁵ Birmontiene T. „Unison în interpretare constituțională: Evoluția doctrinară a Curților Constituționale din Lituania și Moldova (despre forma de guvernământ)”. În: <http://new.constcourt.md/libview.php?l=ro&idc=9&id=928&t=/Media/Publicatii/Unison-in-interpretare->

Printr-o hotărâre din iunie 2014, Curtea Constituțională din Lituania a invalidat amendamentele la Constituție, adoptate în 2002, privind competențele Băncii Centrale a Lituaniei, deoarece acestea au fost adoptate cu încălcarea procedurii, textul proiectului de lege fiind modificat în mod neconstituțional în Parlament.³⁶⁶

O altă țară în care se aplică controlul jurisdicțional al amendamentului constituțional este Turcia. Într-o hotărâre din 5 iunie 2008, Curtea Constituțională a Turciei a efectuat o verificare de fond a unui amendament constituțional adoptat, care permitea purtarea vălului în universități. Curtea a declarat că acesta încalcă prevederea inamendabilă privind caracterul laic al statului de la articolul 2 din Constituție.³⁶⁷ „Drept motivare pentru o astfel de constatare a servit faptul că amendamentul respectiv deroga de la caracterul secular al statului (consacrat în articolul 2 din Constituție) – o derogare care denaturează natura republicană a statului Turcia (astfel cum este consacrată în articolul 1 din Constituție). Acest aspect al Constituției nu poate constitui obiect al modificărilor.”³⁶⁸

Ultima etapă a procesului de revizuire constituțională este **ratificarea**. Aceasta etapă oferă posibilitatea de a reflecta asupra legii de revizuire constituțională, înainte ca ea să devină definitivă. Acest drept este acordat fie șefului statului, fie este pus în sarcina poporului. „Adoptarea revizuirii trebuie făcută cu solemnitatea prevăzută de lege. Două soluții se evidențiază a fi primordiale: 1) adoptarea textului de către parlament; 2) supunerea legii de revizuire referendumului.”³⁶⁹

Până a face analiză a acestei ultime etape, trebuie să menționăm că unele constituții nu prevăd ratificarea legilor de revizuire constituțională de către popor sau de către șeful statului. De exemplu, în conformitate cu Constituția portugheză,³⁷⁰ revizuirile constituționale sunt definitive dacă sunt aprobate cu o majoritate de două treimi din numărul deputaților aleși. Constituția portugheză nu prevede ratificarea legilor constituționale prin referendum. Un aspect deosebit de interesant este faptul că legiuitorul portughez a instituit expres prevederea că președintele/șeful statului nu poate refuza să promulge legea de revizuire constituțională. Deci legiuitorul nu doar că

constituționala-Evoluția-doctrinara-a-Curtilor-Constituționale-din-Lituania-i-Moldova-despre-forma-de-guvernământ/

³⁶⁶ Hotărârea Curții Constituționale a Republicii Lituania din 24 ianuarie 2014 (Case No. 22/2013). On the compliance of the Republic of Lithuania's law amending article 125 of the constitution and article 170 (wording of 15 march 2012) of the statute of the seimas of the Republic of Lithuania with the constitution of the Republic of Lithuania. În: <http://www.lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta850/content>

³⁶⁷ Decizia Curții Constituționale din Turcia din 5 iunie 2008, nr. 2008/116. În: http://www.constcourt.md/public/files/file/Publicatii/Buletin_CCM_print27.10.16.pdf

³⁶⁸ Barak A. Neconstituționalitatea amendamentelor constituționale. Buletinul Curții Constituționale a Republicii Moldova, nr.1/2016, p.p.25-44. p.28.

³⁶⁹ Genoveva Vrabie, Drept constituțional și instituții politice contemporane, Ed. Ștefan Procopiu, Iași, 1993, p. 226.

³⁷⁰ Constituția Republicii Portugeze. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/01/18/constitutia-republicii-portugheze/>

nu instituie o obligație privind ratificarea, dar și îngrădește această competență a șefului statului în cadrul procesului de revizuire.

În ceea ce privește ratificarea amendamentelor constituționale, Constituția Braziliei din 5 octombrie 1988³⁷¹ prevede că sunt promulgate de către Birourile Directoare ale Camerei Deputaților și Senatului (similare Biroului Permanent al Parlamentului Republicii Moldova – n.a.), și nu de către Președintele Republicii.

Din cele relatate putem deduce că, în dependență de forma de guvernământ, constituțiile nu exclud din acest proces șeful statului sau poporul, pe alocuri conferind această atribuție altei autorități publice.

După cum am menționat inițial, am analizat situațiile de ratificare de către șeful statului a legilor de revizuire constituțională înainte de intrarea în vigoare. Din perspectiva dreptului șefului statului de a refuza ratificarea legii de revizuire constituțională, putem vorbi de un drept de veto acordat șefului statului în materie de revizuire constituțională. Ipoteza clasică presupune supunerea legii unei noi deliberări. Astfel, în acest caz, refuzând promulgarea șeful statului, solicită Parlamentului o nouă deliberare/reexaminare, însă dacă Parlamentul adoptă fără modificări legea de revizuire a constituției, șeful statului este obligat să o promulge. Puterea șefului statului, prin prisma acestei atribuții constituționale, este un drept de veto suspensiv în materie de revizuire constituțională.

Pe de altă parte, există constituante care impun o condiție suplimentară în cazul restituirii legii de revizuire constituțională parlamentului spre reexaminare, urmând ca aceasta să fie votată cu o majoritate mai mare decât prima dată. În această situație, suntem în prezența unui drept de veto al șefului statului cu un rol esențial în materie de revizuire constituțională. Rezultă că pe lângă faptul că poate suspenda procesul de adoptare a legii de revizuire, șeful statului poate în genere bloca acest proces. Un exemplu elocvent este cazul Turciei, unde prevederile constituționale ale art. 175 stabilesc că șeful statului poate refuza promulgarea, restituind legea de revizuire a constituției pentru reexaminare Adunării Naționale, care trebuie să o voteze nu cu 3/5, ca prima dată, ci cu o majoritate de 2/3. Dacă Parlamentul reexaminează și adoptă legea de revizuire a Constituției cu 2/3, Președintele mai are posibilitatea de a supune legea aprobării poporului în cadrul unui referendum.³⁷²

Unele constituții prevăd ratificarea legii de revizuire constituțională de către popor, prin intermediul referendumului. Astfel, trebuie să distingem două situații, și anume: atunci când legiuitorul constituent conferă referendumului un caracter obligatoriu și atunci când acesta este

³⁷¹ Constituția Republicii Federative a Braziliei. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/02/08/constitutia-republicii-federative-a-braziliei/>

³⁷² Constituția Republicii Turcia. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/01/13/constitutia-republicii-turcia/>

facultativ. Uneori, însă, supunerea textului de revizuire aprobării poporului prin referendum este condiționată, acest procedeu, relativ costisitor și greoi, putând fi ocolit. Astfel, de exemplu, „Constituția Italiei din 1947 prevede, referindu-se la legile de modificare, că sunt supuse referendumului popular atunci când, într-un interval de trei luni din momentul publicării, este făcută o cerere în acest sens de o cincime din membrii unei Camere sau de cinci sute de mii de electori sau de cinci consilieri regionali. De asemenea, referendumul nu va avea loc dacă legea a fost aprobată în al doilea tur de scrutin, de fiecare din cele două Camere, cu o majoritate de două treimi din membrii săi.”³⁷³

3.4. Revizuirea constituției prin intermediul referendumului

În secolul al XXI-lea, procesul de revizuire constituțională prin intermediul referendumului reprezintă un veritabil exercițiu democratic, care presupune consultarea, implicarea și participarea directă a cetățenilor la luarea deciziilor politice și administrative în stat. În același timp, este un instrument de conlucrare între politicieni și societatea civilă, dincolo de participarea efectivă la alegeri, or, majoritatea statelor conferă o valoare substanțială democrației reprezentative. Astfel, efectuând cercetări pentru elaborarea prezentei lucrări, am constat că democrația reprezentativă este un proces prin care dreptul decizional este transferat reprezentanților poporului și prin care se urmărește legitimitatea democratică în procesul decizional.³⁷⁴

Potrivit unor cercetători, democrația directă poate fi percepută ca o formă a democrației care încetinește progresul social.³⁷⁵ Pe de o parte, referendumurile sunt un instrument de exprimare a opțiunii pentru adoptarea sau legitimizarea noilor constituții. Pe de altă parte, pe parcursul istoriei universale, democrația directă și-a demonstrat capacitățile limitate atunci când a fost utilizată de anumite partide politice pentru a introduce, spre exemplu, măsuri xenofobe sub pretextul protejării suveranității naționale și identității culturale.

Chiar și Constituția noastră acordă prioritate democrației reprezentative, or, prevederile art. 2 alin. (1) al Constituției stabilesc că „suveranitatea națională aparține poporului Republicii Moldova, care o exercită în mod direct și prin organele sale reprezentative, în formele stabilite de Constituție.”³⁷⁶ În baza acestor reglementări constituționale și a abordărilor teoretice, autorul A.

³⁷³ Vrabie G., „Drept constituțional și instituții politice contemporane”, Ed. Ștefan Procopiu, Iași, 1993, P. 226.

³⁷⁴ Crigan, D., „Revizuirea Constituției prin referendum în tranziția democratică”. În: Conferința Științifică Internațională "Competitivitatea și inovarea în economia cunoașterii", (22-23 septembrie 2017) : Culegere de articole – Chișinău : ASEM, 2018 – Vol II., p.132-139, p.132.

³⁷⁵ Mocanu V., Mocanu I. „Instituția referendumului – cea mai înaltă formă a democrației directe”. În: Materialele Conferinței Internaționale științifico-practice din 31 mai 2016 „Referendumul ca formă supremă a democrației directe”, Chișinău, 2016., 178 p., p.42.

³⁷⁶ Constituția Republicii Moldova adoptată la 29 iulie 1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.1, 12.08.1994.

Arseni punctează că „deținătorul suveranității naționale este poporul reprezentat prin corpul electoral.”³⁷⁷

Mai mult ca atât, referendumurile pot să nu ducă la rezultatul scontat de către politicieni. Putem exemplifica prin respingerea Tratatului de la Lisabona privind chestiunile de integrare europeană a Irlandei în anul 2008 sau referendumul privind alegerea directă de către cetățeni a Președintelui Republicii Moldova din 5 septembrie 2010.

Totuși, democrația directă reprezintă un mecanism care, prin încurajarea participării cetățenilor și susținerea libertății exprimării, contribuie la evitarea conflictelor sociale și lansarea dezbaterilor publice asupra chestiunilor de importanță majoră. Nu în zadar se afirmă „Voința poporului constituie baza puterii de stat.”³⁷⁸

Autorul T. Drăganu menționează că în „sistemul constituțiilor moderne, care consacră principiul suveranității poporului, această suveranitate exercitându-se prin organele reprezentative ale acestuia și prin referendum, libertatea poporului de a-și hotărî în viitor propriul destin și statutul politic nu poate fi mărginită pe nici o cale și, deci, nici prin declararea ca nerevizuibile a unor dispoziții ale Constituției adoptată la un moment dat.”³⁷⁹

„În context etimologic, noțiunea de *referendum* vine de la latinescul *referendum* – ceea ce trebuie comunicat, și semnifică scrutinul prin intermediul căruia se adoptă decizii statale sau locale.”³⁸⁰ În opinia altora, „termenul *referendum* își are originea în dreptul roman. În limba latină, gerunziul verbului *refere* desemna o procedură prin care întreg corpul electoral era consultat în mod direct cu privire la o temă precisă, conferind astfel legitimitate deciziei adoptate.”³⁸¹

În prezent, unii consideră referendumul drept „un element al democrației semidirecte, calificativul *semi* desemnând faptul că poporul nu poate interveni (exercita suveranitatea) direct în toate problemele, ci numai în unele dintre ele și prin metode specifice (inițiativa legislativă, veto, referendum etc.).”³⁸² În acest sens, legislația constituțională din diferite țări, inclusiv din Uniunea Europeană, prevede posibilitatea organizării referendumului, dar cu anumite restricții care vizează inițierea și desfășurarea lui, precum și problemele ce pot fi supuse referendumului pe plan național. În plus, raporturile aferente referendumului sunt în totalitate controlate de stat, deoarece anume organele de stat inițiază referendumul și îl monitorizează.

³⁷⁷ Arseni A., „Suveranitatea națională de la construcție teoretică la realizare practică: monografie. Chișinău: CEP USM, 2013, p. 188, p.30.

³⁷⁸ Arseni A., „Onestitatea alegerilor – principiu edificator al legitimității puterii de stat prin reprezentare”, Chișinău: Revista Națională de Drept, nr.8, 2017, p.3.

³⁷⁹ Drăganu T., „Drept constituțional și instituții politice”, Tratat elementar, vol .I., Editura Lumina Lex, București, 2000, p. 55.

³⁸⁰ Munteanu Iu., „Problemele supuse referendumului (studiu în dreptul comparat)”. Teză de doctor. Chișinău, 2009, p.156.

³⁸¹ Constituția Republicii Moldova: Comentariu, Chișinău, Arc, 2012, p.288.

³⁸² Constituția Republicii Moldova: Comentariu, Chișinău, Arc, 2012, p.288.

Dincolo de aceste subtilități, unii autori accentuează faptul că „instituția referendumului, deși în prezent constituie o formă importantă a democrației directe, este și poate fi utilizată destul de restrâns, cu multă precauție și cu caracter excepțional, constituind o excepție de la regula principiului reprezentativității, a democrației indirecte, reprezentative.”³⁸³

Potrivit unei alte opinii, „referendumul nu este considerat ca o formă de respingere a democrației reprezentative, care își păstrează neștirbită importanța pentru formarea și funcționarea sistemului constituțional al unui stat”. Dimpotrivă, „referendumul este considerat, alături de inițiativa legislativă cetățenească sau de dreptul cetățenilor de revocare directă a mandatului unor aleși ai lor, o formă directă de exercitare a puterii politice.”³⁸⁴

Ideea că poporul ar trebui să-și spună ultimul cuvânt cu privire la cele mai importante probleme este aproape la fel de veche ca și civilizația occidentală. Istoricul roman Tacitus a observat că „în chestiuni de importanță minoră, numai șefii decid; pe probleme majore, întreaga comunitate decide.”³⁸⁵ Ideea că poporului îi aparține rolul decisiv este o poziție axiomatică și a fost împărtășită de cei mai vechi filosofi în domeniul politic.

În literatura de specialitate este discutată problema asimilării noțiunii de *referendum* cu cea de *plebiscit*. Astfel, unii autori consideră aceste două noțiuni sinonime, pe când alții le disting după conținutul problemei supuse poporului spre soluționare. Deși cuvintele „referendum” și „plebiscit” sunt atestate de DEX ca sinonime³⁸⁶, în viziunea noastră acești termeni sunt diferiți. De fapt, sensul lor depinde de jurisdicția și de limba în care sunt folosiți.³⁸⁷

„În limba română, cuvântul „plebiscit” are o conotație negativă, denotând un vot popular neliber și incorect organizat din punct de vedere democratic ca urmare a dictaturii regale instituite de Carol II prin referendumul ce a aprobat Constituția României din 1938.”³⁸⁸ Printr-un plebiscit, masele populare, supuse dezinformării și manipulării anumitor grupuri de interese, impun reprezentanților lor aleși (Parlamentului) anumite hotărâri de moment, prin presiune și un „vot de mase” inițiat „de jos în sus” (dictatura populară). Plebiscitele sunt utilizate, de obicei, pentru a oferi putere sporită unei anumite guvernări; deși, aparent, plebiscitul are loc „la inițiativa cetățenilor indignați”, adevăratul inițiator „din umbră” este puterea politică (guvernul), care dorește să-și legitimeze unele acțiuni excepționale, nedemocratice, printr-un vot popular masiv.

³⁸³ Varga A. „Referendumul consultativ în probleme de interes național. Unele aspecte de interpretare și jurisprudență constituțională”. În: Revista Transilvană de Științe Administrative nr. 2 (37)/2015, p.217.

³⁸⁴ Ionescu C., „Raporturile Parlamentului cu Guvernul și Președintele României – Comentarii Constituționale”. București, Universul juridic, 2013, p.36.

³⁸⁵ Tacitus, P.C. „The Agricola and Germania”, London: Penguin, (1970) p.110. Apud https://consoc.org.uk/wp-content/uploads/2015/09/COSJ3706_Referendum_report_COMPLETE_18.09.15.pdf

³⁸⁶ Plebiscit. DEX. În: <https://dexonline.ro/definitie/plebiscit/referendum>

³⁸⁷ Referendum. Wikipedia. În: <https://ro.wikipedia.org/wiki/Referendum>

³⁸⁸ Bouleanu E. „De la plebiscit la referendum. De câte ori au fost chemați românii să-și spună voința și pentru ce subiecte”. București: Adevărul, 26.01.2017. În: https://adevarul.ro/locale/alexandria/de-plebiscit-referendum-fost-chemati-romanii-sa-si-spuna-vointa-subiecte-1_588896135ab6550cb8c986f6/index.html

Cuvântul „referendum” desemnează practica de a supune aprobării populare, prin vot direct, o măsură legislativă inițiată de autoritățile legitime ale unui stat sau ale unei regiuni, în cadrul unui proces democratic liber și corect organizat. Întrebarea adresată cetățenilor, care constituie obiectul votului la referendum, este formulată de autorități; referendumul reprezintă un vot popular inițiat și organizat „de sus în jos”.

În unele jurisdicții cu un sistem de drept de tip anglo-saxon, cuvântul „plebiscit” este folosit pentru a desemna consultările populare care au ca obiect schimbarea formei de guvernământ (schimbări radicale), iar cuvântul „referendum” desemnează consultările populare directe pe alte teme de interes național.

„În opinia Curții Constituționale din Republica Moldova, aceste noțiuni sunt identice și legislatorul poate utiliza, uneori, în loc de referendum, noțiunea de plebiscit sau vot al întregului popor.”³⁸⁹

Codul electoral al Republicii Moldova definește *referendumul* drept „scrutin prin care poporul își exprimă opțiunea în cele mai importante probleme ale statului și societății în ansamblu, având drept scop soluționarea acestora, precum și consultarea cetățenilor în probleme locale de interes deosebit, precum și asupra demiterii Președintelui Republicii Moldova ori a revocării primarului unei localități.”³⁹⁰ O definiție asemănătoare regăsim în Legea României privind organizarea și desfășurarea referendumului, potrivit căreia „referendumul național constituie o formă și mijlocul de consultare directă și de exprimare a voinței suverane a poporului român cu privire la: a) revizuirea Constituției, b) demiterea Președintelui României, c) probleme de interes național.”³⁹¹

Legea constituțională federală cu privire la referendum a Federației Ruse definește referendumul drept „scrutin prin care cetățenii Federației Ruse își exprimă opțiunea în privința legilor, proiectelor de legi și problemelor de importanță majoră ale statului.”³⁹²

Ne alăturăm opiniei potrivit căreia referendumul reprezintă scrutinul prin intermediul căruia se adoptă decizii statale sau locale, fiind de fapt considerat procedeul prin care conducerea unei țări se adresează poporului direct, fără intermediari, pentru a-l consulta în probleme majore, precum adoptarea sau revizuirea textului Constituției, alegerea formei de guvernământ, integrarea statului în organizații internaționale și ieșirea din ele, revizuirea granițelor statului, schimbarea

³⁸⁹ Cârnaț T., „Drept constituțional”, Editura Print-Caro, Chișinău, 2010, p.333.

³⁹⁰ Codul electoral. Adoptat prin Legea nr.325/2022 din 08.12.2022. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 426-427 din 23.12.2022.

³⁹¹ Legea privind organizarea și desfășurarea referendumului în România: nr. 3 din 22 februarie 2000, art. 2. În: Monitorul Oficial al României nr. 84/24 din februarie 2000

³⁹² Федеральный конституционный закон от 28.06.2004 N 5-ФКЗ (ред. от 18.06.2017) “О референдуме Российской Федерации”, art. 4.

regimului de guvernare. Deci, „referendumului sunt supuse probleme ce țin de competența întregii societăți.”³⁹³

În baza celor expuse, vom defini referendumul ca o procedură electorală de consultare, prin care poporul își exercită suveranitatea națională, exprimându-și opțiunea direct asupra celor mai importante probleme ale statului și națiunii, pentru soluționarea generală și obligatorie pentru societate și toate autoritățile publice.

„În vechile diete ale Confederațiilor germanice și elvețiene reprezentanții statelor confederate nu statuau decât *ad referendum*, adică sub rezerva confirmării deciziilor de către guvernământul statului lor. Astăzi, suntem în prezența referendumului ori de câte ori un act este supus deciziei populare.”³⁹⁴

Modelul clasic al referendumului se prezintă ca o participare directă a corpului electoral la legiferare. El poate interveni fie înainte de adoptarea legii de către Adunarea legiuitoare, fie ulterior acestei adoptări. În primul caz, Ansamblul legiuitor consultă corpul electoral asupra principiilor legii, pentru a le pune în aplicare atunci când va legifera. În cazul consultării ulterioare a corpului electoral, procedeul este mult mai energic. De data aceasta, valoarea juridică a legii este legată de acceptarea populară, legea neintrând în vigoare decât după referendum. Votul popular nu suspendă doar punerea în aplicare a legii, ca în cazul veto-ului popular, ci blochează formarea însăși a legii.

Dar acest procedeu prezintă mai multe modalități. El poate fi obligatoriu; aceasta este situația României în cazul revizuirii Constituției din 1991 sau a Elveției, când revizuirea nu are valoare juridică decât după aprobarea ei prin referendum. Referendumul poate fi facultativ, în sensul că Ansamblul legiuitor decide dacă este necesară intervenția populară. „Există însă sisteme în care declanșarea procedeului referendumului poate fi făcută, pe lângă Parlament, de către șeful statului sau de către un număr de alegători. Pe de altă parte, rezultatul referendumului poate avea caracter obligatoriu sau facultativ.”³⁹⁵

Așadar, referendumul obligatoriu *de jure* îl întâlnim în Elveția, unde legiuitorul constituant prevede expres în art.140 al Constituției obligativitatea referendumului în materie de revizuire constituțională.³⁹⁶ Pe de altă parte, în alte țări, precum Austria, referendumul este obligatoriu doar în cazul unei revizuri totale și absolute a constituției.³⁹⁷ Alte adunări constituante instituie

³⁹³ Munteanu Iu., „Problemele supuse referendumului (studiu în dreptul comparat)”. Teză de doctor. Chișinău, 2009, p.3.

³⁹⁴ Dănișor D. C., „Drept constituțional și instituții politice”, Vol. II, Ed. Sitech, Craiova, 1996, p. 78.

³⁹⁵ Dănișor D. C., „Drept constituțional și instituții politice”, Vol. II, Ed. Sitech, Craiova, 1996, p. 78.

³⁹⁶ Constituția federală a Confederației Elvețiene din 18 aprilie 1999. În: <https://constitutii.files.wordpress.com/2013/01/constituc5a3ia-federalc483-a-confederac5a3ieielvec5a3iene-romanian.pdf>

³⁹⁷ Constituția Republicii Austria. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/02/11/constitutia-republicii-austria/>

obligativitatea referendumului doar în raport cu anumite dispoziții și valori supreme, prin prisma garanțiilor stabilității acestora.

Referendumul *facultativ* este demarat la solicitarea unor organe de stat prevăzute de legiuitor, precum ar fi șeful statului, un număr de parlamentari, un număr prestabilit de cetățeni cu drept de vot, organe administrative centrale sau locale. Un exemplu în acest sens este Turcia³⁹⁸, unde președintele țării poate supune referendumului legea de revizuire constituțională adoptată de adunarea națională (parlamentul turc). Constituția austriacă prevede organizarea referendumului la solicitarea unei treimi din membrii Consiliului federal sau național.³⁹⁹ Constituanta italiană a prevăzut o marjă mai largă în acest sens, atribuind inițiativa de referendum unei cincimi din membrii uneia dintre camere, unui număr de 5 consilii regionale, precum și a unui număr de 500 000 mii de alegători.⁴⁰⁰

În altă ordine de idei, în doctrina contemporană există mai multe clasificări ale referendumului după diverse criterii. Totuși, de regulă, referendumul este cunoscut în cele 4 tipuri de bază:

- **consultativ** - care se realizează în scopul elucidării opiniei poporului într-o anumită problemă;
- **decisiv** - atunci când documentul este supus votării pentru a fi aprobat sau respins;
- **constituțional** - atunci când se aprobă constituția sau unele legi de revizuire a constituției;
- **legislativ** - când o lege ordinară este supusă votării de către alegători prin referendum, la inițiativa Parlamentului, șefului statului sau a autorităților publice locale.

În continuare ne propunem o abordare mai detaliată a referendumului constituțional, care formează obiectul cercetării în cauză. Astfel, din punct de vedere cronologic, referendumul republican a apărut în anii postbelici, în perioada adoptării constituțiilor în noile state formate. În ultimele două sute de ani, referendumurile constituționale se practică intens, mai ales în Franța, unde Constituția a fost revizuită de cel puțin 11 ori. În dreptul comparat, „această formă de referendum este cea mai des întâlnită, fiind un referendum de tip obligatoriu, decizional, normativ și la nivel constituțional.”⁴⁰¹

Referendumul constituțional diferă de la un stat la altul. Comisia Europeană pentru Democrație prin Drept (Comisia de la Veneția) este organismul care face lumină și dă o claritate mai mare referendumului constituțional. În Liniile directoare privind referendumul constituțional

³⁹⁸ Constituția Republicii Turcia. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/01/13/constitutia-republicii-turcia/>

³⁹⁹ Constituția Republicii Austria. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/02/11/constitutia-republicii-austria/>

⁴⁰⁰ Constituția Republicii Italiene. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/01/28/constitutia-republicii-italiene/>

⁴⁰¹ Muraru I., Tănăsescu E. S. „Drept constituțional și instituții politice” Ediția a XII-a, Vol.II. București: C.H.Beck, 2006, p.142.

la nivel național (CDL-INF (2001)10 din 6-7 iulie 2001), Comisia de la Veneția menționează următoarele: „Referendumul constituțional se referă la votul popular privind problema revizuirii parțiale sau integrale a constituției unui stat (și nu a entităților sale federale), indiferent dacă votanții urmează să-și exprime opinia cu privire la un proiect specific de revizuire a constituției sau cu privire la o chestiune de principiu. [...]”⁴⁰² În opinia Comisiei de la Veneția, un referendum constituțional se referă la o revizuire parțială sau totală a Constituției.

„Recurgerea la un referendum trebuie să respecte sistemul juridic în ansamblul său și, în special, normele care reglementează revizuirea constituției. [...]. Textele supuse referendumului constituțional trebuie să respecte limitele de fond (intrinseci și extrinseci) ale reformei constituționale. Ele nu trebuie să contravină dreptului internațional sau principiilor statutare ale Consiliului Europei (democrație, drepturile omului și statul de drept). Textele care contravin cerințelor menționate [...] nu pot fi supuse votului popular.”⁴⁰³

În cadrul liniilor directoare sus-menționate, Comisia identifică **trei forme** ale referendumului constituțional, și anume:

- votul cu privire la propunerea de amendament, redactată în termeni specifici, sau propunerea de abrogare, redactată în termeni specifici, a dispozițiilor existente ale constituției;
- votul privind o chestiune de principiu;
- propunere concretă care nu este redactată sub forma unor dispoziții specifice, cunoscută sub denumirea de „propunere formulată generic”.

În acest context, precizăm că, pentru validitatea în sens formal a textelor supuse referendumului, Liniile directoare privind referendumurile constituționale la nivel național, precum și Codul bunelor practici în materie de referendum⁴⁰⁴, care, de asemenea, a fost adoptat de Comisia de la Veneția, stabilesc respectarea a două condiții necesare:

- unitatea de *formă*: aceeași întrebare nu trebuie să combine o propunere de amendament, redactată în termeni specifici, cu o propunere formulată generic sau cu o chestiune de principiu;
- unitatea de *conținut*: exceptând revizuirea totală a unui text (constituție, lege), trebuie să existe un raport intrinsec între diferitele părți ale fiecărei chestiuni supuse la vot, astfel încât să se garanteze libertatea de vot a alegătorului, care nu trebuie chemat să accepte sau să respingă în bloc

⁴⁰² Liniile directoare privind referendumul constituțional la nivel național (CDL-INF (2001)10 din 6-7 iulie 2001). În: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF\(2001\)010-f](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF(2001)010-f)

⁴⁰³ Liniile directoare privind referendumul constituțional la nivel național (CDL-INF (2001)10 din 6-7 iulie 2001). În: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF\(2001\)010-f](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF(2001)010-f)

⁴⁰⁴ Codul bunelor practici în materie de referendum (CDL-AD(2007)008 din 19 martie 2007). În: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2007\)008-rom](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2007)008-rom)

dispoziții fără legătură între ele; revizuirea simultană a mai multor capitole dintr-un text este echivalentă cu o revizuire totală.

Analizând conceptele de revizuire a constituției prin intermediul referendumului, vom trata referendumul constituțional ca expresia culturii și tradiției naționale, exercitată prin votul general al poporului referitor la aprobarea sau adoptarea constituției sau a unui proiect de lege cu privire la revizuirea constituției.

Cu toate că Liniile directoare privind referendumurile constituționale la nivel național nu au un caracter obligatoriu pentru statele membre ale Consiliului Europei, ne exprimăm convingerea că recomandările pe care acestea le conțin sunt de o importanță majoră. Or, la elaborarea acestor recomandări au participat experți din domeniul dreptului constituțional din statele membre, care și-au adus contribuția reieșind inclusiv din experiența națională.

În altă ordine de idei, acest fenomen a luat amploare doar la începutul secolului XX și de atunci a existat o creștere relativ constantă a numărului de referendumuri organizate la nivel național. Plebiscitele au devenit mai frecvent utilizate, deși creșterea nu a fost liniară. Astfel, a existat o creștere constantă până la un nivel destul de ridicat în anii 1990, când în fostele țări comuniste au fost organizate mai multe referendumuri independente și constituționale. După aceea, numărul mediu de referendumuri a scăzut, deși la un nivel mai ridicat decât înainte de anii 1990. În anul 1990, în lume au fost organizate 51 de referendumuri la nivel național⁴⁰⁵, în următorul deceniu numărul acestora a scăzut, dar în ciuda acestei scăderi, numărul de referendumuri este încă mai mare decât cele organizate în anii 1980.⁴⁰⁶

Cele mai multe referendumuri au avut loc în Elveția, unde din 1798, când s-a organizat primul referendum, până în iulie 2018 au fost efectuate 621 de referendumuri naționale. Numai din 1990 până în iulie 2018, în Elveția au avut loc 267 de referendumuri naționale. Dacă excludem Elveția, statele lumii cu democrații dezvoltate ocupă poziții intermediare în clasamentul referendumurilor naționale. Astfel, din 1990, în 43 de state, considerate de autori că dețin democrații stabile, au existat 289 de referendumuri. Conform acestui studiu, din cele 43 de state selectate, cele mai multe referendumuri au fost organizate după 1990 în Italia – 56. Este interesant că în așa state, precum Germania, Belgia, Japonia, Israel, SUA, din 1990 nu a fost organizat nici

⁴⁰⁵ Baza de date pentru o democrație directă (conține aproape toate referendumurile din 1790 până în prezent la nivel național). În: <https://www.sudd.ch/list.php?lang=en&area=&topic=&first=1990&last=1990&sense=desc>

⁴⁰⁶ Report of the Independent Commission on Referendums. London: University College London – Constitution Unit School of Public Policy, 2018. În: https://www.ucl.ac.uk/constitution-unit/sites/constitution-unit/files/182_-_independent_commission_on_referendums.pdf p.19.

un referendum național, în Canada, Finlanda, Norvegia, Spania – câte 1, iar în Austria, Suedia, Marea Britanie, Australia, Franța, Olanda, Portugalia – câte 2 sau 3.⁴⁰⁷

În spațiul post - sovietic, unde au fost organizate mai puține referendumuri, impactul negativ al acestora asupra instituțiilor democratice a fost mult mai dur. Faptul se datorează nu frecvenței referendumurilor, ci scopurilor pe care le-a urmărit clasa politică prin desfășurarea consultărilor cu poporul. Astfel, „în Lituania, chiar dacă din 1990 au avut loc 21 de referendumuri, ele nu au dus la instaurarea dictaturii, așa cum s-a întâmplat în Tadjikistan, unde prin trei referendumuri constituționale (1999, 2003 și 2016) s-a instituit dreptul actualului Președinte Emomali Rahmond de a ocupa această funcție din 1992 până în prezent, pentru un număr nelimitat de mandate.”⁴⁰⁸ Acest exemplu a fost preluat și de Kazahstan, unde, prin referendumul constituțional din anul 2000, Nursultan Nazarbayev a devenit „liderul națiunii”, dobândind dreptul de a fi ales pentru un număr nelimitat de mandate.

Șirul acestor exemple poate fi continuat cu statul Belarus, unde, prin referendumurile constituționale, s-a instituit același drept pentru Președintele Aleksandr Lukașenko. Ultimul și cel mai reacționar referendum din Belarus a fost organizat de președintele Aleksandr Lukașenko pe data de 17 octombrie 2004 pentru a se instala pe viață în funcția pe care o deține. Prin acest ultim referendum „a fost adoptată o nouă redacție a art.81 din Constituție, fiind exclus numărul maxim de mandate de președinte ce pot fi exercitate de o persoană, prevăzut în redacția inițială a Constituției din 1994.”⁴⁰⁹

3.5. Concluzii la capitolul 3

1. Fiecare stat deține anumite elemente de originalitate bazate pe tradițiile sale istorice, care formează o constituție personalizată, ce reflectă conexiunea cu realitățile concrete ale existenței fiecărei țări. Prin urmare, procesul de adoptare a unei constituții este influențat de toți acești factori. Dat fiind faptul că majoritatea covârșitoare a statelor lumii dispun în prezent de o constituție scrisă, se poate afirma că există o tendință cvasiunanimă de recunoaștere a valorii acestui instrument scris, sistematic și integrator, față de vechile practici și cutume. Pe de altă parte, faptul că există constituții scrise permite ca acestea să fie mai ușor cunoscute, iar cetățenii statelor să fie educați în spiritul respectării normelor constituționale, să găsească în prevederile

⁴⁰⁷ Report of the Independent Commission on Referendums. London: University College London – Constitution Unit School of Public Policy, 2018. În: https://www.ucl.ac.uk/constitution-unit/sites/constitution-unit/files/182_-_independent_commission_on_referendums.pdf p.20.

⁴⁰⁸ Știrbu E. „Importanța referendumului ca instrument al democrației. Practica organizării referendumurilor în țările CSI”. În: Materialele Conferinței Internaționale Științifico-Practice „Referendumul ca forma supremă a democrației directe”, Chișinău 31 mai 2016.

⁴⁰⁹ Референдумы в Беларуси. În: <https://opendata.by/blog/745>

constituționale un sprijin sigur pentru apărarea drepturilor, pentru garantarea participării lor la viața politică, asigurându-se astfel funcționarea corectă a întregii vieți politice a societății.

2. Cu privire la tehnicile și modalitățile de elaborare a constituțiilor, menționăm că există state de tradiție și influență britanică care nu au optat pentru constituții scrise, ci pentru anumite acte constituționale, care, în totalitatea lor, fiind completate cu normele și uzanțele parlamentare, oferă fundamentul unor reglementări cu caracter constituțional. Deși constituțiile nescrise reflectă anumite tradiții și o experiență incomparabilă, observăm că acestea nu au capacitatea de a suplini un corp de reguli precise, reunite într-un singur document, de natură să ofere unei țări, într-un mod sistematic și neechivoc, de care are nevoie structura politică să consacre drepturile cetățenești și să descrie modalitățile și practicile prin care se înfăptuiesc raporturile dintre puterile statului.

3. Până în prezent nu există o practică unitară în ceea ce privește dispunerea diferitelor titluri și capitole în cadrul constituției. Dacă toată lumea este de accord cu faptul că o constituție trebuie să cuprindă prevederi generale, prevederi despre organizarea statului, drepturile cetățenilor, parlament, justiție, organizarea locală, modalitatea de revizuire a constituției etc., în cadrul diverselor tipuri de constituții, uneori din rațiuni de tehnică legislativă, alteori din considerente politice, anumite problematici au ocupat un rol proeminent în dauna acestor constituții. Din acest punct de vedere, remarcăm că dacă în toate constituțiile „prevederile generale” ocupă primul capitol, în ordinea succesiunii problemelor unele constituții încep cu instituția șefului statului, altele cu parlamentul, ori cu drepturile omului.

4. Din punct de vedere al tehnicilor constituționale, este remarcabilă practica unor state de a include în conținutul reglementărilor constituționale, documente constituționale mai vechi. Această modalitate tehnică de adoptare a constituției pune în valoare, de fapt, actele originare care au creat baza drepturilor și principiilor fundamentale.

5. Noile tendințe în domeniul revizuirii constituțiilor sunt determinate de necesitatea armonizării și reorganizării cadrului normativ în lumina exigențelor ce se referă la raporturile dintre dreptul intern și dreptul internațional, cu precădere cele ce privesc aderarea la Uniunea Europeană. Noile provocări, care justifică necesitatea revizuirii constituției, se luptă, pe de o parte, cu ideea de rigiditate și stabilitate a constituției, iar pe de altă parte, cu continuitatea și actualitatea acesteia în condițiile realităților noi.

6. Mecanismul de revizuire a constituției presupune anumite *limite materiale* și *temporale*. Limitele materiale ale revizuirii constituționale au drept scop stabilirea unor interdicții legale exprese, care să protejeze bazele fundamentale ale sistemului de drept din stat. Limitele temporale vizează interdicția de revizuire constituțională în anumite situații excepționale.

7. În legătură cu *întinderea revizuirii*, aceasta se împarte în: revizuire parțială și revizuire totală, sau revizuire limitată și revizuire globală. Se face deosebire între revizuirea totală și cea

parțială atât după criteriul formal, cât și după criteriul material. Potrivit primului criteriu, revizuirea totală are loc atunci când o nouă constituție vine să ia locul celei vechi, când toate articolele constituției vechi sunt supuse revizuirii, chiar dacă unele rămân neschimbate și vor fi inserate în noua constituție.

8. Condițiile impuse de legiuitor nu constituie decât însăși procedura de revizuire propriu-zisă, existentă în cele 3 etape clasice, și anume: inițiativa revizuirii, elaborarea și ratificarea legii de revizuire a constituției. Un element esențial în procedura de revizuire a constituției îl reprezintă *avizarea obligatorie* a amendamentelor de către Curtea Constituțională. Procedura de avizare obligatorie și sistematică de către Curtea Constituțională înainte ca amendamentul constituțional să poată fi adoptat de către Parlament este un mecanism de procedură, care se regăsește și în alte state.

9. Definim referendumul ca o procedură electorală de consultare, prin care poporul își exercită suveranitatea națională, exprimându-și opțiunea direct asupra celor mai importante probleme ale statului și națiunii, pentru soluționarea generală și obligatorie pentru societate și toate autoritățile publice.

10. Organizarea referendumului pentru revizuirea constituției reprezintă o modalitate eficientă care a trezit oarecum interesul poporului. Consultarea, implicarea și posibilitatea cetățenilor de a participa direct la luarea deciziilor politice și administrative reprezintă un veritabil exercițiu democratic. Referendumul este considerat, alături de inițiativa legislativă cetățenească și de dreptul cetățenilor de a revoca mandatul unor aleși ai lor, o formă directă de exercitare a puterii politice. Analizând conceptele de aprobare a revizuirii constituției prin intermediul referendumului, am ajuns la concluzia că referendumul constituțional, este o expresie a culturii și tradiției naționale și este exercitat prin votul general al poporului, pentru aprobarea constituției sau a unui proiect de lege cu privire la revizuirea constituției.

4. CADRUL NAȚIONAL AL REPUBLICII MOLDOVA DE ADOPTARE ȘI REVIZUIRE A CONSTITUȚIEI

4.1. Evoluția situației privind adoptarea și revizuirea Constituției Republicii Moldova

Republica Moldova, în evoluția sa constituțională de după 1918, de când pentru prima dată pe teritoriul statului a început să fie aplicată prima Lege Supremă – Constituția României din 1866, a parcurs etapa tranziției exprese de la o constituție monarhică la o constituție socialistă și etapa tranziției, relativ lente, de la o constituție totalitară la o constituție democratică.

Adoptarea unui cadru național, care să creeze premisele adoptării unei constituții și dezvoltării constituționalismului în Republica Moldova, a fost posibilă doar după dobândirea suveranității și independenței. Prefigurând importanța revizuirilor constituționale de după 1990 și rolul lor în constituirea Republicii Moldova ca stat independent, considerăm important a menționa în linii generale faptul că, anterior evenimentelor din 1990, necesitatea acestor revizuri s-a impus ca efect al căderii lente a regimului comunist totalitar și al neconformității Constituției RSSM din 1978 cu noile schimbări de la sfârșitul secolului al XX-lea.

Spre deosebire de constituțiile altor state formate după căderea URSS și constituțiile altor regimuri socialiste, care au fost adoptate după revoluții, căderi de regim, abrogări de constituții, într-un vid legislativ sau de putere, actuala Constituție a Republicii Moldova a fost adoptată la 29 iulie 1994, într-un cadru legal, revizuit pas cu pas după declararea suveranității față de URSS în 1990. În perioada de la declararea suveranității și a independenței până la momentul adoptării actualei constituții, în Republica Moldova a fost în vigoare constituția socialistă a RSSM din 1978. Odată cu instituirea unei noi orânduirii de stat, Republica Moldova nu a ales calea abrogării constituției socialiste, ci a revizuit, pe de o parte, constituția socialistă existentă, iar pe de altă parte, a modificat legislația și pe parcursul anilor 1990 până în 1994 a elaborat proiectul unei noi constituții.

În această perioadă, Constituția Republicii Moldova din 1978 a suportat o serie de revizuri, „fiind anulate dispozițiile referitoare la rolul partidului comunist de „conducător și îndrumător” al maselor, creând condiții pentru instituirea sistemului politic bazat pe pluripartitism, consacrarea principiilor economiei de piață, schimbarea formelor și statutului proprietății, modificarea esențială a structurii mecanismului de stat, a fost întemeiată instituția șefului statului în persoana președintelui republicii, are loc reorganizarea Sovietului Suprem și Sovietului Miniștrilor, inclusiv a autoadministrării locale.”⁴¹⁰

⁴¹⁰ Guceac I. Tratat elementar de drept constituțional, vol. I, Chișinău: S.n., 2020 (ÎS FEP „Tipografia Centrală” 2020, 472 p., p.424.

După victoria forțelor democratice în alegerile parlamentare din februarie - martie 1990, evenimentele social-economice, politice și juridice evoluau practic în fiecare lună. Deja la finele lunii mai și începutul lunii iunie 1990 s-a resimțit necesitatea adoptării unei noi Constituții a RSS Moldovenești, fapt ce a dus la adoptarea Hotărârii Sovietului Suprem nr. 118-XII din 16 iunie 1990, prin care s-a creat Comisia pentru elaborarea proiectului noii Constituții, comisia fiind formată din deputați și specialiști în domeniu în frunte cu Președintele Sovietului Suprem – Mircea Snegur.⁴¹¹

Adoptarea unor acte de o valoare istorică inestimabilă a pus bazele dezvoltării constituționalismului în Republica Moldova. Primul act a fost Declarația cu privire la suveranitate din 23 iunie 1990⁴¹², care a proclamat Republica Moldova un stat suveran, aceasta fiind condiția firească și necesară a existenței statalității Moldovei, al cărei izvor și purtător este poporul. Prin acest act, care în prezent este oarecum umbrat de Declarația de Independență, s-a decis că suveranitatea este exercitată în interesul întregului popor de către organul reprezentativ suprem și nici o persoană sau grup social nu poate să-și asume dreptul de a o exercita. Această declarație a mai proclamat Moldova ca stat unitar și indivizibil, iar pământul, subsolul, apele, pădurile și alte resurse naturale aflate pe teritoriul RSS Moldova, precum și întregul potențial economic, financiar, tehnico-științific, valorile patrimoniului național constituie proprietatea exclusivă și necondiționată a RSS Moldova. Actul a decis ca legile și alte acte normative unionale să acționeze în Moldova numai după ratificarea lor de către Parlament, iar cele în vigoare ce contravin suveranității Moldovei să fie suspendate. În aceeași zi a fost adoptată și hotărârea prin care s-a declarat nul și neavenit pactul „Ribbentrop-Molotov.”⁴¹³

Ulterior, Decretul cu privire la puterea de stat din 27 iulie 1990⁴¹⁴ a statuat supremația Constituției și a legilor Republicii Moldova, separația puterii de stat în puterile legislativă, executivă și judiciară. Acest act nu permite cumularea funcțiilor de conducere în organele puterii de stat și în administrația de stat cu orice altă funcție în organizațiile de stat și cooperatiste, în partidele politice, organizațiile și mișcările social-politice. Tot prin actul în cauză s-a desființat sistemul conducerii de partid și conducerii politice în organele de stat și de drept, în organele securității statului, în formațiunile militare și militarizate, la întreprinderi, instituții și organizații.

⁴¹¹ Legi, hotărâri și alte acte adoptate la sesiunea întâi a Sovietului Suprem al R.S.S. Moldova de legislatura a XII-a. Ediție a Sovietului Suprem al R.S.S.M. - Chișinău. 1990.

⁴¹² Declarația suveranității Republicii Sovietice Socialiste Moldova, nr.148 din 23.06.90. În: Veștile, 8/192, 30.08.1990.

⁴¹³ Hotărârea Sovietului Suprem al Republicii Sovietice Socialiste Moldova nr.149 din 23.06.90 Cu privire la avizul Comisiei Sovietului Suprem al R.S.S. Moldova pentru aprecierea politico-juridică a Tratatului sovieto-german de neagresiune și a Protocolului adițional secret din 23 august 1939, precum și a consecințelor lor pentru Basarabia și Bucovina de Nord. În: Veștile, 6-7/186, 30.07.1990.

⁴¹⁴ Decretul cu privire la puterea de stat nr.201 din 27.07.90. În: Veștile, 8/208, 30.08.1990.

Mai mult ca atât, pentru a combate reminiscentele trecutului, s-a interzis apartenența judecătorilor și a altor lucrători ai organelor de drept la partidele politice și mișcările social-politice.

Aceste două acte împreună cu Declarația cu privire la independență, adoptată la 27 august 1991,⁴¹⁵ constituie cei trei piloni ai constituționalismului din Republica Moldova. Conform Hotărârii Curții Constituționale nr 36 din 5 decembrie 2013,⁴¹⁶ Declarația de independență a devenit parte integrantă a blocului de constituționalitate, având prioritate asupra normelor Constituției. Prin Declarația de Independență, Republica Moldova s-a proclamat un stat suveran, independent și democratic, a hotărât că pe întregul său teritoriu se aplică numai Constituția, legile și celelalte acte normative adoptate de organele legal constituite ale Republicii Moldova.

Ca urmare a aderării la Declarația Universală a Drepturilor Omului, la 2 martie 1992, Republica Moldova devine membra a ONU cu drepturi depline. Cu părere de rău, războiul cu Rusia, declanșat în partea stângă a Nistrului (Transnistria), nu a putut fi evitat.

Comisia Constituțională, formată în 1990, abia pe data de 2 martie 1993, după dezbateri aprige în Parlament, a adoptat o hotărâre prin care a aprobat proiectul noii constituții, stabilind, totodată, ca acesta să fie publicat și supus dezbaterilor de către întregul popor. Prin Hotărârea Parlamentului nr.1314 din 2 martie 1993⁴¹⁷ a fost creată Comisia pentru redactarea și definitivarea proiectului Constituției Republicii Moldova. Concomitent, s-a prevăzut „organizarea și desfășurarea unei conferințe practico-științifice internaționale, după care urma ca Parlamentul să adopte Constituția în a doua lectură și s-o supună referendumului țării.”⁴¹⁸

La 12 martie 1993, Parlamentul a adoptat Hotărârea nr.1330 „Privind proiectul Constituției Republicii Moldova”, prin care a stabilit că „Comisia pentru redactarea și definitivarea proiectului de Constituție va asigura perfecționarea proiectului de Constituție, ținând cont de propunerile și obiecțiile făcute în cadrul discuției, și-l va prezenta Parlamentului spre examinare până la sfârșitul lunii mai a.c.”⁴¹⁹ În perioada 27-28 mai 1993, la Chișinău și-a ținut lucrările Conferința cu privire la proiectul Constituției Republicii Moldova, la care au participat savanți cu renume mondial, inclusiv „patriarhul” dreptului constituțional francez, Jacques Cadart. Proiectul a primit avize favorabile de la diferite foruri internaționale.

Cercetând evoluția constituționalismului în Republica Moldova, autorul I. Guceac a

⁴¹⁵ Lege privind Declarația de independență a Republicii Moldova nr.691 din 27.08.91. În: Monitor, 11-12/103, 30.12.1991.

⁴¹⁶ Hotărârea Curții Constituționale privind interpretarea articolului 13 alin.(1) din Constituție în corelație cu Preambulul Constituției și Declarația de Independență a Republicii Moldova (Sesizările nr.8b/2013 și 41b/2013): nr.36 din 05.12.2013. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 304-310/51, 27.12.2013.

⁴¹⁷ Hotărârea Parlamentului pentru formarea Comisiei pentru redactarea și definitivarea proiectului Constituției Republicii Moldova: nr. 1314-XII din 2 martie 1993. În: <http://www.legis.md/cautare/rezultate/86777>.

⁴¹⁸ Arseni A., „Drept constituțional și instituții politice”. Tratat elementar, Vol I. - Chișinău 2005. – p. 168.

⁴¹⁹ Hotărârea Nr. 1330 din 12-03-1993 privind proiectul Constituției Republicii Moldova, Publicat : 12-03-1993 în Monitorul Oficial Nr. 3 art. 67. În: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=61522&lang=ro

menționat: „Este firesc ca orice societate de oameni, organizată în stat, să-și instituie o bază legislativă care să reglementeze relațiile politice, social-economice și culturale, etnice și de altă natură, ca mai apoi ideile și principiile normative să fie sistematizate într-o lege fundamentală – constituția statului respectiv, care cuprinde sub aspect normativ întreaga organizare de stat.”⁴²⁰

Contrar așteptărilor societății, Parlamentul din 1990 de legislatura a XII-a, în condițiile autoproclămării ca stat a regiunii separatiste din estul Republicii Moldova și boicotării ședințelor legislativului de către deputații din Transnistria și de la Comrat, pentru a depăși situația de criză și în scopul creării, pe principiile pluripartitismului a unui Parlament profesionist, la 12 octombrie 1993 a adoptat Hotărârea nr.1608 „Privind alegerile anticipate în Parlament”⁴²¹, care prevedea „efectuarea pe data de 27 februarie 1994 a alegerilor anticipate în Parlament în baza noii legi privind alegerea Parlamentului.” „Acest scrutin urma să aibă loc în baza unei noi legi privind alegerea legislativului, prin care s-a micșorat mai mult de trei ori – până la 103 – numărul de deputați și s-a stabilit alegerea lor pe listele de partid. În urma acestui scrutin, la care au participat 13 blocuri electorale, partide și mișcări social-politice, precum și candidați independenți, pragul electoral l-au trecut patru formațiuni social-politice, care au și constituit Parlamentul Republicii Moldova de legislatura a XIII-a. Astfel, Partidul Democrat Agrar din Moldova a obținut 56 de mandate, Blocul electoral “Partidul socialist” și Mișcarea “Unitate-Edinstvo” — 28 de mandate, Blocul Țăranilor și Intelectualilor – 11 mandate și Blocul electoral “Alianța Frontului Popular Creștin Democrat” – 9 mandate.”⁴²²

La alegerile parlamentare (anticipate) din 27 februarie 1994 au obținut majoritatea în Parlament alte forțe politice decât în precedentul Parlament. Ca urmare, prin Hotărârea Parlamentului nr.33 din 1 aprilie 1994 a fost creată o nouă comisie pentru redactarea și completarea textului Constituției.⁴²³ Ulterior, la numai patru luni de la învestire noul Parlament neavând experiență în domeniul procedurilor constituționale, votează Legea privind procedura de adoptare a Constituției din 7 iulie 1994,⁴²⁴ care nu a fost publicată în mijloacele de informare în masă.

⁴²⁰ Guceac I. „Constituționalismul, democrația și libertatea – valori ale societății deschise”. Chișinău: Statul și Dreptul, nr.2(13), iunie 2009, p.41-47; p.41. În: <http://www.akademos.asm.md/files/Constitu%C5%A3ionalismul,%20democra%C5%A3ia%20%C5%9Fi%20libertatea%20%E2%80%93%20valori%20ale.pdf>

⁴²¹ Hotărârea Nr. 1608 din 12-10-1993 „Privind alegerile anticipate în Parlament”. Publicat : 30-10-1993 în Monitorul Parlamentului Nr. 10 art. 294. În: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=61598&lang=ro

⁴²² Parlamentul 90. Istoria. În: <http://parlamentul90.md/main/text/2>

⁴²³ Hotărârea Parlamentului privind definitivarea proiectului Constituției Republicii Moldova: nr.33 din 1 aprilie 1994. În: Monitorul Oficial nr.04, art.nr: 104, 0.04.1994. În: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=86777&lang=ro

⁴²⁴ Legea privind procedura de adoptare a Constituției Republicii Moldova: nr.175 din 07.07.94. Intrată în vigoare: 07.07.1994. Publicată : 07-07-1994 în Monitorul Oficial Nr. 6 art. 57. În: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=64027&lang=ro

Prin Hotărârea nr. 176 din 08.07.1994 despre proiectul de Constituție a Republicii Moldova,⁴²⁵ Parlamentul a decis: „Se aprobă în prima lectură proiectul de Constituție a Republicii Moldova.” La 29 iulie 1994, fără a publica varianta finală în presă, Parlamentul a adoptat Constituția, care în trei zile a fost promulgată de către șeful statului și a intrat în vigoare la 27 august 1994.⁴²⁶

Considerăm că Parlamentul din 1994, ca autoritate legislativă supremă și ca adunare constituantă la adoptarea Constituției, a comis două greșeli grave de procedură. Prima constă în nepublicarea proiectului Constituției în mijloacele de informare în masă și a doua - în promulgarea Constituției de către Președintele Republicii Moldova fără ca aceasta să fie aprobată în cadrul unui referendum popular. Nu este clar de ce noua Comisie constituțională a păstrat în mare parte textul proiectului elaborat în 1993, dar nu a dat curs solicitării Parlamentului din 1990 de a supune Constituția adoptată aprobării prin referendum.

Aceste proceduri de tehnică constituțională, care erau bine cunoscute în spațiul geopolitic al statelor cu care Republica Moldova coopera, au diminuat, în opinia noastră, gradul de legitimitate al Constituției. După adoptarea Constituției de către Parlament, aprobarea acesteia prin referendum popular ar fi fost benefică pentru societate și ar fi conferit acesteia o legitimitate consolidată. Aprobarea Constituției prin referendum ar fi determinat obligativitatea trecerii prin referendum a oricărui amendament constituțional ulterior.

Mai mult, în sensul raționamentului expus mai sus, n-ar fi suferit nici rigiditatea. Luând în considerare că de la adoptarea Constituției până în prezent au fost adoptate 13 legi de revizuire, am putea spune că am fi avut 13 referendumuri de aprobare a legilor de revizuire a Constituției. Dacă la momentul respectiv se insista asupra organizării unui referendum pentru aprobarea Constituției, am fi avut, ca în România și în alte state, un număr mult mai mic de revizuirii constituționale, ceea ce ar fi dus la respectarea mult mai fermă a principiului stabilității Constituției.

În perioada de timp după adoptarea Constituției, a recurs la procedura revizuirii nu numai Parlamentul, ci și indirect, din oficiu, Curtea Constituțională, emițând Hotărârea nr.7 din 04.03.2016.⁴²⁷ Considerăm că după adoptarea acestei hotărâri a Curții Constituționale, ținând cont de faptul că *de jure* hotărârile Curții, conform art.140 din Constituție, sunt definitive și obligatorii, Parlamentul avea obligația de a revizui Constituția. Întrucât, textul Constituției nu conține o normă

⁴²⁵ Hotărârea Parlamentului Nr. 176 din 08-07-1994 „Despre proiectul de Constituție a Republicii Moldova”. Publicat : 06-06-1994 în Monitorul Oficial Nr. 6 art. 58. În: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=84750&lang=ro

⁴²⁶ Constituția Republicii Moldova adoptată la 29 iulie 1994. Publicată: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.1, 12.08.1994. În: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=128016&lang=ro

⁴²⁷ Hotărârea Curții Constituționale Nr. 7 din 04-03-2016 privind controlul constituționalității unor prevederi ale Legii nr. 1115-XIV din 5 iulie 2000 cu privire la modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova (modul de alegere a Președintelui). Publicat : 18-03-2016 în Monitorul Oficial Nr. 59-67 art. 10. În: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=91383&lang=ro

expresă în acest sens (de a revizui Constituția conform hotărârii sau pentru executarea hotărârii Curții Constituționale). Parlamentul nu a adoptat pe parcursul a 7 ani o lege de revizuire a Constituției, limitându-se cu republicarea Constituției conform dispozitivului Hotărârii Curții Constituționale nr.7/2016, deși o hotărâre a Parlamentului de a republica Constituția nu pare să fi existat.

Pentru perfecționarea procedurilor constituționale, în special a celor de revizuire a Constituției, considerăm necesară completarea Constituției cu o normă care să reglementeze obligația de emitere a legii de revizuire a Constituției în cazul adoptării de către Curtea Constituțională a unei hotărâri prin care s-a declarat neconstituțională o lege de revizuire a Constituției sau dispozitivul hotărârii conține o decizie de revizuire a Constituției.

Perioada destul de îndelungată pentru adoptarea noii Constituții după destrămarea URSS se explică prin condițiile social-economice și politice calitativ noi în raport cu cele sovietice. În comparație cu revizuirile anterioare ale Constituției, trebuia introdusă în normele constituționale o formațiune social-economică nouă, sistemul politic al Republicii Moldova, acesta fiind supus unor redistribuiri funcționale foarte importante. Elaborată în condiții de criză politică, ca și în celelalte republici socialiste ale URSS, care și-au declarat independența, Constituția Republicii Moldova a acceptat un conținut de compromis. Totodată, „adoptarea Constituției a satisfăcut așteptările societății și a generat o serie de activități orientate spre realizarea conceptului statului de drept.”⁴²⁸

Unii autori⁴²⁹ consideră că „textul constituției adoptate în perioada de tranziție suferă modificări în special în primii 10-15 ani, apoi are loc o stabilizare relativă a ei. Republica Moldova, a cărei Constituție a fost adoptată la 29 iulie 1994, în perioada de tranziție, servește drept confirmare a acestei teze”.

Ca urmare, în aproape trei decenii, au fost revizuite norme constituționale care au vizat diverse domenii: incompatibilitățile, imunitatea și independența reprezentanților poporului, instituția cetățeniei, sistemul judecătoresc, organizarea administrativ-teritorială, statutul autorităților satești și orășenești, alegerea, investitura și competența Președintelui țării. Unele revizuiuri au fost determinate de integrarea Republicii Moldova în structurile internaționale și de angajamentul său de a armoniza legislația internă la standardele internaționale privind drepturile omului, dintre care menționăm: abolirea pedepsei capitale, admiterea pluralității de cetățenii, emiterea mandatului de către instanța judecătorească, implementarea garanțiilor suplimentare în

⁴²⁸ Costachi Gh., Guceac, I. „Fenomenul constituționalismului în evoluția Republicii Moldova spre statul de drept”. Chișinău: Tipografia Centrală, 2003.-316 p.

⁴²⁹ Avornic Gh., Grecu R. „Despre mijlocul cel mai democratic de adoptare a unei constituții”. Chișinău: Revista Națională de Drept, nr.4, 2011, p.2-7. p.3

vederea păstrării secretului corespondenței și în reglementarea cazurilor de restrângere a exercițiului drepturilor și libertăților cetățenilor ș.a.

De cele mai multe ori revizuirea constituției este un eveniment extraordinar în istoria dezvoltării unui sistem constituțional, o consecință a schimbării și evoluției opțiunilor politice și juridice ale societății. Frecvent, revizuirea constituției a dus la o metamorfoză în sistemul instituțional și de drept al puterii de stat, la schimbarea esențială, uneori diametral opusă, a regimului politic, a formei de guvernământ și nemijlocit a esenței constituției. Republica Moldova, într-o perioadă scurtă de timp de la dobândirea suveranității și independenței, a realizat în sistemul său constituțional aceste metamorfoze constituționale.

Atât adoptarea constituției, cât și revizuirile constituționale ulterioare trebuie să fie efectuate de o putere bine determinată – puterea originară, alta decât puterea legislativă. Puterea originară trebuie să aibă mandatul poporului pentru instituirea unui nou regim constituțional, deoarece se prezumă că la momentul adoptării constituției organele supreme ale puterii de stat nu sunt constituite. Puterea originară poate să se formeze și din precedentul sistem constituțional, după exemplul Republicii Moldova, dar poate să apară și în rezultatul unui vid de putere, ca urmare a insurecțiilor sociale, revoluțiilor și altor mișcări sociale.

În Republica Moldova, procedura relativ flexibilă de revizuire a Constituției și lipsa procedurii de aprobare a legilor de revizuire prin referendum a condus la lipsa unei stabilități constituționale. Societatea noastră nu consideră acest fenomen extraordinar, ci firesc. De la 29 iulie 1994 până în prezent, în Republica Moldova au fost adoptate 13 legi de revizuire a Constituției și o hotărâre a Curții Constituționale, prin care, din cele 143 de articole, au fost revizuite, amendate sau reformulate 55 de norme constituționale. Numărul de 55 de norme constituționale reformulate este exagerat de mare în raport cu numărul total de norme din Constituție – 143. Toate aceste modificări au fost operate direct de Parlament, fără consultarea poporului, iar în unele cazuri, cu ignorarea opiniei poporului. „Reforma constituțională din 2000, prin care s-a schimbat regimul de guvernare, a fost efectuată contrar voinței poporului, care, prin referendumul din 23 mai 1999, s-a pronunțat pentru întărirea instituției prezidențiale, pentru angajarea de către Președinte a responsabilității pentru guvernarea țării, practic, pentru o republică prezidențială.”⁴³⁰

În scurt timp după adoptarea Constituției Republicii Moldova, prevederile ei au fost supuse criticii. Pe parcursul a două mandate ulterioare, doi președinți ai Republicii Moldova, care s-au succedat, au invocat insuficiența de atribuții, exprimându-și opinia subiectivă de nemulțumire în

⁴³⁰ Crigan D., „Reflecții teoretice privind revizuirea constituțiilor”. Chișinău: Revista Națională de Drept, nr.3, 2016, p.65-67. p.67

legătură cu soluțiile constituționale, solicitând lărgirea competențelor prin trecerea la un regim prezidențial de guvernare.

Acest fapt a generat o criză politică, în care Parlamentul, Președintele Republicii și Guvernul s-au confruntat în lupta pentru revizuirea Constituției. Ca urmare a acestor bătălii, Curtea Constituțională a adoptat 6 avize în anul 1999 și 4 avize în 2000 privind proiectele de legi de revizuire a Constituției.⁴³¹

În cadrul aceleiași lupte politice pentru revizuirea Constituției, după cum am menționat, la inițiativa șefului statului, în Republicii Moldova, la 23 mai 1999, s-a desfășurat un referendum republican consultativ, în cadrul căruia poporul suveran s-a pronunțat pentru suplinirea prerogativelor prezidențiale. La referendum au participat 1,4 milioane de alegători, ceea ce constituia 58,33%, din care 55,3% au răspuns „da” la întrebarea „Sunteți pentru modificarea Constituției în scopul instituirii sistemului prezidențial de guvernare în Republica Moldova, în cadrul căruia Președintele republicii ar fi responsabil de formarea și conducerea Guvernului, precum și de rezultatele guvernării țării?”⁴³². La aceeași întrebare au răspuns „nu” 30,85% de alegători. Conform legislației în vigoare în acea perioadă, referendumul în cauză nu a avut putere juridică obligatorie, pentru că la el au participat mai puțin de 3/5 (61%) din alegători. „Dacă la timpul respectiv funcționa legislația actuală, Președintele de atunci, dl P. Lucinschi, care a inițiat referendumul, ar fi repurtat o victorie indiscutabilă, Parlamentul fiind obligat să-i acorde și prerogativele de conducere a Guvernului, aproape ca în sistemul SUA.”⁴³³

Fiind în opoziție cu șeful statului, la 2 august 1999, 38 de deputați au ignorat voința poporului expusă în cadrul referendumului din 23 mai 1999 și au depus la Curtea Constituțională un proiect de lege, prin care Președintele urma să fie ales de majoritatea deputaților aleși și lipsit de o bună parte din atribuții, ceea ce avea să transforme Republica Moldova într-o republică parlamentară. Curtea Constituțională a avizat pozitiv acest proiect de lege constituțională, emițând Avizul nr.6 din 16.11.1999.⁴³⁴

Contrar acestui proiect de lege constituțională și Avizului Curții Constituționale, în luna mai 2000, Președintele Republicii Moldova a depus la Curtea Constituțională spre avizare proiectul de lege pentru revizuirea Constituției Republicii Moldova, care, printre multiplele amendamente, propunea o nouă organizare a puterilor de stat în Republica Moldova:

⁴³¹ Baza de date a Curții Constituționale privind activitatea jurisdicțională CCDOC. În: http://constcourt.md/ccdocs.php?l=ro*ccdocs.php?l=en*ccdocs.php?l=ru*http://?l=ro&idc=104&t=/Activitatea-jurisdictionala/CCDOC

⁴³² Zaporojan V., „Criza constituțională: responsabilități și consecințe”, Chișinău: „Justiția constituțională” Supliment al revistei „Legea și viața” nr.3, 2010, p.11-15.

⁴³³ Zaporojan V., „O revizuire constituțională contrară voinței suveranului.” Chișinău: „Administrarea publică.” Chișinău, 2011, nr.4, p.55-58.

⁴³⁴ Avizul Curții Constituționale asupra inițiativei de revizuire a Constituției Republicii Moldova: nr.6 din 16.11.99. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 133-134/73, 02.12.1999.

- Parlamentul compus din 100 deputați care se aleg în baza sistemului electoral mixt: 70 de deputați aleși în circumscripții electorale uninominale, iar 30 de deputați - într-o singură circumscripție electorală națională;

- Președintele exercită puterea executivă, în modul prevăzut de Constituție, veghează respectarea Constituției și buna funcționare a autorităților publice, în acest scop exercită funcția de mediere între puterile statului, precum și între stat și societate;

- Prim-ministrul urma a fi ales de Parlament cu votul majorității deputaților, ulterior numit de Președintele Republicii, iar membrii Guvernului urmau să fie numiți de Președintele Republicii, la propunerea Prim-ministrului.

Practic, proiectul de revizuire a Constituției, propus de Președintele Republicii, opta pentru întărirea poziției Președintelui Republicii în sistemul organelor puterii de stat: un executiv dualist, cu Președinte al Republicii – conducător al executivului, cu prerogative destul de largi și Prim-ministrul șef al executivului. „Proiectul de lege schimba fundamental locul și rolul Președintelui în ansamblul puterilor de stat, făcând din el cea mai activă parte a executivului.”⁴³⁵ Prin Avizul nr.1 din 11.07.2000⁴³⁶ Curtea Constituțională a avizat pozitiv și acest proiect de lege constituțională adoptat după revizuirea Constituției prin Legea de revizuire a Constituției nr.1115 din 5 iulie 2000.⁴³⁷ Este de remarcat că lupta pentru revizuirea Constituției era atât de înverșunată, încât pe data de 11.07.2000, îndată după revizuirea controversată a Constituției din 5 iulie 2000, Curtea Constituțională, într-o singură zi, a adoptat 3 avize cu privire la proiectele de legi pentru revizuirea Constituției.

Dezbaterile politice aprige au finalizat cu adoptarea de către Parlamentul Republicii Moldova, la 5 iulie 2000, a Legii de revizuire a Constituției, având drept bază proiectul propus de parlamentari, conform căruia „singura instituție investită cu putere, adică Parlamentul, este aleasă prin sufragiu universal, egal, direct și liber exprimat și care, la rândul ei, alege Președintele țării.”⁴³⁸ Cu referire la adoptarea acestei legi apar un șir de întrebări legate atât de procedura adoptării, cât și de conținutul său în ceea ce privește asigurarea drepturilor omului. Deși Legea Fundamentală nu prevede revizuirea sau aprobarea propunerilor de revizuire a Constituției prin referendum, considerăm că în cazul schimbării regimului constituțional consultarea poporului Republicii Moldova, ca purtător al suveranității, era necesară.

⁴³⁵ Costachi Gh., Guceac I., Fenomenul constituționalismului în evoluția Republicii Moldova spre statul de drept”. Chișinău: Tipografia Centrală, 2003, pag 327.

⁴³⁶ Avizul Curții Constituționale asupra proiectului de lege constituțională pentru modificarea Constituției Republicii Moldova: nr.1 din 11.07.2000. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 84-87/30, 21.07.2000.

⁴³⁷ Legea cu privire la modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova: nr.1115 din 05.07.2000. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 88-90/661, 28.07.2000.

⁴³⁸ Smochină A., „Instituția prezidențială în Republica Moldova: probleme, aspecte contradictorii”. // Materialele conferinței științifico-practice. Edificarea statului de drept. Chișinău: Transparency International, 2003, p.80.

Mai mult ca atât, prin adoptarea Legii de revizuire a Constituției din 5 iulie 2000, s-a comis o încălcare gravă a procedurii. Deputații au ignorat orice regulă de tehnică legislativă privind procedura de revizuire a Constituției. Această încălcare s-a exprimat prin ignorarea de către Parlament a voinței autorilor proiectului legii de revizuire a Constituției și a avizului Curții Constituționale, întrucât textul legii propuse spre adoptare a fost modificat esențial fără avizul repetat al Curții.

Înțelegând ilegalitatea și neconstituționalitatea acțiunilor Parlamentului, un deputat a contestat la Curtea Constituțională Legea nr.1115 din 5 iulie 2000 de revizuire a Constituției, depistând în această lege 17 modificări neavizate de Curtea Constituțională. În sesizarea pentru controlul constituționalității autorul a menționat că art.135 alin.(1) lit.a) din Constituție permite Curții Constituționale să controleze constituționalitatea oricărei legi, inclusiv a legii de revizuire a Constituției.

Curtea Constituțională, cu părere de rău, a găsit o modalitate foarte simplă de a se eschiva, declarând în Decizia nr.5 din 18.05.2001⁴³⁹ că legea de revizuire a Constituției, fiind adoptată, face parte din Constituție, din care cauză nu poate fi supusă controlului constituționalității. Astfel, Curtea Constituțională a ignorat propriul său aviz asupra proiectului de lege de revizuire a Constituției. Ca urmare a acestei decizii, toate avizele Curții asupra proiectelor de revizuire a Constituției își pierdeau orice valoare constituțională și juridică, pentru că în procesul adoptării legii deputații puteau modifica proiectul avizat fără a risca vreo sancțiune constituțională.

Mai târziu au eșuat două încercări de revizuire a Constituției Republicii Moldova. Este vorba de „tentativa din 2003 de revizuire a Constituției Republicii Moldova”, după cum o califică autorul Ion Guceac, și a doua – „încercarea de reformă constituțională din 2009.”⁴⁴⁰

„Unul dintre cele mai dure atacuri asupra Constituției în vigoare a fost inițiativa elaborării unei noi constituții și abrogarea celei în vigoare, considerată „surprinzătoare”⁴⁴¹ care urmărea intenția de „întregire” a țării prin acceptarea opțiunii pro-federație.”⁴⁴² Astfel, critica adusă de autorul I. Guceac acestei tentative se axa pe pornirea procesului de revizuire de către un subiect neabilitat în acest sens.

„Constituția Republicii Moldova, ca lege supremă în sistemul juridic normativ, este o constituție relativ rigidă, în sensul că ea admite revizuirea, dar numai printr-un sistem tehnic

⁴³⁹ Decizia Curții Constituționale privind controlul constituționalității Legii nr.1115-XIV din 5 iulie 2000 "Cu privire la modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova": nr.5 din 18.05.2001. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 57-58/23, 31.05.2001.

⁴⁴⁰ Guceac I., „Constituția la răscruce de milenii”, Chișinău, 2013, p.276-278.

⁴⁴¹ Noua Constituție oferă șansa de a soluționa concomitent mai multe probleme. În: Moldova Suverană, 12 februarie 2003.

⁴⁴² Guceac I., „Constituția la răscruce de milenii”, Chișinău, 2013, p. 277.

prestabilit, vizând inițiativa revizuirii, procedura acesteia și limitele revizuirii.”⁴⁴³ După cum s-a menționat și cu alte ocazii, rigiditatea unei constituții este strâns legată de importanța asigurării stabilității acesteia.

Astfel, după cum a evidențiat Curtea Constituțională în Hotărârea sa nr. 57 din 3 noiembrie 1999⁴⁴⁴, stabilitatea Constituției reprezintă o valoare constituțională majoră. Stabilitatea Constituției este una dintre condițiile preliminare pentru asigurarea continuității statului și a respectării ordinii și legislației constituționale, precum și pentru asigurarea punerii în aplicare a obiectivelor declarate în Constituție, pe care se întemeiază Constituția însăși. Stabilitatea Constituției este una dintre caracteristicile care, împreună cu celelalte caracteristici ale acesteia (în primul rând forța juridică specială, supremă a Constituției), diferențiază reglementarea legală constituțională de reglementarea legală (ordinară) prevăzută de actele juridice cu forță juridică inferioară.

În acest context, Curtea a menționat că „imperativul stabilității Constituției ar fi fost ignorat în cazul în care s-ar interveni în textul acesteia de fiecare dată când anumite relații sociale care trebuie reglementate legal suferă modificări (de exemplu, posibilitățile tehnologice ale anumitor tipuri de activități se extind până la un grad, care era, poate, imposibil de prevăzut la momentul redactării textului Constituției).”⁴⁴⁵

În această ordine de idei, Curtea a subliniat că „formarea și dezvoltarea jurisprudenței constituționale oficiale, *inter alia*, reinterpretarea jurisprudențială a prevederilor constituționale oficiale și, de asemenea, reinterpretarea determinată de modificarea jurisprudenței constituționale permit dezvăluirea potențialului deosebit de mare al Constituției fără a modifica textul acesteia și, în acest sens, adaptarea Constituției la schimbările vieții sociale și la continua schimbare a condițiilor de viață ale societății și ale statului, precum și asigurarea viabilității Constituției ca fundament al societății și al statului.”⁴⁴⁶

Metamorfoza revizuirilor constituționale importante de până în prezent a culminat cu hotărârea Curții Constituționale din 2016, când, fiind sesizată referitor la o neconstituționalitate admisă cu 16 ani în urmă, Curtea a revenit la controversata revizuire a Constituției din 5 iulie 2000. Curtea a reiterat cât de importantă este procedura de avizare a proiectelor legilor de revizuire a

⁴⁴³ Negru B., Negru A. „Teoria generală a dreptului și statului”. Chișinău: Bons Offices, 2006, p. 354.

⁴⁴⁴ Hotărârea Curții Constituționale privind interpretarea art.75, art. 141 alin.(2) și art.143 din Constituție: nr.57 din 03.11.99. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 124-125/68, 11.11.1999.

⁴⁴⁵ Hotărârea Curții Constituționale pentru interpretarea articolului 135 alin.(1) lit.a) din Constituția Republicii Moldova (Sesizarea nr.52b/2013): nr.9 din 14.02.2014. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 78-79/9, 01.04.2014;

⁴⁴⁶ Hotărârea Curții Constituționale pentru controlul constituționalității Decretului Președintelui Republicii Moldova nr.1877-VII din 21 decembrie 2015 privind desemnarea candidatului pentru funcția de Prim-ministru (Sesizarea nr.59a/2015): nr.32 din 29.12.2015. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 20-24/2, 29.01.2016.

Constituției și a declarat neconstituționale amendamentele constituționale efectuate în baza Legii nr. 1115-XIV din 5 iulie 2000.

Astfel, prin Hotărârea nr. 7 din 4 martie 2016, s-a efectuat controlul constituționalității unor prevederi ale Legii nr.1115-XIV din 5 iulie 2000 cu privire la modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova (referitor la modul de alegere a Președintelui).⁴⁴⁷ Curtea a examinat posibilitatea modificării în Parlament a proiectului legii de revizuire a Constituției avizat inițial de Curtea Constituțională. Curtea a menționat că un proiect de lege privind revizuirea Constituției modificat în mod substanțial trebuie considerat un nou proiect de lege, o nouă propunere de modificare sau de completare a Constituției, care poate fi înaintată doar cu respectarea prevederilor articolelor 141-143 din Constituție prin inițierea unui nou proiect de lege de revizuire a Constituției.

Prin această Hotărâre, Curtea Constituțională a declarat neconstituționale amendamentele constituționale adoptate cu încălcarea procedurii prin Legea nr. 1115-XIV din 5 iulie 2000. Mai mult ca atât, Curtea a repus în vigoare toate normele constituționale abrogate sau revizuite cu încălcarea procedurii de adoptare. În acest context, remarcăm că deși era necesară revizuirea Constituției în corespundere cu constatările Curții Constituționale, Parlamentul nici nu a demarat această procedură. Mai mult ca atât, constatările din Hotărârea Curții Constituționale sunt aplicate până în prezent ca norme constituționale, iar referitor la unele momente de reglementare și ca norme legale.

Această gafă sugerează ideea că este necesar a reglementa la nivel constituțional obligația Parlamentului de a revizui Constituția în cazul declarării normelor adoptate ale legii de revizuire a Constituției drept neconstituționale. Considerăm necesar în acest sens de a completa art.140 din Constituție cu un nou alineat – „(3) Autoritățile publice centrale, în executarea Hotărârii Curții Constituționale, abrogă normele sau unele părți ale acestora declarate neconstituționale.”

După intrarea în vigoare a Hotărârii Curții Constituționale nr. 7 din 4 martie 2016 și refuzul tacit al Parlamentului de a revizui cadrul constituțional pentru a-l aduce în corespundere cu această hotărâre, Republica Moldova nu a revenit la regimul politic constituțional semi prezidențial, nici nu a instituit un regim politic parlamentar. Astfel, în prezent, Președintele Republicii Moldova dobândește mandatul poporului, prin sufragiu universal, ca într-un regim prezidențial sau semi prezidențial, dar deține atribuții reduse de simplu mediator, similar președinților din regimurile parlamentare sau semi parlamentare.

⁴⁴⁷ Hotărârea Curții Constituționale privind controlul constituționalității unor prevederi ale Legii nr.1115-XIV din 5 iulie 2000 cu privire la modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova (modul de alegere a Președintelui) (Sesizarea nr.48b/2015): nr. 7 din 04.03.2016. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.59-67/10 din 18.03.2016.

Suntem de acord cu concluziile Curții expuse în această hotărâre, fiind prima hotărâre a Curții Constituționale din Republica Moldova prin care s-a examinat constituționalitatea amendamentelor constituționale. Această hotărâre a permis Republicii Moldova să evite o nouă criză politică și constituțională la alegerile prezidențiale din 2016 (similară crizelor din 2009-2012), dar în același timp a sancționat dur Parlamentul ca Adunare Constituantă. Această hotărâre putea fi adoptată încă în 2001, când Curtea a fost sesizată pe aceleași capete de neconstituționalitate. La momentul respectiv, însă, nici în dreptul constituțional comparat, nici în dreptul internațional nu exista o opinie univocă referitor la posibilitatea Curților de a verifica amendamentele constituționale și nici în alte state nu se crease o astfel de jurisprudență.

Formarea și dezvoltarea jurisprudenței constituționale privind revizuirea constituției este o funcție a justiției constituționale. Astfel, „nu trebuie să se intervină asupra textului constituției atunci când o astfel de intervenție nu este necesară din punct de vedere juridic, contribuind la stabilitatea textului constituției și a ordinii constituționale.”⁴⁴⁸ De asemenea, în jurisprudența sa, Curtea Constituțională a menționat că în cazul procedurii de revizuire a constituției trebuie să se respecte *unitatea materiei și echilibrul valorilor Constituției*.

Astfel, orice lege de revizuire a constituției modifică conținutul prevederilor constituționale și relațiile dintre aceste prevederi, de asemenea, ar putea revizui echilibrul valorilor consacrate prin constituție. În cazul revizuirii anumitor prevederi ale constituției, asta s-ar putea răsfărânge și asupra conținutului altor prevederi din constituției, precum și asupra reglementării legale constituționale în ansamblu.

În cazul revizuirii, trebuie să se țină seama de faptul că constituția este un act integral, toate prevederile sale fiind interconectate până la gradul la care conținutul unor prevederi ale constituției determină conținutul altor prevederi constituționale. Prevederile constituției formează un sistem armonios, prin urmare, nicio prevedere a constituției nu poate fi contrară celorlalte prevederi. Natura constituției de act cu forță juridică supremă și ideea de constituționalitate implică faptul că nu există și nici nu pot exista lacune sau contradicții interne ale constituției.⁴⁴⁹

Din această perspectivă, revizuirea constituției nu poate genera contradicții între prevederile constituționale sau valorile consacrate prin aceste prevederi. Nicio revizuire a constituției nu poate crea o nouă reglementare constituțională în temeiul căreia o prevedere constituțională ar anula sau ar fi contrară unei alte prevederi constituționale, astfel încât ar fi

⁴⁴⁸ Hotărârea Curții Constituționale privind controlul constituționalității unor prevederi ale Legii nr.1115-XIV din 5 iulie 2000 cu privire la modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova (modul de alegere a Președintelui) (Sesizarea nr.48b/2015): nr. 7 din 04.03.2016. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.59-67/10 din 18.03.2016.

⁴⁴⁹ Avizul Curții Constituționale asupra inițiativei de revizuire a articolelor 78, 85, 89, 91 și 135 din Constituția Republicii Moldova prin referendum republican (Sesizarea nr.48c/2014): nr.1 din 22.09.2014. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 325-332/39, 31.10.2014. În: https://www.constcourt.md/public/ccdoc/avize/ro-a_01.2014.ro.pdf

imposibil să se considere că respectivele prevederi sunt în armonie. Astfel, nu poate avea loc nicio revizuire a constituției care ar afecta armonia prevederilor constituționale sau armonia valorilor consacrate de aceste prevederi.

În concluzie, vom constata că adoptarea Constituției Republicii Moldova din 1994 s-a efectuat în baza unor prevederi legislative succinte, adoptate în grabă, fără o bază teleologică. Legea privind procedura de adoptare a Constituției Republicii Moldova, care nu a fost abrogată până în prezent, precum și noul proiect al Constituției nu au fost publicate în mijloacele de informare în masă pentru a asigura claritatea și previzibilitatea lor pentru cetățeni.

O lacună gravă a fost lipsa reglementărilor referitoare la aprobarea constituției prin referendum popular, după adoptarea ei în Parlament. Această lacună a avut drept consecință excluderea referendumului și din procedura de revizuire a constituției, reglementată de textul constituției. Din aceste considerente, ulterior adoptării constituției, a fost posibilă adoptarea unui număr prea mare de legi de revizuire a Constituției – 13 (și o hotărâre a Curții Constituționale), care poate au modernizat textul constituției, aducându-l în corespundere cu cerințele timpului, dar în același timp au diminuat stabilitatea ei. În 2010, clasa politică din Republica Moldova a încercat să adopte o nouă Constituție, iar normele constituționale referitoare la revizuirea constituției sunt în permanentă interpretare atât în Parlament, cât și la Curtea Constituțională. În aceste circumstanțe, considerăm necesară adoptarea unei legi separate cu privire la procedura de adoptare și revizuire a Constituției Republicii Moldova.

4.2. Cadrul normativ național privind procedura de adoptare și revizuire a Constituției Republicii Moldova

După cum am menționat în paragraful precedent, Constituția Republicii Moldova a fost adoptată în baza Legii privind procedura de adoptare a Constituției Republicii Moldova⁴⁵⁰, care nu a fost publicată. Este de remarcat că în 2010, Comisia pentru reforma constituțională, a trecut cu vederea această lege, care, deși succintă, era totuși în vigoare și propunea adoptarea Constituției prin referendum.⁴⁵¹ Cu toate acestea, este de remarcat că art.1 din Lege reglementează că adoptarea Constituției Republicii Moldova **ține de competența exclusivă a Parlamentului**. Chiar dacă după conținut această lege poate fi considerată ca „un act normativ de o singură aplicare”, fiind, în opinia noastră, caducă, aflarea acesteia în vigoare trebuia să determine o altfel de abordare a Parlamentului în vedere adoptării Constituției prin referendum.

⁴⁵⁰ Legea Parlamentului privind procedura de adoptare a Constituției Republicii Moldova: nr.175 din 07.07.94. Nepublicată. În: <http://weblex.md/item/view/iddbtype/1/id/43b6781d057a0f9cf90781fb7d7713cc>

⁴⁵¹ Sedința Comisiei pentru reforma constituțională. În: <http://old.parlament.md/news/pressrelease/archive/ianuarie2010/11.01.2010/>

Caducitatea acestei legi poate fi dedusă din conținutul ei, conform căruia proiectul de constituție trebuie să fie depus în Parlament de Comisia pentru definitivarea proiectului Constituției Republicii Moldova, „formată prin Hotărârea Parlamentului nr.33-XII din 1 aprilie 1994,” care trebuia să-și exercite împuternicirile până la data adoptării Constituției. Dacă nu dăm atenție acestei norme, Comisia trebuia să prezinte Parlamentului un raport privitor la: a) lucrul efectuat asupra proiectului de constituție de către comisiile parlamentare precedente; și b) conținutul normativ al proiectului de constituție.

Cât privește procedura de adoptare a constituției, legea reglementează că proiectul de constituție se dezbată, conform regulilor generale prevăzute de aceasta și de Regulamentul Parlamentului, în două lecturi, iar la decizia Parlamentului, proiectul poate fi propus spre dezbatere și în a treia lectură, urmând să fie examinate numai normele supuse lecturii a treia.

Legea reglementează că după discutarea proiectului de constituție în prima lectură fracțiunile parlamentare și deputații vor transmite în scris, în decursul a 5 zile, amendamentele lor Comisiei pentru definitivarea proiectului de constituție. În a doua lectură Comisia pentru definitivarea proiectului de constituție prezintă un raport despre rezultatele examinării amendamentelor primite, proiectul se dezbată și se votează pe articole cu votul a jumătate plus unu din numărul total de deputați și, în ansamblu, cu votul a două treimi din numărul total al deputaților. Deputatul își exprimă voința prin vot deschis, care se autentifică prin semnătura fiecărui deputat sub textul original al Constituției, așa cum s-a procedat la adoptarea Declarației de Independență.

După cum s-a menționat, chiar dacă normele care reglementează procedura de adoptare a unei noi constituții nu au mai fost aplicate din anul 1994, această lege este până în prezent în vigoare. În opinia noastră, orice reglementare constituțională sau legală cu privire la procedura de adoptare a unei noi constituții poate fi legală, dar niciodată legitimă sau constituțională, pentru că aplicarea acestor norme va duce la abrogarea Constituției și a legislației în vigoare, fiind astfel un act de auto lichidare. Totodată, în societatea noastră nu este exclusă ireversibil ideea adoptării unei noi constituții. Drept exemplu poate servi elaborarea proiectului unei noi constituții a Republicii Moldova⁴⁵² și prezentarea lui la 20 martie 2010, plasarea și menținerea acestuia pe pagina web a Parlamentului pe parcursul a trei ani. Acest proiect mai figurează și în prezent pe pagina oficială a unui partid politic.⁴⁵³

Din aceste considerente, pentru a crea o certitudine, e necesar ca Parlamentul, să voteze o nouă lege cu privire la procedura adoptării constituției. Această lege considerăm că trebuie să

⁴⁵² CONSTITUȚIA REPUBLICII MOLDOVA. Proiect. În: http://old.parlament.md/img/pdf/constitutia_pr.pdf

⁴⁵³ Proiectul noii Constituții a Republicii Moldova, propus de PARLAMENTUL. În: <http://www.pl.md/libview.php?l=ro&idc=78&id=2673&t=/Presa/tiri/Proiectul-noii-Constitutii-a-Republicii-Moldova-propus-de-PL>

cuprindă și concluzia care rezultă din principiul că procedura de adoptare și procedura de revizuire a constituției trebuie să fie aceeași. Astfel, acest proiect urmează a fi completat cu normele ce rezultă din noile tendințe referitoare la procedurile constituționale cu privire la procedura adoptării și revizuirii constituției și cu normele Regulamentului Parlamentului care vizează procedura de revizuire a constituției.

Referitor la procedura actuală de revizuire a constituției, în modul cum este reglementată de Regulamentul Parlamentului,⁴⁵⁴ Curtea Constituțională în Hotărârea nr.7 din 4 martie 2016⁴⁵⁵ a depistat omisiuni de reglementare și contradicții cu Constituția în articolele 82 și 83. Astfel, aceste norme legale nu prevăd interdicția de a modificat esențial și interdicția de a vota textul proiectului de lege privind revizuirea Constituției a modificat în mod esențial în Parlament după avizarea lui de către Curtea Constituțională. Din aceste considerente, se impune executarea Hotărârii în cauză a Curții Constituționale și completarea articolului 82 din Regulamentul Parlamentului cu un nou alineat (4) în următoarea redacție: „(4) Nu pot fi supuse votului amendamentele ce modifică în mod esențial proiectul de lege constituțională.”. De asemenea, este necesar de a completa articolul 83 din Regulamentul Parlamentului cu un nou alineat (4) în următoarea redacție: „(4) Proiectul de lege constituțională în lectura finală nu poate fi modificat esențial în raport cu proiectul avizat de Curtea Constituțională.”

O abordare fundamentală a problemelor ce țin de revizuirea constituției, a realizat profesorul T. Cârnaț, care în tratatul său didactic în materie constituțională „Drept constituțional” menționează că „în sistemul constituțiilor considerate „rigide” orice modificare constituțională cuprinde întotdeauna o majoritate constituțională de 2/3 la nivelul întregului Parlament (dacă țara în cauză are un sistem bicameral), dar și un referendum popular, în care majoritatea cetățenilor trebuie să se pronunțe în favoarea modificărilor constituționale. Constituțiile rigide subliniază valoarea și autoritatea supremației constituției, promovând un sistem de valori în cadrul căruia o schimbare constituțională trebuie efectuată întotdeauna în anumite forme și proceduri, diferite de acelea ale legilor ordinare.”⁴⁵⁶

Autorii Gh. Costachi și I. Guceac, referindu-se la procedura de adoptare a legii de revizuire a constituției, au menționat că aceasta este, probabil, etapa decisivă a procesului de revizuire, fiind reglementată detaliat în textele constituționale. După cum s-a menționat și în capitolele precedente,

⁴⁵⁴ Legea pentru adoptarea Regulamentului Parlamentului: nr. 797 din 02.04.1996. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 81-82/765, 19.12.1996

⁴⁵⁵ Hotărârea Curții Constituționale privind controlul constituționalității unor prevederi ale Legii nr.1115-XIV din 5 iulie 2000 cu privire la modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova (modul de alegere a Președintelui) (Sesizarea nr.48b/2015) nr. 7 din 04.03.2016. În: Monitorul Oficial nr.59-67/10 din 18.03.2016.

⁴⁵⁶ Cârnaț T. „Drept constituțional și instituții politice”. Partea I-a. USM, departamentul „Drept public”. Chișinău: Tipogr.: „Print-Cairo” S.n. 2020, ISBN 978-9975-56-723-7. 584 p., p.96.

revizuirea constituției implică parcurgerea unor etape cu privire la limitările de fond și procedurale care asigură stabilitatea și rigiditatea constituției.

Limitările de fond privind revizuirea constituției sunt cele consacrate în constituție și vizează amendamentele constituționale având un anumit conținut. Aceasta pentru că constituția reprezintă cadrul juridic fundamental, în ceea ce privește conținutul normativ, dar și cadrul juridic suprem, ca forță juridică, pentru organizarea și funcționarea statului și societății, ea fiind sursa tuturor reglementărilor juridice.⁴⁵⁷

Necesitatea asigurării respectării limitelor de fond ale constituției a fost subliniată de Curtea Constituțională, care s-a declarat susținătoare echilibrului instituțional în cadrul modificării arhitecturii constituționale în Avizul nr. 1 din 22 septembrie 2014, potrivit căruia: „54. [...] revizuirea inițiată trebuie să asigure unitatea materiei constituționale și echilibrul între normele concurente[...]”.⁴⁵⁸

În contextul limitărilor de fond, menționăm că articolul 1 din Constituția Republicii Moldova consacră valorile constituționale fundamentale – independența statului, democrația și republica, precum și statul de drept, demnitatea omului, drepturile și libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și pluralismul politic. Acestea sunt interconectate și inseparabile și formează fundamentul statului Republica Moldova, ca un bun comun al întregii societăți, consacrat prin Constituție. Prin urmare, chiar dacă acestea nu sunt expuse la limitele revizuirii Constituției din art.142, ele nu trebuie negate în nicio împrejurare.

În același sens s-a pronunțat și Curtea Constituțională, conform căreia imperativul ca nicio revizuire a constituției să nu afecteze armonia prevederilor constituției sau armonia valorilor consacrate prin acestea nu permite adoptarea unor amendamente care sunt contrare cel puțin uneia dintre valorile constituționale aflate la baza statului ca un bun comun al întregii societăți consacrat prin Constituție - independența statului, democrația, republica și caracterul intrinsec al drepturilor omului și al libertăților fundamentale, cu excepția cazurilor în care articolul 1 din Constituție ar fi modificat în modul prevăzut la articolul 142 alin. (1) din Constituție.⁴⁵⁹

Limitările procedurale privind revizuirea constituției se referă la procedura specială de revizuire a constituției prevăzută de aceasta. Limitările procedurale decurg din ansamblul

⁴⁵⁷ Avizul Curții Constituționale asupra inițiativei de revizuire a articolului 78 alineatul (3) din Constituția Republicii Moldova (Sesizarea nr.33c/2015): nr.1 din 24.07.2015. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 241-246/24, 28.08.2015, § 8.

⁴⁵⁸ Avizul Curții Constituționale asupra inițiativei de revizuire a articolelor 78, 85, 89, 91 și 135 din Constituția Republicii Moldova prin referendum republican (Sesizarea nr.48c/2014): nr.1 din 22.09.2014. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 325-332/39, 31.10.2014.

⁴⁵⁹ Hotărârea Curții Constituționale privind controlul constituționalității unor prevederi ale Legii nr.1115-XIV din 5 iulie 2000 cu privire la modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova (modul de alegere a Președintelui) (Sesizarea nr.48b/2015): nr. 7 din 04.03.2016. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.59-67/10 din 18.03.2016; § 75.

reglementărilor constituționale și au drept scop protejarea valorilor universale pe care se întemeiază constituția, ca lege supremă și contract social, statul ca un bun comun al întregii societăți, menținerea armoniei acestor valori, precum și armonia prevederilor constituționale.

După cum am menționat în capitolele precedente, etapa de start și primordială în revizuirea constituției reprezintă înaintarea inițiativei de revizuire. Constituția Republicii Moldova la art.141 alin.(1)⁴⁶⁰ abilitează cu dreptul de a iniția revizuirea trei subiecți prevăzuți expres și limitativ. Constatăm că logica Constituantei Republicii Moldova a fost de a acorda acest drept, pe de o parte, poporului, iar pe de altă parte, celor mai importante autorități ale puterii legislative și puterii executive.

Cu referire la dreptul poporului de a iniția revizuirea Constituției, trebuie reținute constatările științifice, potrivit cărora primul dintre cei trei subiecți cu drept de inițiativă a fost definit în terminologia de drept a Republicii Moldova ca inițiativa populară, care anterior a fost reglementată de Legea cu privire la inițiativa populară de revizuire a constituției.⁴⁶¹ Ulterior însă, prin Legea nr.336/2022 din 08.12.2022, această lege a fost abrogată pe motiv că „aspectele reglementate de legile respective se regăsesc și în Codul electoral.”⁴⁶² Am verificat normele Codului electoral, însă nu am depistat norme ce ar reglementa procedura de exercitare a inițiativei populare de revizuire a constituției. Aceasta ne aduce la concluzia că în cazul declanșării unei astfel de inițiative, aceasta va provoca neînțelegeri și conflicte politice și inadvertențe normative.

De menționat că art.141 alin. (1) lit. a) din Constituție conține o eroare de tehnică legislativă. Astfel, această normă prevede că revizuirea constituției poate fi inițiată de 200 000 cetățeni cu drept de vot, însă obligă grupul de inițiativă să adune semnăturile a cel puțin 20 000 de susținători din cel puțin jumătate din unitățile administrativ-teritoriale de nivelul al doilea. Deoarece în Moldova există 32 de unități administrativ-teritoriale de nivelul al doilea (raioane), rezultă că pentru inițiativa populară trebuie să semneze 360 000 de alegători ($32:2 \times 20\,000$).⁴⁶³ Opinăm că această eroare se datorează dorinței de a revizui textul constituției în contextul trecerii la organizarea administrativ-teritorială bazată pe județe, nouă la număr, care erau de nivelul al doilea. Cel puțin jumătate din aceste unități ar fi constituit 5 județe, care înmulțite cu 20 000, ar fi însumat 100 000 de semnături. Constituția a fost revizuită în anul 2000 pentru organizarea

⁴⁶⁰ Constituția Republicii Moldova adoptată la 29 iulie 1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.1, 12.08.1994

⁴⁶¹ Legea cu privire la inițiativa populară de revizuire a Constituției: nr.387 din 19.07.2001 (abrogată). În: Monitorul Oficial al R. Moldova nr.097 din 17.08.2001.

⁴⁶² Notă informativă la proiectul de lege pentru modificarea unor acte normative. În: <https://www.parlament.md/ProcesulLegislativ/Proiectedeactelegislative/tabid/61/LegislativId/6118/language/ro-RO/Default.aspx>

⁴⁶³ Pulbere D., Zaporojan V. ș.a., „Constituția Republicii Moldova: comentariu”, Chișinău: ARC, 2012, 576 p.; p.569.

administrativ-teritorială pe județe, dar în anul 2001, puterea politică venită la guvernare a optat din nou pentru raioane ca unități administrativ-teritoriale de nivelul al doilea.

Constituantă legislativă a acordat dreptul de a iniția revizuirea constituției reprezentanților puterii legislative, în număr de cel puțin o treime. În viziunea noastră, constituția a respectat la această etapă echilibrul dintre statutul legilor (organice și ordinare) și statutul legii constituționale. Astfel, spre deosebire de legile organice și ordinare care pot fi inițiate de un singur deputat, legea constituțională poate fi inițiată de cel puțin 34 deputați.

Cât privește dreptul reprezentanților puterii executive de a revizui constituția, observăm că în anul 2000, în urma revizuirii constituției, acest drept a trecut de la Președintele Republicii Moldova la Guvern. Considerăm oportun acest transfer în contextul revizuirii statutului acestor autorități în arhitectura puterii executive. Diminuarea competențelor constituționale ale șefului statului a inclus și privarea sa de dreptul de a iniția revizuirea constituției.

Potrivit art.141 din Constituția Republicii Moldova, proiectele de legi constituționale vor fi prezentate Parlamentului numai împreună cu avizul Curții Constituționale, adoptat cu votul a cel puțin 4 judecători.

Vom menționa, că și în prezent destul de frecvent avizul este solicitat Curții Constituționale asupra unor inițiative de revizuire a constituției. În 2020, Curtea Constituțională a adoptat Avizul nr. 1 din 22 septembrie asupra proiectului de lege pentru modificarea și completarea Constituției (sistemul judecătoresc [3])⁴⁶⁴ și Avizul nr. 2 din 3 decembrie asupra proiectului de lege pentru modificarea și completarea constituției (sistemul judecătoresc).⁴⁶⁵ Este de remarcat că ambele avize emise în anul 2020 au fost însoțite de opiniile separate ale judecătorului Serghei Țurcan. Prima a fost disidentă, prin care judecătorul a constatat că „sesizarea Guvernului privind avizarea proiectului de lege de modificare a constituției trebuia declarată inadmisibilă și nu putea fi acceptată pentru examinare”. În cea de-a doua opinie separată judecătorului a conchis că Guvernul nu a respectat principiul loialității constituționale (a se vedea HCC nr. 7 din 18 mai 2013, § 49; HCC nr. 33 din 10 octombrie 2013, § 50; HCC nr. 30 din 8 decembrie 2015, § 43; DCC nr. 3 din 17 februarie 2014, § 30; DCC nr. 96 din 6 august 2020, § 40), fapt care [...] nu putea fi neglijat de Curtea Constituțională. În 2021, a fost adoptat Avizul nr. 2 din 26 octombrie asupra sesizării nr. 197c/2021 privind proiectul de lege pentru modificarea articolului 70 din Constituție (imunitatea deputatului).⁴⁶⁶ În 2022, Curtea Constituțională a emis Avizul negativ nr. 1 din 15 martie asupra

⁴⁶⁴ Aviz nr. 1 din 22.09.2020 la proiectul de lege pentru modificarea și completarea Constituției (sistemul judecătoresc [3]). În: <https://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=avize&docid=68&l=ro>

⁴⁶⁵ Aviz nr. 2 din 03.12.2020 la proiectul de lege pentru modificarea și completarea Constituției (sistemul judecătoresc). În: <https://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=avize&docid=69&l=ro>

⁴⁶⁶ Aviz nr. 2 din 26.10.2021 al sesizării nr. 197c/2021 privind proiectul de lege pentru modificarea articolului 70 din Constituție (imunitatea deputatului). În: <https://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=avize&docid=75&l=ro>

proiectului de lege pentru modificarea articolului 46 din Constituție (prezumția dobândirii licite a bunurilor de către persoanele care exercită funcții publice),⁴⁶⁷ în care a constatat că „inițiativa de revizuire a Constituției Republicii Moldova **nu corespunde limitelor materiale de revizuire** stabilite de articolul 142 alin. (2) din Constituție și nu poate fi înaintat Parlamentului spre examinare.” În anul 2023 a fost emis un aviz nou (Avizul nr. 1 din februarie) asupra proiectului de lege pentru modificarea articolului 70 din constituție (imunitatea deputatului).⁴⁶⁸ Această inițiativă de asemenea n-a obținut aprobarea conform Curții Constituționale dispozitivului: „Inițiativa, de revizuire a articolului 70 alineatul (3) din Constituția Republicii Moldova **încalcă limitele materiale de revizuire** a constituției stabilite de articolul 142 alin. (2) din Constituție și nu poate fi înaintată Parlamentului spre examinare.”

Articolul 142 din Constituția Republicii Moldova instituie limitele revizuirii Constituției. Pentru unele domenii de reglementare, care constituie clauze imuabile ale organizării puterii de stat, pentru a fi aprobate normele de revizuire este necesar asentimentul poporului ca unicul purtător al suveranității și puterii de stat. Astfel, potrivit art.142 din Constituția Republicii Moldova, dispozițiile privind caracterul suveran, independent și unitar al statului, precum și cele referitoare la neutralitatea permanentă a statului, pot fi revizuite numai cu aprobarea lor prin referendum, cu votul majorității cetățenilor înscrși în listele electorale.

Constituția, în art.142 alin.(2), instituie și clauze de eternitate, care nu pot fi revizuite nici prin referendum constituțional. Astfel, nu pot fi efectuate revizuii dacă în rezultat sunt suprimate drepturile și libertățile fundamentale ale cetățenilor Republicii Moldova. La fel, sunt interzise revizuirile în perioada stării de asediu, a stării de urgență și de război.

Parlamentul Republicii Moldova este în drept să adopte o lege cu privire la revizuirea Constituției numai după cel puțin 6 luni de la data prezentării inițiativei legislative, cu votul a două treimi din deputați. Inițiativa de revizuire a Constituției Republicii Moldova poate fi considerată nulă, dacă Parlamentul nu adoptă legea de revizuire a Constituției timp de un an de la data prezentării inițiativei respective.

O altă regulă este stabilită în art. 143 din Constituție, intitulat „Legea privind modificarea Constituției”, potrivit căreia revizuirea se poate efectua numai prin lege, care se adoptă cu votul a 2/3 din deputați.⁴⁶⁹

⁴⁶⁷ Aviz nr. 1 din 15 martie 2022 la proiectul de lege pentru modificarea articolului 46 din Constituție (prezumția dobândirii licite a bunurilor de către persoanele care exercită funcții publice). În: <https://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=avize&docid=76&l=ro>

⁴⁶⁸ Aviz nr. 1 din 14.02.2023 la proiectul de lege pentru modificarea articolului 70 din Constituție (imunitatea deputatului). În: <https://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=avize&docid=77&l=ro>

⁴⁶⁹ Constituția Republicii Moldova adoptată la 29 iulie 1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.1, 12.08.1994

Constituția prevede proceduri diferite pentru revizuirea Constituției și pentru modificarea legilor organice sau ordinare. Procedura specială de adoptare a legii constituționale nu poate fi confundată cu procedura de adoptare a legilor. Procedură specială de revizuire a Constituției are menirea de a asigura stabilitatea dispozițiilor constituționale, astfel încât revizuirea acestora să se efectueze numai atunci când este necesar, excluzându-se orice revizuire pripită și arbitrară a constituției.

Totuși, procedura specială de revizuire a Legii Supreme prevăzută de Constituție, spre deosebire de cea de modificare a legilor, include, *inter alia*, următoarele cerințe speciale, care reprezintă limite de fond și de procedură:

(1) Articolul 141 alineatul (1) din Constituție prevede subiecții care beneficiază, cu titlu special, de dreptul de a înainta o propunere de revizuire sau de completare a Constituției: un număr de cel puțin 200 000 de cetățeni ai Republicii Moldova cu drept de vot, provenind din cel puțin jumătate din unitățile administrativ-teritoriale de nivelul doi; un număr de cel puțin o treime de deputați în Parlament; Guvernul. Subiecții menționați diferă în esență de subiecții abilitați cu dreptul de inițiativă legislativă prevăzuți la articolul 73 din Constituție - deputații în Parlament, Președintele Republicii Moldova, Guvernul, Adunarea Populară a unității teritoriale autonome Găgăuzia.

(2) Articolul 141 alin. (2) din Constituție prevede că proiectele de legi constituționale vor fi prezentate Parlamentului numai împreună cu avizul Curții Constituționale, adoptat cu votul a cel puțin 4 judecători. Constituția nu prevede o astfel de limitare pentru adoptarea legilor.

(3) Spre deosebire de legi, potrivit articolului 142 alin. (1) și (2) din Constituție, competența Parlamentului de a revizui constituția este limitată: o parte din prevederile articolului 1 din constituție pot fi revizuite numai prin aprobare în cadrul unui referendum, cu votul majorității cetățenilor înscriși în listele electorale, iar cele care au ca rezultat suprimarea drepturilor și libertăților fundamentale ale cetățenilor sau a garanțiilor acestora nu pot fi adoptate.

(4) Potrivit articolului 142 alin. (3) din Constituție, Constituția nu poate fi revizuită pe perioada instituirii stării de urgență, de asediu și de război. În ceea ce privește adoptarea legilor, o astfel de interdicție nu există.

(5) Articolul 143 alin. (1) din Constituție prevede o procedură specială de adoptare a amendamentelor la Constituție în cadrul Parlamentului: amendamentele pot fi examinate și votate de Parlament după cel puțin 6 luni de la data prezentării inițiativei corespunzătoare. Constituția nu prevede o astfel de cerință temporală pentru examinarea și adoptarea legilor.

(6) Articolul 143 alin. (1) din Constituție prevede pentru adoptarea unei legi de revizuire a constituției cerința întrunirii unei majorități parlamentare calificate: un proiect de lege privind modificarea constituției este considerat adoptat de Parlament dacă cel puțin 2/3 din numărul

deputaților au votat în favoarea acestuia. Cerința privind întrunirea unei majorități calificate a voturilor nu este prevăzută pentru adoptarea legilor: potrivit art. 74 din Constituție, o lege ordinară este considerată adoptată dacă majoritatea deputaților care participă la ședință au votat în favoarea acesteia (alineatul 2), iar o lege organică este adoptată dacă mai mult de jumătate din numărul deputaților votează în favoarea acesteia (alineatul 1).

(7) Articolul 143 alin. (2) din Constituție stabilește nulitatea proiectului de lege de revizuire a constituției dacă acesta nu a fost adoptat timp de un an de la prezentarea sa în Parlament. Considerăm că această normă trebuie să fie concretizată printr-o lege organică, care să oblige Parlamentul să supună deliberării un astfel de proiect de lege.

În acest sens, în Raportul privind amendamentele constituționale, Comisia de la Veneția a menționat: „În legile fundamentale sunt inserate diverse modalități tehnice de protecție a stabilității constituției, prin asigurarea unui anumit grad de rigiditate a constituției. Aceasta este o caracteristică fundamentală a tuturor constituțiilor scrise (spre deosebire de legile ordinare), care conțin prevederi ce permit propria revizuire. În aproape toate statele revizuirea constituției este mult mai dificilă decât revizuirea legislației obișnuite și, de obicei, necesită o majoritate calificată parlamentară, decizii multiple, un calendar și intervale speciale de timp sau o combinație a acestor factori.”⁴⁷⁰

Dispozițiile constituționale care restricționează revizuirea Constituției au valoare juridică supremă și nu pot fi eludate, ele își fundamentează poziția pe existența unor principii și dispoziții ale legiuitorului constituant original, care se impun puterii constituționale derivate.

În jurisprudența sa, Curtea Constituțională a reținut că „respectarea procedurilor de revizuire, care să permită timp pentru dezbatere publică și instituțională, poate contribui în mod semnificativ la legitimitatea și acceptarea constituției, precum și la dezvoltarea și consolidarea tradițiilor constituționale democratice. În schimb, în cazul în care normele și procedurile privind revizuirile constituționale sunt subiect de interpretare și controversă, sau în cazul în care acestea sunt aplicate prea în grabă sau fără dezbateri democratice, acest lucru ar putea submina stabilitatea politică și, în cele din urmă, legitimitatea Constituției în sine.”⁴⁷¹

De asemenea, în jurisprudența sa, Curtea Constituțională a reiterat cât de importantă este procedura de avizare a proiectelor de revizuire a Constituției. Cea mai răsunătoare hotărâre pronunțată în acest sens este Hotărârea nr. 7 din 4 martie 2016, prin care s-a efectuat controlul

⁴⁷⁰ Raportul privind amendamentele constituționale. Adoptat de Comisia de la Veneția în cea de-a 81-a Sesiune Plenară (CDL-AD (2010)001 din 19 ianuarie 2010). În: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=cdl-ad\(2010\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=cdl-ad(2010)001-e)

⁴⁷¹ Hotărârea Curții Constituționale privind controlul constituționalității unor prevederi ale Legii nr.1115-XIV din 5 iulie 2000 cu privire la modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova (modul de alegere a Președintelui) (Sesizarea nr.48b/2015): nr. 7 din 04.03.2016. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.59-67/10 din 18.03.2016; § 85-86.

constituționalității unor prevederi ale Legii nr. 1115-XIV din 5 iulie 2000 cu privire la modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova (*modul de alegere a Președintelui*). Cu această ocazie, Curtea și-a expus poziția cu privire la modificarea în Parlament a proiectului legii de revizuire a Constituției avizat inițial de Curtea Constituțională. În hotărârea respectivă, Curtea a examinat un ansamblu de elemente și principii cu valoare constituțională conexe, precum principiile supremației și stabilității Constituției, unitatea materiei și echilibrul valorilor consacrate prin Legea Supremă, atribuția Curții Constituționale de a se pronunța asupra inițiativelor de revizuire a Constituției în cadrul competențelor partajate ale Parlamentului și Curții în procesul de modificare a Constituției.

În Raportul privind amendamentele constituționale cu privire la necesitatea verificării procedurilor de revizuire a constituției, Comisia de la Veneția a menționat: „[...] Comisia de la Veneția va sprijini cu fermitate toate sistemele care să permită o supraveghere eficientă și democratică a modului în care procedurile de modificare constituțională au fost respectate și urmate. Și dacă există motive să se creadă că au fost adoptate amendamente cu încălcarea cerințelor constituționale, atunci aceasta este o problemă care poate fi adecvat soluționată în fața unei curți.”⁴⁷²

În același sens, Curtea Constituțională a subliniat că pe tărâmul protejării ordinii constituționale și al garantării supremației legii fundamentale intervine justiția constituțională. Instaurarea controlului de constituționalitate marchează o schimbare profundă în logica constituțională a puterii statale, făcând trecerea de la supremația forțelor politice - și a regulii majorității care decide -, de la începutul secolului XX, la principiul guvernării limitate (*limited rule*), începând cu perioada post – 1945 și ulterior, după căderea comunismului, cu perioada post – 1989.

Această logică a necesității unui control de constituționalitate, efectuat de un organ independent față de Parlament, rezultă din percepția conform căreia dacă Parlamentul însuși este judecătorul propriei legislații, poate fi ușor tentat să rezolve în favoarea sa orice dubiu. Altfel spus, controlul de constituționalitate, prin care este garantată supremația Constituției, stabilizează și limitează, în același timp, democrația. În acest context, Curtea a menționat că „un proiect de lege privind revizuirea Constituției modificat în mod substanțial trebuie considerat un nou proiect de lege – o nouă propunere de modificare sau de completare a Constituției, care poate fi înaintată doar cu respectarea prevederilor articolelor 141-143 din Constituție.”⁴⁷³

⁴⁷² Raportul privind amendamentele constituționale. Adoptate de Comisia de la Veneția în cea de-a 81-a Sesiune Plenară (CDL-AD (2010)001 din 19 ianuarie 2010). În: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=cdl-ad\(2010\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=cdl-ad(2010)001-e)

⁴⁷³ Hotărârea Curții Constituționale privind controlul constituționalității unor prevederi ale Legii nr. 1115-XIV din 5 iulie 2000 cu privire la modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova (modul de alegere a Președintelui)

Articolul 135 alin. (1) lit. c) coroborat cu articolul 141 alin.(2) din Constituție nu admite intervenții în textul proiectului legii de revizuire a Constituției după pronunțarea avizului de către Curtea Constituțională, iar ignorarea sau depășirea acestuia poate servi drept temei pentru nulitatea modificărilor astfel operate prin declararea neconstituționalității. În baza hotărârii menționate a Curții Constituționale, pentru Republica Moldova a devenit un principiu ca în cazul unui proiect de lege de revizuire a Constituției, care a suferit modificări în baza amendamentelor propuse de deputați, acceptate de Parlament în lectura a doua, să fie obligatorie avizarea repetată de către Curtea Constituțională.

Mai mult ca atât, datorită importanței în sistemul de drept a Legii Supreme, pentru proiectele de lege de revizuire a Constituției, când Curtea Constituțională avizează repetat un proiect de lege de revizuire a ei, amendat substanțial în cadrul celei de-a doua lecturi în Parlament, acest proiect urmează să parcurgă toate procedurile prevăzute pentru adoptarea legilor constituționale, inclusiv cu respectarea termenului de 6 luni în care nu poate fi adoptat de la depunerea proiectului de lege în Parlament împreună cu avizul Curții Constituționale.

Curtea a menționat că „o altă interpretare a textului constituțional, în sensul atribuirii unui rol pur formal Curții Constituționale în cadrul acestei proceduri, respectiv acela de a aviza un proiect de lege privind revizuirea Constituției care să poată fi apoi modificat esențial în Parlament, ar fi de natură să golească de conținut această competență a sa. Or, această competență i-a fost conferită de legiuitorul constituant tocmai în considerarea rolului și a poziției pe care Curtea Constituțională o ocupă în cadrul sistemului politic și juridic al societății, care îi permite să analizeze amendamentele imparțial, departe de tentația actorilor politici de a lua decizii de conjunctură.”⁴⁷⁴

În acest aspect, este de menționat că la momentul adoptării legii de revizuire a Constituției nr.1115-XIV din 5 iulie 2000, deputații au încălcat propriul Regulament de funcționare, care reglementa în articolul 74/7 că amendamentele propuse de deputați la proiect nu puteau viza introducerea unor elemente ce nu erau prezente în proiectul avizat de Curtea Constituțională și puteau ține doar de:

- a) redactarea textului;
- b) modificări care nu afectează esența prevederilor propuse de autor;
- c) omiterea unor articole sau părți de articole, dacă aceasta nu afectează esența proiectului.

(Sesizarea nr.48b/2015): nr. 7 din 04.03.2016. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.59-67/10 din 18.03.2016; § 88-90.

⁴⁷⁴ Hotărârea Curții Constituționale privind controlul constituționalității unor prevederi ale Legii nr.1115-XIV din 5 iulie 2000 cu privire la modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova (modul de alegere a Președintelui) (Sesizarea nr.48b/2015): nr. 7 din 04.03.2016. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.59-67/10.

Chiar dacă Parlamentul este în drept, prin regulamentele sale interne, să prevadă procedura de examinare a proiectelor de legi, inclusiv constituționale, Curtea a declarat că „autonomia regulamentară nu poate fi exercitată în mod discreționar, abuziv, cu încălcarea atribuțiilor constituționale ale Parlamentului sau a normelor imperative privind procedura parlamentară.”⁴⁷⁵

În acest context, „normele regulamentare reprezintă instrumentele juridice care permit desfășurarea activităților parlamentare în scopul îndeplinirii atribuțiilor constituționale ale forului legislativ și trebuie interpretate și aplicate cu bună-credință și în spiritul loialității față de Legea fundamentală.”⁴⁷⁶ În cazul dat, dispozițiile Regulamentului Parlamentului permiteau comisiei, *inter alia*, să adopte o decizie de aprobare a amendamentelor la un proiect de lege și „îmbunătățirea” acestuia.

Recent, în Republica Moldova s-a desfășurat o dispută aprinsă în jurul procedurii de adoptare a Legii nr.52/2023 din 16 martie 2023 „Pentru implementarea considerentelor unor hotărâri ale Curții Constituționale”,⁴⁷⁷ care poate fi numită drept „lege de revizuire a Constituției pentru executarea hotărârii Curții Constituționale de interpretare a Constituției”. Sub aspect politico-juridic, această lege, prin prisma juridicului, este de executare a Hotărârii Curții Constituționale, iar prin prisma politică, această lege este de calmare a spiritelor politice naționale privind denumirea limbii noastre - „limba moldovenească” sau „limba română”.

Analizând aspectele de drept, am ajuns la concluzia că această lege, adoptată în 2023 pentru executarea hotărârii Curții Constituționale din 2013, este una întârziată, iar din punct de vedere al procedurii aplicate, este una pripită. Consider potrivit acest cuvânt deoarece Parlamentul trebuia mai întâi să modifice Legea nr.100/2017, în care să reglementeze în termeni mai clari procedura de executare a oricăror hotărâri ale Curții Constituționale. Legea nominalizată, la care au făcut referire și autorii proiectului, reglementează în art.69 procedura de modificare în cazul „actelor normative declarate neconstituționale”, iar Hotărârea Curții Constituționale nr.36/2013 a fost de interpretare a art.13 din Constituție. Codul jurisdicției constituționale nr. 502/1995 și Legea nr. 317/1994 cu privire la Curtea Constituțională, de asemenea, nu reglementează clar modul de executare a hotărârilor Curții Constituționale.

⁴⁷⁵ Hotărârea Curții Constituționale pentru controlul constituționalității Hotărârii Parlamentului nr.172 din 15 octombrie 2015 privind încuviințarea ridicării imunității parlamentare a deputatului în Parlament Vladimir Filat (Sesizarea nr.39a/2015): nr.27 din 17.11.2015. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 69-77/12, 25.03.2016, §§ 35-37.

⁴⁷⁶ Hotărârea Curții Constituționale pentru controlul constituționalității articolului 3 din Hotărârea Parlamentului nr.96 din 25 aprilie 2013 privind revocarea Președintelui Parlamentului și a Legii nr.101 din 26 aprilie 2013 pentru completarea articolului 14 din Regulamentul Parlamentului, adoptat prin Legea nr.797-XIII din 2 aprilie 1996 (Sesizarea nr.12a/2013): nr.9 din 21.05.2013. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 125-129/15, 14.06.2013, § 54.

⁴⁷⁷ Legea nr.52/2023 din 16 martie 2023 „Pentru implementarea considerentelor unor hotărâri ale Curții Constituționale”. Monitorul Oficial Nr. 97-99 din 24-03-2023 art. 150. În: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=136084&lang=ro

Lipsa unor norme previzibile și clare de executare a hotărârilor Curții Constituționale a generat în mod justificat controverse și critici aprinse cu privire la procedura de adoptare a Legii nr.52/2023.

4.3. Exercițarea suveranității poporului la adoptarea și revizuirea Constituției Republicii Moldova prin referendum constituțional

„Participarea directă a corpului electoral la legiferare poate fi efectuată prin intermediul referendumului, care, potrivit constatărilor din precedentul capitol poate fi utilizat la aprobarea sau adoptarea unor texte de reglementare a relațiilor sociale, inclusiv al celor fundamentale reglementate de Constituție.”⁴⁷⁸

La cele cinci tipuri de constituții cunoscute după modul de adoptare, expuse în paragraful 2.3 al prezentei lucrări, dreptul constituțional distinge și trei tipuri de autorități ce adoptă constituția:

- „a) de către organele reprezentative;
- b) de către electorat;
- c) de către șeful statului.”⁴⁷⁹

Efectuând o analiză a acestor două clasificări constatăm că, de regulă, de șeful statului sunt adoptate constituțiile acordate și plebiscitare, iar de organele reprezentative – constituțiile pact, convenție și parlamentare.

După cum am menționat, în arealul nostru puține constituții au fost adoptate direct de către electorat, prin intermediul referendumului, fără examinarea prealabilă a proiectului de către organele constituționale ale statului (de exemplu, Constituția Franței din 1958, Constituția Rusiei din 1993, Constituția Kazahstanului din 1995). În țările în curs de dezvoltare (Algeria, Birmania, Benin, Madagascar, Etiopia ș. a.) modalitatea adoptării prin referendum este utilizată mult mai frecvent. Astfel, doar în perioada cuprinsă între 1989 - 1993, prin intermediul referendumului, au fost adoptate constituțiile a 16 țări din Africa. Totodată, în ultimele decenii, s-a democratizat vizibil însuși procesul de elaborare și discutare a proiectelor de constituție înainte de organizarea referendumurilor.

⁴⁷⁸ Crigan, D., „Revizuirea Constituției prin referendum în tranziția democratică”. În: Conferința Științifică Internațională "Competitivitatea și inovarea în economia cunoașterii", (22-23 septembrie 2017) : Culegere de articole – Chișinău : ASEM, 2018 – Vol. II., p.132-139, p.134

⁴⁷⁹ Știrbu E. „Importanța referendumului ca instrument al democrației. Practica organizării referendumurilor în țările CSI”. În: Materialele Conferinței Internaționale Științifico-Practice „Referendumul ca forma supremă a democrației directe”, Chișinău 31 mai 2016, p.22.

Din aceste considerente, reiterăm concluzia expusă în capitolul II al prezentei lucrări, în care afirmăm că referendumul este una din cele mai avansate forme de manifestare a democrației, însă nu suntem de acord cu aplicarea acestui procedeu de tehnică legislativă pentru adoptarea sau revizuirea constituțiilor, în lipsa votului anterior al unui organ reprezentativ și competent - al Parlamentului sau, ideal ar fi, al Adunării Constituante.

În țările democratice dezvoltate referendumul a fost utilizat cel mai frecvent pentru confirmarea ireversibilă a constituției examinate și adoptate de către organul reprezentativ. În acest mod au fost adoptate constituțiile Italiei – 1947, Greciei – 1975, Portugaliei – 1976, Spaniei – 1978, României – 1991 ș.a. Au existat și cazuri inverse: constituțiile adoptate în cadrul referendumurilor au fost confirmate ulterior de parlamentele alese (de exemplu, constituțiile Birmaniei din 1947 și a Etiopiei din 1987).

Transferând analiza efectuată la cadrul național, vom menționa că posibilitatea adoptării constituției sau a amendamentelor constituționale prin referendum nu este expres reglementată de textul Constituției Republicii Moldova. Au existat încercări de a aplica în practică această procedură pe cale politică, prin susținerea Parlamentului, și jurisprudențială, prin susținerea indirectă a Curții Constituționale. Legea Supremă conține prevederi exprese doar privind revizuirea Constituției de către Parlament, o altă procedură decât votarea în Parlament constituția nu prevede. Astfel, revizuirea Constituției a avut loc **exclusiv de către Parlament**. Cu toate acestea, la 5 septembrie 2010 s-a desfășurat un referendum pentru revizuirea Constituției.

Clasa politică venită la putere ca urmare a alegerilor parlamentare consecutive din 2009, a crizei politice și constituționale generate de imposibilitatea alegerii Președintelui Republicii Moldova a propus o nouă procedură de revizuire a Constituției prin intermediul referendumului. Această procedură a ignorat statutul exclusiv al Parlamentului de Adunare Constituantă și a eludat procedura expresă de revizuire a Legii Supreme, reglementată de Constituție.

Suntem conștienți de factorii extraordinari care au determinat clasa politică de la guvernare să procedeze în așa mod. Criza politică și cea constituțională atinseseră niveluri periculoase în Republica Moldova, dar cu toate acestea, considerăm că desfășurarea unui referendum pentru revizuirea constituției comportă riscuri la fel de mari, deoarece, tolerat de clasa politică și Curtea Constituțională, el poate fi utilizat abuziv contra poporului de unele curente autoritare, așa cum s-a întâmplat în Tadjikistan cu președintele Emomali Rahmon.

Posibilitatea revizuirii Constituției pe cale referendară a fost aprobată și pe cale jurisprudențială, prin adoptarea Avizului nr. 3 din 6 iulie 2010 de către Curtea Constituțională asupra inițiativei de revizuire a art. 78 din Constituția Republicii Moldova prin referendum constituțional, în care s-a dat o interpretare coroborată a articolelor 2 și 75 din Constituție.

Prin acest Aviz, Curtea a consacrat referendumul la nivel constituțional ca o „modalitate prin care poporul are posibilitatea de a exercita direct suveranitatea națională, exprimându-și voința cu privire la probleme de interes general sau care au o importanță deosebită în viața statului „Suveranitatea națională aparține poporului Republicii Moldova, care o exercită în mod direct și prin organele sale reprezentative, în formele stabilite de Constituție” (art.2 alin.(1) din Constituție). Potrivit art. 75 din Constituție, cele mai importante probleme ale societății și ale statului sunt supuse referendumului. Hotărârile adoptate potrivit rezultatelor referendumului republican au putere juridică supremă (art. 75 alin (2) din Constituție).”⁴⁸⁰

Legea Fundamentală reglementează două tipuri de referendumuri naționale: cel inițiat de Președintele Republicii sau Parlament asupra unor probleme de interes național, menționat la art. 66, 75 și 88, și cel prin care se aprobă depășirea limitelor revizuirii Constituției, reglementate de art. 142 alin. (1), privind caracterul suveran, independent și unitar al statului, precum și cele referitoare la neutralitatea permanentă a statului.

Prin Avizul nr. 3 din 6 iulie 2010 asupra inițiativei de revizuire a art. 78 din Constituția Republicii Moldova prin referendum constituțional, Curtea Constituțională a admis, implicit, modificarea Constituției prin referendum constituțional. Pe de altă parte, Curtea Constituțională nu a ajuns să se pronunțe niciodată pe marginea efectelor juridice ale acestui referendum constituțional, dat fiind faptul că acesta a fost invalidat pentru lipsă de cvorum. Constatând faptul că referendumul nu a întrunit numărul necesar de participanți, în Hotărârea nr. 22 din 23 septembrie 2010 cu privire la confirmarea rezultatelor referendumului republican constituțional din 5 septembrie 2010⁴⁸¹, Curtea s-a limitat la invalidarea acestuia pe acest motiv, fără a mai examina respectarea celorlalte aspecte ale valabilității referendumului, inclusiv respectarea termenelor, formularea textelor.

Odată cu hotărârea menționată supra, Curtea a adoptat o adresă către Parlament, prin care a semnalat existența mai multor lacune în legislația electorală cu referire la referendumurile democratice: „Aceste lacune legislative observate se reduc la lipsa unor norme exprese, începând cu egalitatea de șanse între adepții și adversarii propunerii supuse la vot, libera formare a voinței electoratului, sancționarea cazurilor de încălcare de către autoritățile publice a obligației de neutralitate și a liberei formări a voinței electoratului și terminând cu efectele referendumului.”

Suntem de acord cu aceste observații ale Curții, care remarcăm că nu au fost examinate de Parlament, și notăm că Codul electoral nu conține prevederi referitoare la aspectele menționate. Astfel, Codul electoral nu conține reglementări depline și clare privind referendumurile de natură

⁴⁸⁰ Avizul Curții Constituționale asupra inițiativei de revizuire a art.78 din Constituția Republicii Moldova prin referendum constituțional: nr.3 din 06.07.2010. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 117-118/15, 09.07.2010

⁴⁸¹ Hotărârea Curții Constituționale cu privire la confirmarea rezultatelor referendumului republican constituțional din 5 septembrie 2010: nr.22 din 23.09.2010. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 191-193/23, 01.10.2010.

să corespundă Codului de bune practici în materie de referendum, adoptat de Consiliul pentru Alegeri Democratice la cea de-a 19-a reuniune din 16.12.2006 și de Comisia de la Veneția la cea de-a 70-a sesiune plenară din 16-17 martie 2007.

Astfel, posibilitatea desfășurării referendumului constituțional pentru modificarea Constituției a fost consacrată pe cale jurisprudențială, prin interpretarea funcțională și coroborată a normelor constituționale. Or, textul Constituției nu prevede expres posibilitatea organizării referendumurilor constituționale decizionale, altele decât cele pentru validarea legilor constituționale adoptate de Parlament pentru revizuirea dispozițiilor privind caracterul suveran, independent și unitar al statului, precum și a celor privind neutralitatea permanentă a statului, prevăzută de articolul 142 alin. (1) din Constituție.

Cu toate acestea, în Avizul nr. 1 din 22 septembrie 2014, Curtea a menționat că „regulile inerente unui atare exercițiu, în lipsa unor reglementări constituționale exprese, urmează a fi deduse tot din textul Constituției. Astfel, regulile care guvernează revizuirea Constituției pe cale referendară urmează a fi deduse din cele aplicabile revizuirii Constituției pe cale parlamentară.”

Prin urmare, pentru a fi constituțională, orice revizuire a Constituției, indiferent de motivele invocate și de procedeul utilizat, trebuie să se încadreze în ordinea constituțională existentă și să respecte procedura prevăzută de Titlul VI din Legea Supremă. Curtea a mai subliniat că „în cazul referendumului constituțional decizional este necesară întrunirea *cumulativă* a condițiilor de validitate inerente revizuirii Constituției și a celor de validitate a referendumului.”⁴⁸²

În acest sens este necesar de a accentua și de a face o legătură indisolubilă între supremația Constituției, pe de o parte, și importanța menținerii stabilității acesteia, pe de altă parte. Or, de esența unei Constituții este stabilitatea sa în timp, ea trebuind să fie redactată astfel încât să reprezinte un sistem de referință pentru viața politică și juridică a unei comunități umane o perioadă cât mai lungă de timp.

În majoritatea statelor, Parlamentul are calitatea de legiuitor ordinar și legiuitor constituțional. Funcția de legiuitor constituțional este aproape întotdeauna obiectul unor proceduri și cerințe speciale. Cele mai frecvente caracteristici sunt existența unui interval de timp între înaintarea inițiativei și efectuarea primei lecturi (acesta variază între o lună, de la trei la șase luni, de la șase la douăsprezece luni), necesitatea mai multor lecturi (cu intervale între lecturi de la trei la șase luni), exigențe speciale privind votul și, uneori, recurgerea la alegeri. „În Norvegia,

⁴⁸² Avizul Curții Constituționale asupra inițiativei de revizuire a articolelor 78, 85, 89, 91 și 135 din Constituția Republicii Moldova prin referendum republican (Sesizarea nr.48c/2014): nr.1 din 22.09.2014. Monitorul Oficial al R. Moldova, 325-332/39, 31.10.2014. § 44-46.

amendamentul constituțional se depune la Parlament cu un an înainte de următoarele alegeri, iar sarcina de a decide revine Parlamentului următor, după alegeri.”⁴⁸³

Un termen limită este, în multe cazuri, prevăzut pentru organizarea referendumului ca urmare a deciziei Parlamentului de a modifica constituția. Atunci când este prevăzut, el variază de la trei luni la douăsprezece luni după adoptarea de către Parlament a proiectului modificărilor.

De asemenea, Curtea a menționat că „în conformitate cu articolul 143 din Constituție, care reglementează modificarea Constituției pe cale parlamentară și se aplică *mutatis mutandis* modificării constituției pe cale referendară, o lege cu privire la modificarea Constituției poate fi adoptată după cel puțin 6 luni de la data prezentării inițiativei corespunzătoare.”⁴⁸⁴

În acest sens, Curtea a subliniat că instituirea unor calendare și intervale speciale pentru procedurile de revizuire a Constituției are drept scop protecția Legii fundamentale, prin asigurarea unei perioade de dezbatere și reflecție suficiente în vederea formării unei opinii libere și în cunoștință de cauză a decidenților. Curtea a reținut că acest termen de minimum 6 luni urmărește scopurile menționate.

Potrivit articolului 188 alin. (1) din Codul electoral, Parlamentul adoptă o hotărâre pe marginea propunerilor de inițiere a referendumului în termen de 6 luni de la primirea acestora. În conformitate cu articolul 189 alin. (2) din Codul electoral, data referendumului se stabilește cu cel puțin 60 de zile înainte de ziua desfășurării lui. Prevederile Codului electoral nu respectă dispozițiile articolului 143 din Constituție.

Aceași opinie este împărtășită de Comisia de la Veneția în Avizul din 7 iunie 2010 privind proiectul de modificare a Codului electoral al Republicii Moldova (CDL-AD(2010)014, 7 iunie 2010, §§ 73-74), care, printre altele, a menționat că „**în conformitate cu articolul 143 din Constituție, orice revizuire a Constituției este adoptată cu votul majorității de două treimi în Parlament.** Votul poate avea loc doar după șase luni de la prezentarea inițiativei de revizuire. În forma sa actuală, Codul electoral, inclusiv amendamentele, nu asigură în modul corespunzător respectarea acestei prevederi constituționale. Comisia de la Veneția și OSCE/ODIHR consideră că, în cele din urmă, rezolvarea acestei probleme ține de competența instituțiilor democratice ale Moldovei.”⁴⁸⁵

⁴⁸³ Raportul privind amendamentele constituționale (CDL-AD(2010)001 din 19 ianuarie 2010). Report on Constitutional Amendment adopted by the Venice Commission at its 81st Plenary Session (Venice, 11-12 December 2009). În: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=cdl-ad\(2010\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=cdl-ad(2010)001-e)

⁴⁸⁴ Avizul Curții Constituționale asupra inițiativei de revizuire a articolelor 78, 85, 89, 91 și 135 din Constituția Republicii Moldova prin referendum republican (Sesizarea nr.48c/2014): nr.1 din 22.09.2014. Monitorul Oficial al R. Moldova, 325-332/39, 31.10.2014. § 60.

⁴⁸⁵ Aviz comun al Comisiei de la Veneția și ODIHR privind textul proiectului de modificare a Codului electoral al Moldovei. În: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)014-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)014-e)

În același sens, în Raportul privind amendamentele constituționale (CDL-AD(2010)001 din 19 ianuarie 2010), Comisia de la Veneția menționează că: „[...] Existența unor proceduri rigide pentru revizuirea Constituției este un principiu important al constituționalismului democratic, care încurajează stabilitatea politică, eficiența, legitimitatea, calitatea procesului decizional, precum și protecția drepturilor și intereselor non-majorității. [...] **Principala arenă pentru procedurile de modificare constituțională ar trebui să fie Parlamentul național, ca instituția cea mai în măsură să dezbată și să ia în considerare astfel de probleme. [...] Recurgerea la un referendum popular pentru a decide cu privire la modificarea Constituției trebuie să se limiteze doar la acele sisteme politice în care acest lucru este cerut de Constituția însăși**, care se aplică în conformitate cu procedura stabilită, și nu ar trebui să fie utilizat ca un instrument pentru evitarea procedurilor parlamentare sau să submineze principiile democratice fundamentale și drepturile omului.”⁴⁸⁶

În avizul din 2014, spre deosebire de avizul din 2010, Curtea Constituțională a reținut, pe calea interpretării sistematice a Constituției, că această limitare vizează nu doar procedurile parlamentare, dar și procedurile de revizuire a Constituției, **indiferent de procedeul utilizat**. Prin urmare, același termen urmează a fi respectat și în cazul revizuirii Constituției **pe cale referendară**. Astfel, la inițierea procedurii de revizuire a Constituției prin referendum de către Parlamentul Republicii Moldova e necesar să se respecte termenul de 6 luni din momentul inițierii și până în momentul desfășurării referendumului.

În concluzie, menționăm că instanța constituțională trebuie să vegheze la neutilizarea acestui instrument în alte scopuri decât cel pe care legiuitorul constituant l-a avut în vedere la consacrarea referendumului ca o instituție juridică esențială într-un stat de drept și o formă de participare directă a cetățenilor la luarea deciziilor.

Având în vedere analiza efectuată în capitolul precedent cu privire la cadrul juridic direct și indirect asupra adoptării și revizuirii Constituției Republicii Moldova, precum și a modului de aplicare a acestor reglementări constituționale, consacrarea pe cale jurisprudențială a referendumului prezentată mai sus, considerăm necesară adoptarea unei noi soluții pentru asigurarea unei clarități în această materie.

Astfel, considerăm că ar fi oportună adoptarea unei legi organice privind procedura de adoptare a Constituției, care ar permite concretizarea și detalierea intenției legiuitorului constituant și ar reflecta cu exactitate acțiunile pe care le presupune acest exercițiu. În aceeași ordine de idei,

⁴⁸⁶ Raportul privind amendamentele constituționale (CDL-AD(2010)001 din 19 ianuarie 2010). Report on Constitutional Amendment adopted by the Venice Commission at its 81st Plenary Session (Venice, 11-12 December 2009). În: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=cdl-ad\(2010\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=cdl-ad(2010)001-e)

considerăm imperios necesar ca această lege specială să descrie acțiunile de implementare a rezultatelor, precum și a efectelor, în cazul revizuirii Constituției.

Concluziile menționate au rezultat din inexistența unui cadru național uniform în această materie, fapt ce a generat unele confuzii în înțelegerea mecanismului de adoptare și, respectiv, de revizuire a Constituției, circumstanțe care au generat și ar putea să genereze în continuare neconcordanțe și dezechilibre în arhitectura constituțională. Bineînțeles că propunerile din prezentul capitol nu au drept scop să reducă rigiditatea Constituției noastre, ci urmăresc să asigure perceperea și aplicarea corectă a normelor constituționale. În acest fel, foile de parcurs ale viitoarelor procese de reforme constituționale ar fi clare și certe. Actualul proces de reformă constituțională, așa cum a fost descris mai sus, nu are un cadru legal pentru reglementarea și dirijarea procesului, cu excepția motivărilor expuse de Curtea Constituțională.

Așadar, legislația ar trebui să prevadă desemnarea de către Președintele țării a membrilor unei Comisii de revizuire a Constituției, care să fie aprobată de Parlament. Acest lucru va reduce suspiciunea că membrii unei Comisii de revizuire a Constituției servesc intereselor guvernării. Legislația ar trebui, de asemenea, să precizeze mandatul Comisiei de revizuire a Constituției, să conțină prevederi referitoare la conducerea și facilitarea educației civice, pentru a stimula discuțiile publice și conștientizarea problemelor constituționale. Ar trebui să pună în sarcina Comisiei de revizuire a Constituției colectarea opiniilor oamenilor și colaborarea cu ei precum și întreprinderea unor acțiuni și vizitarea fiecărei circumscripții electorale. Legislația ar trebui, de asemenea, să prevadă o participare largă a publicului și o incluziune socială în procesul reformelor constituționale.

Referitor la rigiditate, Curtea a subliniat că „rigiditatea constituțională constituie un important corolar al supremației Legii fundamentale. Rigiditatea Constituției este o garanție pentru stabilitatea ei, de aceasta din urmă depinzând, în bună măsură, și stabilitatea întregului sistem normativ al statului, certitudinea și predictibilitatea conduitelor umane fiind necesare pentru siguranța juridică (și nu numai) a membrilor comunității.”⁴⁸⁷

Revenind la problema mai sus abordată, vom reproduce dispozițiile constituționale pertinente care vizează procedura de adoptare a Constituției. Așadar, potrivit articolului 66 lit. a) și b) din Constituție, adoptarea legilor și declararea referendumurilor sunt atribuții de bază ale Parlamentului. În continuare, articolul 72 alin. (1) și (2) prevede că Parlamentul adoptă legi constituționale, care sunt cele de revizuire a Constituției. Atribuția Parlamentului de a adopta o lege cu privire la modificarea Constituției este confirmată în articolul 143 alin. (1) din Constituție,

⁴⁸⁷ Avizul Curții Constituționale asupra inițiativei de revizuire a articolelor 78, 85, 89, 91 și 135 din Constituția Republicii Moldova prin referendum republican (Sesizarea nr.48c/2014): nr.1 din 22.09.2014. Monitorul Oficial al R. Moldova, 325-332/39, 31.10.2014. § 18.

care menționează că adoptarea poate avea loc după cel puțin 6 luni de la data prezentării inițiativei corespunzătoare.

Deși articolul 142 alin. (1) din Constituție vizează limitele revizuirii cu privire la caracterul suveran, independent și unitar al statului, precum și cele referitoare la neutralitatea permanentă a statului, acesta, de asemenea, prevede că prin intermediul referendumului are loc doar aprobarea unor astfel de dispoziții.

Din prevederile constituționale enunțate, și cu ajutorul unei interpretări textuale a acestora, având în vedere aspectul conceptual al instituției adoptării constituției sau revizuirii acesteia, se poate afirma cu certitudine că organul abilitat să adopte constituția sau să o modifice este Parlamentul, inițierea referendumului este o etapă ulterioară, care are scopul doar de a aproba proiectul adoptat de Parlament.

Cu toate acestea, Codul electoral al Republicii Moldova, operează cu o terminologie care diferă de cea cuprinsă în Constituție. Astfel, articolul 185 alin. (1) lit. a) din Codul electoral, cu titlul marginal *Problemele supuse referendumului republican*, prevede că referendumului republican pot fi supuse problemele privind revizuirea Constituției Republicii Moldova. Cu alte cuvinte, potrivit acestei norme, proiectul de revizuire a Constituției elaborat de Parlament sau de alt subiect abilitat cu dreptul de inițiativă, urmează a fi supus adoptării de către popor prin intermediul referendumului. De aici, observăm o delegare legislativă „constituțională” realizată de legiuitor, neprevăzută de Constituție.

Deși, aparent, am putea crede că termenul *adoptarea* în acest caz a fost utilizat într-un sens mai mult general decât concret și probabil, ca un sinonim al *aprobării*, observăm că la litera b) din același articol s-a utilizat termenul de *aprobare* a legilor constituționale adoptate de Parlament pentru revizuirea dispozițiilor privind caracterul suveran, independent și unitar al statului, precum și a celor privind neutralitatea permanentă a statului.

Prin urmare, legiuitorul a făcut totuși o delimitare între acești doi termeni, însă, în opinia noastră, contrar celor stabilite prin cadrul normativ constituțional. *Adoptarea* și *aprobarea* Constituției, la nivel de proiect, nu reprezintă o relație de sinonimie, din care cauză se impune o diferențiere a acestor doi termeni juridici.

Considerăm proiectul unei noi constituții și proiectul de revizuire a constituției urmează a fi **adoptat în toate cazurile de către Parlament** și, ulterior, **supus aprobării de către popor** prin intermediul referendumului, bineînțeles cu respectarea procedurii de avizare de către Curtea Constituțională. Drept consecință, doar prin adoptarea unei legi speciale cu privire la adoptarea și, respectiv, revizuirea constituției această delimitare, inclusiv din punct de vedere procedural, ar putea fi reglementată uniform și în corespundere cu normele constituționale.

Curtea Constituțională a constatat și alte neconcordanțe între Constituție și Codul electoral, prezentate în Hotărârea nr. 24 din 27 iulie 2017 cu ocazia efectuării controlului de constituționalitate al Decretului Președintelui Republicii Moldova nr. 105 din 28 martie 2017 privind desfășurarea referendumului republican consultativ asupra unor probleme de interes național.

Curtea a constatat în Hotărâre că articolul 144 alin. (2) din Codul electoral este neconstituțional. Potrivit acestui articol, referendumul republican poate fi inițiat de: a) un număr de cel puțin 200 000 de cetățeni ai Republicii Moldova cu drept de vot; b) un număr de cel puțin o treime din deputații în Parlament; c) Președintele Republicii Moldova; d) Guvern. Iar potrivit alineatului (2), subiecții menționați la alin. (1) **pot iniția orice tip de referendum** prevăzut la art.143 din Constituție (constituțional, legislativ, privind demiterea Președintelui Republicii Moldova și consultativ).

În acest sens, Curtea a menționat că „deși art. 148 din Codul electoral stabilește că inițierea referendumului privind revizuirea Constituției se efectuează în condițiile art. 141 din Constituție, în același timp, prevederile alin. (2) ale art. 144 din Codul electoral (actualmente art.155 după republicare în Monitorul Oficial al R. Moldova nr.451-463 din 29.12.2017, art.768, dându-se o nouă numerotare elementelor acestuia și corectându-se) stabilesc că subiecții menționați la alin. (1), printre care se regăsește și Președintele Republicii Moldova, pot iniția orice tip de referendum. În acest sens, Curtea constată că prevederile art.144 alin. (2) din Codul electoral (actualmente art.155) contravin art. 141 din Constituție.”⁴⁸⁸

Constatările expuse ne-au determinat să efectuăm o analiză a activității Parlamentului prin prisma respectării hotărârilor Curții Constituționale precum și a principiului supremației Constituției. În acest sens, apare întrebarea firească: care a fost motivul pentru a păstra în actuala redacție a Codului electoral la art.155 prevederea: „(2) Subiecții menționați la alin.(1) pot iniția orice tip de referendum. ” declarată neconstituțională prin HCC nr. 24 din 27.07.2017. Lucrurile se clarifică atunci când aflăm că după adoptarea Hotărârii Curții Constituționale nr. 24 din 27 iulie 2017 au fost adoptate 10 legi de modificare a Codului electoral, însă norma declarată neconstituțională nu a fost abrogată. De aici concluzia imparabilă că, Parlamentul nu respectă norma art.28 din Legea cu privire la Curtea Constituțională nr.317/1994⁴⁸⁹, conform căreia: „(1) **Actele Curții Constituționale sunt acte oficiale și executorii, pe întreg teritoriul țării, pentru**

⁴⁸⁸ Hotărârea Curții Constituționale privind controlul constituționalității Decretului Președintelui Republicii Moldova nr.105-VIII din 28 martie 2017 privind desfășurarea referendumului republican consultativ asupra unor probleme de interes național (referendumul republican consultativ) (sesizarea nr.40a/2017): nr.24 din 27.07.2017. Monitorul Oficial al R. Moldova, 335-339/89, 15.09.2017, § 106.

⁴⁸⁹ Legea cu privire la Curtea Constituțională nr.317/1994. Publicat : 07-02-1995 în Monitorul Oficial Nr. 8 art. 86. În: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=131342&lang=ro

toate autoritățile publice și pentru toate persoanele juridice și fizice.” Acest articol mai reglementează: „(3) **Consecințele juridice ale actului normativ sau ale unor părți ale acestuia declarate neconstituționale sunt înlăturate** conform legislației în vigoare.” Articolul 28¹ din aceeași lege detaliază această procedură printr-o prevedere tranșantă: „(3) Actele emise întru executarea actelor normative sau a unor părți ale acestora declarate neconstituționale devin nule și se abrogă.”. Pentru a schimba atitudinea Parlamentului față de actele Curții Constituționale și procedura executării acestora este necesară o prevedere constituțională care să oblige Parlamentul să respecte normele legale, pe care el însuși le-a adoptat.

Menționăm că deși la prima vedere procedura de revizuire a Constituției este reglementată clar și precis în art. 143 din Constituție, care stabilește: a) organul care propune modificarea; b) organul care votează propunerea de modificare; c) numărul de voturi necesare pentru adoptarea propunerii de revizuire, acest lucru nu exclude și nici nu face superfluă adoptarea unei legi speciale care să concretizeze procedura de revizuire a Constituției de către Parlament în acord cu procedura actuală. Legea specială ar putea reglementa prezentarea legii de revizuire a Constituției cetățenilor pentru aprobare prin intermediul referendumului popular.

În realitate referendumul constituțional, în opinia noastră, nu impune limite prea rigide în desfășurarea procedurii de revizuire. El presupune pentru subiecții cu drept de inițiativă sarcini organizatorice suplimentare legate de publicitatea și agitația electorală, discursurile politice, prezentarea materialelor în mijloacele de informare în masă, mobilizarea electoratului de a-și exprima opțiunea etc.

4.4. Concluzii la capitolul 4

1. Constituția Republicii Moldova, ca lege supremă în sistemul normativ de drept, este relativ rigidă, deoarece admite revizuirea, dar numai printr-un sistem tehnic prestabilit, cuprinzând inițiativa revizuirii, procedura și limitele revizuirii. În cazul revizuirii trebuie să se țină seama de faptul că Constituția este un act integral, toate prevederile sale fiind interconectate până la gradul în care conținutul unor prevederi determină conținutul altor prevederi ale Constituției.

2. Art. 141 alin. (1) lit. a) din Constituție conține în textul său o eroare de tehnică legislativă. Astfel, această normă prevede susținerea inițiativei de revizuire a Constituției prin 200 000 de semnături ale cetățenilor cu drept de vot, însă obligă grupul de inițiativă să adune semnăturile a cel puțin 360 000 de alegători. Această eroare urmează a fi lichidată prin revizuirea Constituției.

3. Posibilitatea revizuirii Constituției pe cale referendară și-a găsit consacarea exclusiv pe cale jurisprudențială prin adoptarea de către Curtea Constituțională a Avizului nr. 3 din 6 iulie 2010 asupra inițiativei de revizuire a art. 78 din Constituția Republicii Moldova prin referendum constituțional, în care s-a dat o interpretare coroborată a articolelor 2 și 75 din Constituție. Prin acest Aviz, Curtea a consacrat referendumul la nivel ca o modalitate constituțională prin care poporul are posibilitatea de a exercita direct suveranitatea națională, exprimându-și voința cu privire la problemele de interes general sau care au o importanță deosebită în viața statului.

4. În exercitarea rolului său de unică autoritate de jurisdicție constituțională, Curtea Constituțională a semnalat Parlamentului existența mai multor lacune în legislația electorală cu privire la referendumurile democratice, menționând că titlul VI, intitulat „Referendumul”, din Codul electoral nu conține reglementări depline și clare privind referendumurile de natură să corespundă Codului de bune practici în materie de referendum, adoptat de Consiliul pentru Alegeri Democratice și de Comisia de la Veneția. Astfel, Curtea a reținut că, în lipsa unor reglementări constituționale exprese, regulile care guvernează revizuirea Constituției pe cale referendară urmează a fi deduse din cele aplicabile revizuirii Constituției pe cale parlamentară.

5. Deși există, un cadru legal, considerăm oportună adoptarea unei legi organice cu privire la procedura adoptării și revizuirii Constituției, care ar permite concretizarea și detalierea intenției legiuitorului constituant și descrierea cu exactitatea întregii proceduri aplicabile. În aceeași ordine de idei, este imperios necesară adoptarea unei legi speciale care ar descrie procedura implementării rezultatelor și a efectelor acesteia în cazul revizuirii Constituției.

6. S-a demonstrat că există o deosebire esențială între termenii juridici de *adoptare* și *aprobare* a Constituției, la nivel de proiect și s-a stabilit că între acestea nu reprezintă o relație de sinonimie, ceea ce justifică efectuarea unei diferențieri. Cu toate acestea, Codul electoral al Republicii Moldova operează cu o terminologie diferită de cea cuprinsă în Constituție. Astfel, articolul 185 alin. (1) lit. a) din Codul electoral, cu titlul marginal *Problemele supuse referendumului republican*, menționează că referendumului republican pot fi supuse problemele privind adoptarea și revizuirea Constituției Republicii Moldova. Considerăm că proiectele unei noi Constituții sau de revizuire a Constituției urmează a fi adoptate în toate cazurile de către Parlament și după aceea supus aprobării poporului prin intermediul referendumului, bineînțeles, cu respectarea procedurii de avizare de către Curtea Constituțională.

7. Executarea hotărârilor Curții Constituționale în conformitate cu art.28 și art. 28¹ din Legea cu privire la Curtea Constituțională obligă Parlamentul să adopte o lege de modificare a Codului electoral pentru abrogarea normei declarate neconstituționale prin Hotărârea Curții Constituționale nr.24 din 27.07.2017, cuprinse în alineatul (2) al articolului 155 cu următorul conținut „(2) Subiecții menționați la alin.(1) pot iniția orice tip de referendum prevăzut la art.154.”

8. Revizuirea Constituției prin completarea articolului 140 cu un nou alineat – „(3) Autoritățile publice centrale, în executarea Hotărârii Curții Constituționale, abrogă normele sau unele părți ale acestora declarate neconstituționale, inclusiv normele constituționale.”

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

Prezenta cercetare se înscrie în registrul de soluționarea unei probleme științifice actuale de importanță majoră în domeniu, ce constă în identificarea și aprecierea modalităților de adoptare și revizuire a constituțiilor în dreptul comparat al statelor, fapt ce a condus la clarificarea pentru teoreticienii și practicienii din domeniul dreptului constituțional a celor mai relevante moduri în vederea implementării celor mai avansate experiențe în sistemul național de drept în eventualitatea adoptării unei noi constituții sau revizuirii Constituției Republicii Moldova.

Prin urmare, rezultatele științifice cele mai importante care au fost obținute și care reflectă problema menționată exprimă contribuția autorului la dezvoltarea dreptului constituțional ca știință și pot fi rezumate în următoarele **concluzii generale**:

1. Problemele legate de dezvoltarea istorică a instituțiilor, evaluarea conceptuală a termenilor, tipologiile constituțiilor și procedurile aplicabile fac obiectul de cercetare al unui număr destul de mare de autori. Aceste studii inserează și diferite aspecte privind adoptarea și revizuirea constituțiilor. Cercetările în domeniu au demonstrat că fiecare procedeu de modificare sau de revizuire a constituției este influențat și ghidat cu precădere de tradițiile și obiceiurile statului, de nivelul de dezvoltare a statului din punct de vedere politic, economic, social, precum și de istoria pe care a parcurs-o fiecare stat. Cu toate acestea, analiza științifică a conceptelor de *adoptare*, *modificare*, *revizuire*, *aprobare prin referendum* se face în literatura autohtonă insuficient, ceea ce duce uneori la confundarea noțiunilor, cel mai des în rândurile decidenților. Ca urmare, este necesară inițierea unei noi direcții de cercetare pentru clarificarea momentelor cheie legate de procedurile aplicabile la adoptarea și revizuirea constituțiilor. (A se vedea Capitolul 1, în special paragraful 1.4).

2. Principiul stabilității constituției este un principiu de bază și necesită a fi respectat de guvernările care pretind că se conduc de principiile statului de drept în cadrul desfășurării procedurilor de revizuire a constituției. Rigiditatea constituțiilor încurajează stabilitatea politică, eficiența, legitimitatea, calitatea procesului decizional, precum și protecția drepturilor și libertăților tuturor membrilor societății. Ridicarea principiului stabilității Constituției Republicii

Moldova la nivel de principiu constituțional de către Curtea Constituțională demonstrează intenția de a spori gradul de responsabilitate și consecvență politică a majorităților parlamentare formate în Parlamentul Republicii Moldova.⁴⁹⁰ (A se vedea Capitolul 4, paragraful 4.3).

3. Puterea constituantă, în calitate de adunare constituantă, reprezintă o instituție de drept constituțional, care poate fi definită ca *autoritatea instituită de popor, titularul suveranității naționale, investită cu prerogativele de elaborare, adoptare și punere în vigoare sau de revizuire ulterioară a normelor cu putere juridică supremă, care reglementează relațiile sociale fundamentale într-o societate organizată în stat*. Au fost identificate următoarele trăsături definitorii ale puterii constituante într-un stat democratic: organ competent să adopte constituția; justificarea legitimității acțiunilor puterii constituante; exprimă conștiința colectivității constituite în stat; titularul puterii constituante este poporul⁴⁹¹ (a se vedea Capitolul 2, paragraful 2.2).

4. Constituția Republicii Moldova nu face o delimitare între termenul de „modificare” și „revizuire”. Astfel, în denumirea titlului VI este utilizat termenul „Revizuirea Constituției”, iar la art.143, în toate reglementările, este utilizat termenul „modificarea Constituției”. Am ajuns la concluzia că termenul „revizuirea” este mult mai rigid în comparație cu cel de „modificare”, deși ambele au conotație de a reexamina, cerceta, perfecționa sau schimba. În acest sens, este necesară nu numai revizuirea Constituției, dar și modificarea legislației.⁴⁹² (A se vedea Capitolul 2, paragraful 2.4).

5. Procedura revizuirii constituției are o importanță substanțială pentru asigurarea stabilității constituției, din care cauză aceasta a servit ca criteriu pentru clasificarea constituțiilor în două tipuri: rigide și flexibile. Suntem de părerea că această tipizare nu corespunde în totalitate realităților actuale. Din aceste considerente, am propus o altă tipizare a constituțiilor în funcție de modul de revizuire în: **acordate** – constituțiile revizuite unipersonal de anumite autorități prin emiterea unor decrete, de obicei aceste autorități fiind șefii de stat în monarhii; **cutumiare** – constituțiile care se revizuiesc prin recunoașterea unor cutume ca având valoare de norme constituționale, de obicei, fiind revizuirea constituțiilor cutumiare; **parlamentare** – constituțiile ce se revizuiesc numai de Parlament, în calitatea sa de adunare constituantă, după o procedură deosebită, mai rigidă decât legea. Aceste tipuri de constituții pot avea și forma constituțiilor revizuite în cadrul unor ședințe speciale ale parlamentului, precum ședințele comune ale ambelor

⁴⁹⁰ Crigan D., Revigorarea principiului stabilității Constituției în jurisprudența Curții Constituționale. În: Materialele conferinței științifice naționale cu participare internațională „Integrare prin Cercetare și Inovare” cu prilejul aniversării a 70 de ani de la fondarea Universității de Stat din Moldova 28-29 septembrie 2016, Rezumate ale comunicărilor, Științe sociale, Volumul II, Chișinău: CEP USM, 2016, p. 233-237

⁴⁹¹ Crigan D., „Reflecții teoretice privind revizuirea constituțiilor”. Chișinău: Revista Națională de Drept, nr.3, 2016, p.65-67.

⁴⁹² Crigan D., „Aspecte terminologice aplicate procedurilor de revizuire a constituțiilor”. Chișinău: Revista Națională de Drept, nr.4, 2016, p.58-60

camere ale parlamentului; **convenții** sunt constituțiile adoptate de adunări special alese pentru revizuirea constituției sau special formate în acest scop; **referendare** – sunt constituțiile care după revizuirea efectuată în Parlament sau Convent mai necesită a fi ratificate de popor în cadrul referendumului⁴⁹³. (A se vedea Capitolul 2, paragraful 2.4).

6. Un element esențial al procedurii de revizuire a constituției, care se regăsește în procedurile constituționale ale tuturor statelor democratice, reprezintă *avizarea obligatorie* a proiectelor de legi de revizuire a Constituției de către Curtea Constituțională. Avizele Curții Constituționale sunt obligatorii, inclusiv pentru amendamentele ce se aduc la legile constituționale în procesul de adoptare în Parlament. În acest sens, sunt necesare modificări în legislație pentru a executa hotărârile Curții Constituționale nr.7 din 4 martie 2016 și nr.24 din 27 iulie 2017, care în motivările și dispozitivul lor declară neconstituționale unele norme constituționale și legale, dar pentru moment sunt aplicate cu titlu de lege.⁴⁹⁴ (A se vedea Capitolul 4, paragraful 4.1.).

7. Constituția Republicii Moldova, reglementând prin norma sa specială expresă cuprinsă la art.143 modul său de revizuire, nu permite adoptarea unei legi constituționale prin referendum. Tentativa eșuată de a adopta în 2010 o lege constituțională prin referendum, evitând votul Parlamentului, a demonstrat scepticismul cetățenilor în privința adoptării de către popor a oricăror texte legislative. Pentru Republica Moldova cel mai echilibrat mod de adoptare a legilor constituționale este cel prevăzut în textul Constituției cu titlu de normă specială, în raport cu normele generale cuprinse în articolele 2 și 75 din Constituție, – prin Parlament. Propunem să fie suplinită această procedură cu aprobarea ulterioară obligatorie a legii constituționale prin referendum. În acest sens, este necesară modificarea Codului electoral, care, contrar Constituției, admite adoptarea unei legi constituționale prin referendum.

8. Am constatat o deosebire esențială între termenii *adoptare* și *aprobare*, relativ la un proiect de revizuire a Constituției și am remarcat că între acești termeni nu există o relație de sinonimie, din care cauză se va efectua o diferențiere. Cu toate acestea, Codul electoral al Republicii Moldova operează cu o terminologie diferită de cea cuprinsă în Constituție.⁴⁹⁵ (A se vedea Capitolul 4, paragraful 4.3).

În baza studiului realizat, a deficiențelor constatate și a concluziilor la care am ajuns, considerăm binevenite următoarele **recomandări** în domeniul dreptului constituțional:

1. Revizuirea Constituției Republicii Moldova:

⁴⁹³ Crigan D., „Reflecții teoretice privind revizuirea constituțiilor”. Chișinău: Revista Națională de Drept, nr.3, 2016, p.65-67.

⁴⁹⁴ Crigan D., Zaporozan V., „Metamorfoza adoptării și revizuirii Constituției Republicii Moldova”. În: Studia Universitatis. Seria „Științe Sociale”, 2019, nr.1, p.21-26.

⁴⁹⁵ Crigan D., „Methods of Revising the Constitution of the Republic of Moldova”. În: Scientific symposium of young researchers : Dedicated to the 25th anniversary of the Academy of Economic Studies of Moldova, Ed. a 14-a (April 22-23, 2016) : Collection of articles. – Chișinău: ASEM, 2016. Vol 1. p.283-287.

- a) art.63 alin.(3) – a substitui cuvântul „modificată” cu cuvântul „revizuită”;
 - b) art.143 – a substitui cuvintele „modificarea” cu cuvintele „revizuirea”.
 - c) a completa norma constituțională a art.140 cu un nou alineat – „(3) Autoritățile publice centrale, în executarea Hotărârii Curții Constituționale, abrogă normele sau unele părți ale acestora declarate neconstituționale, inclusiv normele constituționale.”
2. A adopta Legea organică „Privind procedura adoptării și revizuirii Constituției Republicii Moldova”, care ar concretiza și clarifica întreaga procedură aplicabilă atât la adoptarea, cât și la revizuirea Constituției Republicii Moldova.
 3. A completa articolul 82 din Regulamentul Parlamentului cu un nou alineat (4) în următoarea redacție: „(4) Nu pot fi supuse votului amendamentele ce modifică în mod esențial proiectul de lege constituțională.”
 4. A completa articolul 83 din Regulamentul Parlamentului cu un nou alineat (4) în următoarea redacție: „(4) Proiectul de lege constituțională în lectura finală nu poate fi modificat esențial în raport cu proiectul avizat de Curtea Constituțională.”

Problema științifică soluționată. Au fost identificate și modalitățile de adoptare și revizuire a constituțiilor în dreptul comparat al statelor, fapt ce a condus la clarificarea pentru teoreticienii și practicienii din domeniul dreptului constituțional a modalităților respective în vederea implementării celor mai înaintate experiențe în sistemul național de drept în eventualitatea adoptării unei noi constituții sau revizuirii Constituției Republicii Moldova.

Cercetările în perspectivă sunt direcționate spre:

- a) Analiza aprofundată a procesului de elaborare a unei legi cu privire la procedura adoptării și revizuirii Constituției;
- b) Analiza perspectivelor de reglementare corectă a procedurilor constituționale în Republica Moldova;
- c) Studiarea practicii existente relativ la reformele constituționale în Republica Moldova și în țările străine, determinarea pe această bază teoretică a caracteristicilor tipologice ale reformelor constituționale.

Avantajele elaborărilor propuse constau în elucidarea esenței și a particularităților modalităților de adoptare și revizuire a Constituției Republicii Moldova și a altor constituții ale statelor lumii, iar concluziile formulate reprezintă o apreciere a cadrului național în domeniu și evidențiază oportunitățile de optimizare a acestuia.

Impactul asupra științei și culturii. Prin rezultatele, concluziile și recomandările sale științifice, lucrarea contribuie semnificativ la elucidarea problematicei adoptării și revizuirii constituției și la dezvoltarea științei dreptului constituțional. În același timp, prin conținutul său, teza este de natură să prefigureze noi direcții de cercetare științifică în domeniu.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Alexe A. „Concepția materială și formală privind noțiunea de putere constituantă”, București: Pandectele romane, Nr. 9/2016, p.44-65.
2. Alexe A. „Repere privind conceptul de constituție și procesul istoric de apariție a acesteia”, Revista „Dreptul”, București, nr.3/2017.
3. Andreescu M. „Constituția între ideal și realitate”. În: <https://poruncaibirii.agaton.ro/articol/634/constitu%C5%A2ia-%C3%AEntre-ideal-%C5%9Fi-realitate>. (vizitat 14.04.2018)
4. Aperçu historique général de la Constitution Belgique. În: https://www.belgium.be/fr/la_belgique/connaître_le_pays/histoire/la_belgique_a_partir_d_e_1830
5. Aramă E., Coptileț V. „Istoria dreptului românesc”, Chișinău: Cartea Juridică, 2015, 310 p.
6. Arseni A. „Drept constituțional și instituții politice, Tratat”, Vol. I. Ed. a 3-a, actualizată și restructurată. Chișinău: CEP USM, 2021. 428 p.
7. Arseni A. „Suveranitatea națională de la construcție teoretică la realizare practică: monografie. Chișinău: CEP USM, 2013, 188 p.
8. Arseni A. Jurisdicția Constituțională a Republicii Moldova. Chișinău, 2000, 214 p.
9. Arseni A. Suholitco L., Ivanov V. Dreptul constituțional comparat. Chișinău: CE USM, 2003. 295 p.
10. Arseni A., „Drept constituțional și instituții politice, Teoria Constituției”, Chișinău, 1997, p.139.
11. Arseni A., „Drept constituțional și instituții politice”. Tratat elementar, Vol I. - Chișinău 2005. –168 p..
12. Arseni A., „Onestitatea alegerilor – principiu edificator al legitimității puterii de stat prin reprezentare”, Chișinău: Revista Națională de Drept, nr.8, 2017, p.3.
13. Aviz comun al Comisiei de la Veneția și ODIHR privind textul proiectului de modificare a Codului electoral al Moldovei. În: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)014-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)014-e)
14. Aviz nr. 1 din 14.02.2023 la proiectul de lege pentru modificarea articolului 70 din Constituție (imunitatea deputatului). În: <https://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=avize&docid=77&l=ro>
15. Aviz nr. 1 din 15 martie 2022 la proiectul de lege pentru modificarea articolului 46 din Constituție (prezumția dobândirii licite a bunurilor de către persoanele care exercită funcții publice). În: <https://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=avize&docid=76&l=ro>
16. Aviz nr. 1 din 22.09.2020 la proiectul de lege pentru modificarea și completarea Constituției (sistemul judecătoresc [3]). În: <https://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=avize&docid=68&l=ro>
17. Aviz nr. 2 din 03.12.2020 la proiectul de lege pentru modificarea și completarea Constituției (sistemul judecătoresc). În: <https://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=avize&docid=69&l=ro>
18. Aviz nr. 2 din 26.10.2021 al sesizării nr. 197c/2021 privind proiectul de lege pentru modificarea articolului 70 din Constituție (imunitatea deputatului). În: <https://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=avize&docid=75&l=ro>
19. Avizul Curții Constituționale asupra inițiativei de revizuire a articolelor 78, 85, 89, 91 și 135 din Constituția Republicii Moldova prin referendum republican (Sesizarea nr.48c/2014): nr.1 din 22.09.2014. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 325-332/39, 31.10.2014. În: https://www.constcourt.md/public/ccdoc/avize/ro-a_01.2014.ro.pdf

20. Avizul Curții Constituționale asupra inițiativei de revizuire a articolului 78 alineatul (3) din Constituția Republicii Moldova (Sesizarea nr.33c/2015): nr.1 din 24.07.2015. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 241-246/24, 28.08.2015, § 8.
21. Avizul Curții Constituționale asupra inițiativei de revizuire a art.78 din Constituția Republicii Moldova prin referendum constituțional: nr.3 din 06.07.2010. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 117-118/15, 09.07.2010
22. Avizul Curții Constituționale asupra inițiativei de revizuire a Constituției Republicii Moldova: nr.6 din 16.11.99. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 133-134/73, 02.12.1999.
23. Avizul Curții Constituționale asupra proiectului de lege constituțională pentru modificarea Constituției Republicii Moldova: nr.1 din 11.07.2000. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 84-87/30, 21.07.2000.
24. Avornic Gh., Grecu R. „Despre mijlocul cel mai democratic de adoptare a unei constituții”. Chișinău: Revista Națională de Drept, nr.4, 2011, p.2-7. p.3.
25. Barak A. Neconstituționalitatea amendamentelor constituționale. Buletinul Curții Constituționale a Republicii Moldova, nr.1/2016, p.p.25-44. p.28.
26. Baza de date a Curții Constituționale privind activitatea jurisdicțională CCDOC. În: http://constcourt.md/ccdocs.php?l=ro*ccdocs.php?l=en*ccdocs.php?l=ru*http://?l=ro&idc=104&t=/Activitatea-jurisdictionala/CCDOC
27. Baza de date pentru o democrație directă (conține aproape toate referendumurile din 1790 până în prezent la nivel național). În: <https://www.sudd.ch/list.php?lang=en&area=&topic=&first=1990&last=1990&sense=desc>
28. Beaud O. „La puissance de l'État”. Paris: Presses Universitaires de France, 1994, 512 p., p.126.
29. Birmontiene T. „Unison în interpretare constituțională: Evoluția doctrinară a Curților Constituționale din Lituania și Moldova (despre forma de guvernământ)”. În: <http://new.constcourt.md/libview.php?l=ro&idc=9&id=928&t=/Media/Publicatii/Unison-in-interpretare-constitutionala-Evolutia-doctrinara-a-Curtilor-Constitutionale-din-Lituania-i-Moldova-despre-forma-de-guvernament/>
30. Böckenförde E-W. „Constitutional and Political Theory”. Oxford: University press, 2017, 437 p., p.271.
31. Bouleanu E. „De la plebiscit la referendum. De câte ori au fost chemați românii să-și spună voința și pentru ce subiecte”. București: Adevărul, 26.01.2017. În: https://adevarul.ro/locale/alexandria/de-plebiscit-referendum-fost-chemati-romanii-sa-si-spuna-vointa-subiecte-1_588896135ab6550cb8c986f6/index.html
32. Bullock K.; Johnson P., „The Impact of the Human Rights Act 1998 on Policing in England and Wales”. The British Journal of Criminology, 2012, Volume 52 (3), p.630-650. În: <https://www.deepdyve.com/lp/ou-press/the-impact-of-the-human-rights-act-1998-on-policing-in-england-and-6dgDdrTS5D?key=OUP>
33. Burdeau G., Hamon F., Troper M. „Droit constitutionnel”. Paris: L.G.D.J., 1993, p.53.
34. Cadart J., „Institutions politiques et droit constitutionnel”, Ed. a II-a, vol. I, Paris: Revue internationale de droit comparé, 1981.
35. Cadoux C. „Droit constitutionnel et institutionesc politiques” Vol.1. Paris: Cujas, 1973, p.209-210.
36. Carré de Malberg Raymond. „Contribution à la Théorie générale de l'Etat”, Paris: Dalloz, 2003, xx. See Olivier Beaud, La puissance de l'état (Paris: Presses Universitaires de France, 1994), 17-ex.
37. Cașu I., Șarov I. ș.a. „Istoria românilor și universală”, Chișinău: Cartier, 2013, 136 p., p.22.
38. Cârnaț T. “Drept constituțional” Ediția a II-a (revăzută și adăugată). Chișinău: Print-Caro, 2010, 512 p.

39. Cârnaț T. „Drept constituțional și instituții politice”. Partea I-a. USM, departamentul „Drept public”. Chișinău: Tipogr.: „Print-Cairo” S.n. 2020, ISBN 978-9975-56-723-7. 584 p.
40. Codul bunelor practici în materie de referendum (CDL-AD(2007)008 din 19 martie 2007). În: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2007\)008-rom](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2007)008-rom)
41. Codul electoral. Adoptat prin Legea nr.325/2022 din 08.12.2022. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 426-427 din 23.12.2022.
42. Constitution of Bosnia and Herzegovina. În: <https://constitutii.files.wordpress.com/2013/02/constitutia-bosniei-si-herzegovinei.pdf>
43. Constituția Bulgariei. În: <http://codex.just.ro/Tari/Download/BG>
44. Constituția federală a Confederației Elvețiene din 18 aprilie 1999. În: <https://constitutii.files.wordpress.com/2013/01/constituc5a3ia-federalc483-a-confederac5a3iei1vec5a3iene-romanian.pdf>
45. Constituția Federației Ruse. În: <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-11.htm> . Consultat 16.06.2022.
46. Constituția Franței din 03.09.1791. În: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1791>
47. Constituția Indiei. În: <https://constitutii.files.wordpress.com/2013/01/coiason29july08.pdf> , consultat 16.06.2022.
48. Constituția Regatului Belgiei. În: <https://constitutii.files.wordpress.com/2013/02/belgia.pdf>
49. Constituția Regatului Maroc. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/01/24/constitutia-regatului-maroc/>
50. Constituția Regatului Țărilor de Jos (Olanda). În: <https://constitutii.wordpress.com/tag/constitutia-olande/>
51. Constituția Republicii Algeriene Democratice și Populare. În: <https://constitutii.wordpress.com/tag/constitutia-algeriei/>
52. Constituția Republicii Austria. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/02/11/constitutia-republicii-austria/>
53. Constituția Republicii Coreea. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/02/04/constitutia-republicii-coreea/>
54. Constituția Republicii Costa Rica. În: <https://constitutii.wordpress.com/tag/costa-rica/>
55. Constituția Republicii Federative a Braziliei. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/02/08/constitutia-republicii-federative-a-braziliei/>
56. Constituția Republicii Filipine. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/01/19/constitutia-republicii-filipine/>
57. Constituția Republicii Franceze. În: <https://constitutii.files.wordpress.com/2013/02/fr-constitution.pdf>. Consultat 16.06.2022.
58. Constituția Republicii Italiene. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/01/28/constitutia-republicii-italiene/>
59. Constituția Republicii Moldova adoptată la 29 iulie 1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.1, 12.08.1994. În: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=136130&lang=ro
60. Constituția Republicii Moldova adoptată la 29 iulie 1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.1, 12.08.1994.
61. Constituția Republicii Moldova. Proiect. În: http://old.parlament.md/img/pdf/constitutia_pr.pdf
62. Constituția Republicii Moldova: Comentariu, Chișinău, Arc, 2012, p.288.
- 63.
64. Constituția Republicii Portugheze. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/01/18/constitutia-republicii-portugheze/>

65. Constituția Republicii Tunisienne. În:
<https://constitutii.wordpress.com/2013/01/13/constitutia-republicii-tunisia/>
66. Constituția Republicii Turcia. În:
67. Constituția României din 1866. În:
http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.http_act_text?id=37755
68. Constituția SUA. În: <https://constitutii.files.wordpress.com/2013/02/constitutia-s-u-a.pdf>
69. Constituțiile statelor lumii. În: <https://constitutii.wordpress.com/>
- 70.
71. Costachi Gh. „Cultura și educația juridică – condiții necesare pentru edificarea statului de drept.” Chișinău: Tipografia Centrală, 2003. 672 p.
72. Costachi Gh. „Realizarea Constituției – obiectiv major într-un stat de drept”. Chișinău: Tipografia Centrală, 2003. 245 p.
73. Costachi Gh. „Realizarea Constituției – obiectiv major într-un stat de drept.” În Revista Națională de Drept, 2009, nr.8, p.2.. 672 p, p.50-51.
74. Costachi Gh. „Rolul justiției în edificarea statului de drept”, Chișinău: Print-Caro, 2021, 1071 p.
75. Costachi Gh., Guceac I. „Fenomenul constituționalismului în evoluția Republicii Moldova spre Statul de Drept”. Chișinău: FEP Tipografia Centrală, 2003, 341 p.
76. Crigan D. „Aspecte teoretice privind puterea constituantă”. Chișinău: Revista Națională de Drept, nr.5, 2017, p.59-61, p.60.
77. Crigan D. „Revigorarea principiului stabilității Constituției în jurisprudența Curții Constituționale”. În: Materialele conferinței științifice naționale cu participare internațională „Integrare prin Cercetare și Inovare” cu prilejul aniversării a 70 de ani de la fondarea Universității de Stat din Moldova, 28-29 septembrie 2016, Rezumate ale comunicărilor. Științe sociale, Volumul II, Chișinău: CEP USM, 2016, p. 228-231.
78. Crigan D., „Aspecte terminologice aplicate procedurilor de revizuire a constituțiilor”. Chișinău: Revista Națională de Drept, nr.4, 2016, p.58-60, p.59.
79. Crigan D., „Methods of Revising the Constitution of the Republic of Moldova”. În: Scientific symposium of young researchers : Dedicated to the 25th anniversary of the Academy of Economic Studies of Moldova, Ed. a 14-a (April 22-23, 2016) : Collection of articles. – Chișinău: ASEM, 2016. Vol 1. p.283-287.
80. Crigan D., „Reflecții teoretice privind revizuirea constituțiilor”. Chișinău: Revista Națională de Drept, nr.3, 2016, p.65-67. p.67
81. Crigan D., Zaporojan V. „Metamorfoza adoptării și revizuirii Constituției Republicii Moldova”. În: Studia Universitatis. Seria „Științe Sociale”, 2019, nr.8 (128), p.75-82, p.75.
82. Crigan, D., „Revizuirea Constituției prin referendum în tranziția democratică”. În: Conferința Științifică Internațională "Competitivitatea și inovarea în economia cunoașterii", (22-23 septembrie 2017) : Culegere de articole – Chișinău : ASEM, 2018 – Vol II., p.132-139, p.132.
83. Curpă V. ș.a. „Dezvoltarea constituțională a României”. Iași: StudIS, 2013. 263 p.
84. Dănișor D. C., „Drept constituțional și instituții politice”, Vol. II, Ed. Sitech, Craiova, 1996, 278 p.
85. Dănișor D., „Drept constituțional și instituții politice”, volumul I. Teoria general, editura C.H.Beck, București, 2007, 784 p., p. 361.
86. Dănișor D.C. „Revizuirea principiilor generale ale Constituției României și a dispozițiilor comune în materia drepturilor și libertăților fundamentale”. În:
http://www.icj.ro/Materiale_7martie.pdf
87. Deaconu Ș. „Constituția Republicii Cehe. Prezentare generală”. În:
<http://codex.just.ro/Tari/CZ>
88. Debbasch C., Bourdon J., Pontier J.-M. și Ricci J.-C. „Droit constitutionnel et institutions politiques”. (4eme édition). Paris; Economica, 2001, 1031 p., p.88.

89. Decizia Curții Constituționale 03/04 din 5 iulie 2004 (Buletinul 2004/2, BUL-2004- 2-001) și decizia 06/06 din 13 septembrie 2006 (Buletin 2006/3, BUL- 2006-3-002)
90. Decizia Curții Constituționale din Turcia din 5 iunie 2008, nr. 2008/116. În: http://www.constcourt.md/public/files/file/Publicatii/Buletin_CCM_print27.10.16.pdf
91. Decizia Curții Constituționale G 12/00 și alții, din 11 octombrie 2001 (Buletinul 2001/1, AUT-2001-1-003)
92. Decizia Curții Constituționale privind controlul constituționalității Legii nr.1115-XIV din 5 iulie 2000 "Cu privire la modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova": nr.5 din 18.05.2001. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 57-58/23, 31.05.2001.
93. Declarația suveranității Republicii Sovietice Socialiste Moldova, nr.148 din 23.06.90. În: Veștile, 8/192, 30.08.1990.
94. Decretul cu privire la puterea de stat nr.201 din 27.07.90. În: Veștile, 8/208, 30.08.1990.
95. Decretul-lege nr.92 din 14 martie 1990 pentru alegerea Parlamentului și a Președintelui României, adoptat de Consiliul Provizoriu de Uniune Națională. În: http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.http_act_text?idt=7528
96. Deleanu I. „Drept constituțional și instituții politice”. București: Europa Nova, 1996, 456 p.
97. Deleanu I. „Instituții și proceduri constituționale – în dreptul român și dreptul comparat.” București: C.H. Beck, 2006, 367 p.
98. Denis Baranger. Comprendre le « bloc de constitutionnalité ». În: <http://juspoliticum.com/article/Comprendre-le-bloc-de-constitutionnalite-1237.html>
99. Dicey A. „Introduction to the study if the law of the constitution”. Indianapolis: Liberty Classics, 1982, 584 p., p.277. În: http://files.libertyfund.org/files/1714/0125_Bk.pdf
100. Drăganu T., „Drept constituțional și instituții politice”, Tratat elementar, vol .I., Editura Lumina Lex, București, 2000, p. 55.
101. Duculescu V., Călinoiu C. și Duculescu G., „Drept constituțional comparat”, Ediția a doua, revăzută și adăugită, Vol. II, Editura Lumina Lex, București, 1999, 1258 p.
102. Duțu M. „Clauza de integrare în UE (Clauza-Europa)”. În: http://www.icj.ro/Mircea_Dutu_2.pdf
103. Duțu M. „Necesitatea și oportunitatea revizuirii Constituției. Revizuirea Constituției României”. Teze fundamentale – Iași, 17 mai 2013. În: http://www.icj.ro/Materiale_7martie.pdf
104. Duverger M. „Constitutions et documents politiques”. Paris: P.U.F., 1974, 822 p., p.42.
105. Eșanu A., „Republica de la Weimar”, În: https://www.academia.edu/36172411/Republica_de_la_Weimar
106. Genoveva Vrabie, Drept constituțional și instituții politice contemporane, Ed. Ștefan Procopiu, Iași, 1993, 438 p.
107. Gilchrist R., „Principles of Political Science, Longmans, Green and Company”, 1921. În: sursa electronică: <https://hostnezt.com/cssfiles/politicalscience/Principles%20of%20political%20science.pdf>, p.244
108. Giorgio del Vecchio „Lecții de filozofie juridică”. București: Europa Nova, 350 p.
109. Grecu A. „Aspecte comparative a constituționalismului în Republica Moldova și Ucraina prin prisma instituției Curții Constituționale.” Materialele conferinței „Știința juridică autohtonă prin prisma valorilor și tradițiilor europene”. Chișinău, Moldova, 10 decembrie 2013 - 14 noiembrie 2014. Chișinău: ULIM, 2015, 188 p., p.121-126.
110. Guceac I. „Constituția la răscruce de milenii”, Chișinău: Tipografia Centrală, 2013, 414 p.
111. Guceac I. „Curs elementar de drept constituțional”, vol. I, Ministerul Afacerilor Interne, Academia de Poliție „Ștefan cel Mare”, Chișinău 2001, 257 p.

112. Guceac I. „Constituțiile statelor lumii: (abordare rezumativă)”. Chișinău: Cartier, 2016. 908 p.
113. Guceac I. „Constituționalismul, democrația și libertatea – valori ale societății deschise”. Chișinău: Statul și Dreptul, nr.2(13), iunie 2009, p.41-47; p.41. În: <http://www.akademos.asm.md/files/Constitu%C5%A3ionalismul,%20democra%C5%A3ia%20%C5%9Fi%20libertatea%20%E2%80%93%20valori%20ale.pdf>
114. Guceac I. „Impactului constituției asupra proceselor sociale”. Conferința bienală Craiova 20-21 martie 2015. În: Centrul de Studii Juridice de Drept Privat Craiova: Revista de științe juridice, vol. 29, nr. 2/2015, Craiova, p.116-136, p.119.
115. Guceac I. Tratat elementar de drept constituțional, vol. I, Chișinău: S.n., 2020 (ÎS FEP „Tipografia Centrală” 2020, 472 p.
116. Guceac I., „Evoluția constituționalismului în Republica Moldova”, Chișinău, 2000, 378 p.
117. Guceac I., „Omul, societatea, statul: categorii constituționale perene”. București: Univers Juridic, 2017, 220 p.
118. Gusti D. „Constituția din 1923 în dezbaterile contemporanilor”. București: Humanitas, 1990, 237 p.
119. Hauriou A. „Droit constitutionnel et institutions politiques”. Paris : Editions Montchrestien, 1977, 79 p.
120. Hegel G.W.F. Principiile filozofiei dreptului, București, Ed. Academiei, 1969, p.316, Apud: ARSENI Alexandru, Recursul constituțional - pârgă de garantare a drepturilor omului în justiție. Avocatul poporului, Ediție specială nr. 10, 2014, p.1.
121. Henry Patrick Speech of Patrick Henry (June 7, 1788). În: [http://www.let.rug.nl/usa/documents/1786-1800/the-anti-federalist-papers/speech-of-patrick-henry-\(june-7-1788\).php](http://www.let.rug.nl/usa/documents/1786-1800/the-anti-federalist-papers/speech-of-patrick-henry-(june-7-1788).php)
122. Histoire de la République tchèque. În: https://fr.wikipedia.org/wiki/Histoire_de_la_R%C3%A9publique_tch%C3%A8que
123. Hotărârea Curții Constituționale a Republicii Lituania din 24 ianuarie 2014 (Case No. 22/2013). On the compliance of the Republic of Lithuania's law amending article 125 of the constitution and article 170 (wording of 15 march 2012) of the statute of the seimas of the Republic of Lithuania with the constitution of the Republic of Lithuania. În: <http://www.lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta850/content>
124. Hotărârea Curții Constituționale cu privire la confirmarea rezultatelor referendumului republican constituțional din 5 septembrie 2010: nr.22 din 23.09.2010. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 191-193/23, 01.10.2010.
125. Hotărârea Curții Constituționale Nr. 7 din 04-03-2016 privind controlul constituționalității unor prevederi ale Legii nr. 1115-XIV din 5 iulie 2000 cu privire la modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova (modul de alegere a Președintelui). Publicat : 18-03-2016 în Monitorul Oficial Nr. 59-67 art. 10. În: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=91383&lang=ro
126. Hotărârea Curții Constituționale nr.57 din 3 noiembrie 1999 privind interpretarea art.75, art. 141 alin.(2) și art.143 din Constituție. În: Monitorul Oficial al R.Moldova nr.124-125/68 din 11.11.1999.
127. Hotărârea Curții Constituționale pentru controlul constituționalității Decretului Președintelui Republicii Moldova nr.1877-VII din 21 decembrie 2015 privind desemnarea candidatului pentru funcția de Prim-ministru (Sesizarea nr.59a/2015): nr.32 din 29.12.2015. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 20-24/2, 29.01.2016.
128. Hotărârea Curții Constituționale pentru controlul constituționalității Hotărârii Parlamentului nr.172 din 15 octombrie 2015 privind încuviințarea ridicării imunității parlamentare a deputatului în Parlament Vladimir Filat (Sesizarea nr.39a/2015): nr.27 din 17.11.2015. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 69-77/12, 25.03.2016, §§ 35-37.

129. Hotărârea Curții Constituționale pentru controlul constituționalității articolului 3 din Hotărârea Parlamentului nr.96 din 25 aprilie 2013 privind revocarea Președintelui Parlamentului și a Legii nr.101 din 26 aprilie 2013 pentru completarea articolului 14 din Regulamentul Parlamentului, adoptat prin Legea nr.797-XIII din 2 aprilie 1996 (Sesizarea nr.12a/2013): nr.9 din 21.05.2013. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 125-129/15, 14.06.2013, § 54.
130. Hotărârea Curții Constituționale pentru interpretarea articolului 135 alin.(1) lit.a) din Constituția Republicii Moldova (Sesizarea nr.52b/2013): nr.9 din 14.02.2014. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 78-79/9, 01.04.2014;
131. Hotărârea Curții Constituționale privind controlul constituționalității unor prevederi ale Legii nr.1115-XIV din 5 iulie 2000 cu privire la modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova (modul de alegere a Președintelui) (Sesizarea nr.48b/2015) nr. 7 din 04.03.2016. În: Monitorul Oficial nr.59-67/10 din 18.03.2016.
132. Hotărârea Curții Constituționale privind controlul constituționalității Decretului Președintelui Republicii Moldova nr.105-VIII din 28 martie 2017 privind desfășurarea referendumului republican consultativ asupra unor probleme de interes național (referendumul republican consultativ) (sesizarea nr.40a/2017): nr.24 din 27.07.2017.
133. Hotărârea Curții Constituționale privind interpretarea art.75, art. 141 alin.(2) și art.143 din Constituție: nr.57 din 03.11.99. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 124-125/68, 11.11.1999.
134. Hotărârea Curții Constituționale privind interpretarea articolului 13 alin.(1) din Constituție în corelație cu Preambulul Constituției și Declarația de Independență a Republicii Moldova (Sesizările nr.8b/2013 și 41b/2013): nr.36 din 05.12.2013. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 304-310/51, 27.12.2013.
135. Hotărârea Parlamentului Nr. 1330 din 12-03-1993 privind proiectul Constituției Republicii Moldova, Publicat : 12-03-1993 în Monitorul Oficial Nr. 3 art. 67. În: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=61522&lang=ro
136. Hotărârea Parlamentului Nr. 176 din 08-07-1994 „Despre proiectul de Constituție a Republicii Moldova”. Publicat : 06-06-1994 în Monitorul Oficial Nr. 6 art. 58. În: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=84750&lang=ro
137. Hotărârea Parlamentului nr.17 din 12.05.90 despre aprobarea Regulamentului cu privire la Drapelul de Stat al Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești. În: Veștile, 5/93, 30.05.1990.
138. Hotărârea Parlamentului pentru formarea Comisiei pentru redactarea și definitivarea proiectului Constituției Republicii Moldova: nr. 1314-XII din 2 martie 1993. În: <http://www.legis.md/cautare/rezultate/86777>.
139. Hotărârea Parlamentului privind definitivarea proiectului Constituției Republicii Moldova: nr.33 din 1 aprilie 1994. În: Monitorul Oficial nr.04, art.nr: 104, 0.04.1994. În: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=86777&lang=ro
140. Hotărârea Sovietului Suprem al Republicii Sovietice Socialiste Moldova nr.149 din 23.06.90 Cu privire la avizul Comisiei Sovietului Suprem al R.S.S. Moldova pentru aprecierea politico-juridică a Tratatului sovieto-german de neagresiune și a Protocolului adițional secret din 23 august 1939, precum și a consecințelor lor pentru Basarabia și Bucovina de Nord. În: Veștile, 6-7/186, 30.07.1990.
141. Iancu Gh. „Drept constituțional și instituții politice”. București: Lumina Lex, 2002, p.28.
142. Iancu Gh., „Drept constituțional și instituții politice”, București: C.H.Beck, 2014, 606 p.
143. Ionescu C. „, Tratat de drept constituțional contemporan” Ed. A 2-a. București: C.H.Beck, 2008, 825 p.
144. Ionescu C. „, Tratat de drept constituțional contemporan”. București: All Beck, 2003, 956 p.

145. Ionescu C., „Raporturile Parlamentului cu Guvernul și Președintele României – Comentarii Constituționale”. București, Universul juridic, 2013, p.36.
146. Ionescu Cr. „Drept constituțional și instituții politice”, II volume, Volumul I, București: Lumina LEX, 1997, 488 p., p.129.
147. Ionescu Cr. „Drept constituțional și instituții politice”, II volume, Volumul I, București: Hamangiu, 2017, 647 p., p.129-130
148. Ionescu Cr., Tratat de drept constituțional contemporan, Ed. a 2-a, București, C.H. Beck, 2008, 174, Ion Guceac, Constituția la răscruce de milenii, Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Cercetări Juridice și Politice, Chișinău, 2013, p. 83.
149. Iorgovan A. „Drept constituțional și instituții politice. Teorie generală”. București: Galeria J.L.Calderon, 1994, 378 p.
150. Ivanov V. „Конституционное право Республики Молдова”. Ed.II, Chișinău: ULIM, 2000, 351 p., p.24
151. James McIntosh’s Progress of Etical Philosophy, Philadelphia edit.1835, p.46. În sursa electronică: https://books.google.md/books?id=lsNg7kZw1-sC&pg=PA102&lpg=PA102&dq=james+mcintosh+constitu&source=bl&ots=CjBsB9sWR1&sig=nCxxPSK6BBmk9YveLV0Mtxq2sbQ&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwiYypGD1P_eAhWLJVAKHXaFDM4Q6AEwDHoECAAQAQ#v=onepage&q=james%20mcintosh%20constitu&f=false
152. Jellinek G. „L’Etat moderne et son droit”. (trad. Georges Fardis), V. Giard & E.Brière, Paris, 1911, p. 82
153. Lavroff D.-G. „Constitution et les valeurs. Mélanges en l'honneur de Dmitri Georges Lavroff”. Paris: Dallos, 2005, 615 p., p.265.
154. Lavroff D.G. „Le Conseil constitutionnel et la norme constitutionnelle”, în „Melanges en l’honneur de Gustave Peiser”, PUG, Grenoble, 1995, p. 348-349; Apud http://www.icj.ro/Materiale_7martie.pdf
155. Leclercq Cl. „Droit constitutionnel et institutions politiques”, Ed.2-a, Paris: Litec, 1999, 658 p., p.92.
156. Lege privind Declarația de independență a Republicii Moldova nr.691 din 27.08.91. În: Monitor, 11-12/103, 30.12.1991.
157. Legea constituțională a Parlamentului din Franța din 3 iunie 1958, de derogare tranzitorie de la prevederile articolului 90 din Constituție. În: https://www.legifrance.gouv.fr/jo_pdf.do?cidTexte=JPDF0406195800005326&categorieLien=id
158. Legea cu privire la Curtea Constituțională nr.317/1994. Publicat : 07-02-1995 în Monitorul Oficial Nr. 8 art. 86. În: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=131342&lang=ro
159. Legea cu privire la inițiativa populară de revizuire a Constituției: nr.387 din 19.07.2001 (abrogată). În: Monitorul Oficial al R. Moldova nr.097 din 17.08.2001.
160. Legea cu privire la modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova: nr.1115-XIV din 5 iulie 2000. În: Monitorul Oficial al R.Moldova nr.88-90/661 din 28.07.2000.
161. Legea fundamentală a Republicii Federale Germania. p. 681. În: <https://constitutii.files.wordpress.com/2013/02/germania.pdf>
162. Legea Fundamentală pentru Republica Federală Germania. În: <https://constitutii.wordpress.com/2013/02/01/legea-fundamentala-pentru-republica-federala-germania/>
163. Legea Nr. 120 din 23-09-2021 pentru modificarea Constituției Republicii Moldova. În: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=127960&lang=ro . Consultat 16.06.2022.

164. Legea Nr. 70 din 13-04-2017 pentru completarea titlului II din Constituția Republicii Moldova. În:
https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=99138&lang=ro . Consultat 16.06.2022.
165. Legea nr.52/2023 din 16 martie 2023 „Pentru implementarea considerentelor unor hotărâri ale Curții Constituționale”. Monitorul Oficial Nr. 97-99 din 24-03-2023 art. 150. În: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=136084&lang=ro
166. Legea Parlamentului privind procedura de adoptare a Constituției Republicii Moldova: nr.175 din 07.07.94. Nepublicată. În:
<http://weblex.md/item/view/iddbtype/1/id/43b6781d057a0f9cf90781fb7d7713cc>
167. Legea pentru adoptarea Regulamentului Parlamentului: nr. 797 din 02.04.1996. În: Monitorul Oficial al R. Moldova, 81-82/765, 19.12.1996
168. Legea privind Declarația de independență a Republicii Moldova nr.691 din 27.08.91. În: Monitor, 11-12/103, 30.12.1991.
169. Legea privind organizarea și desfășurarea referendumului în România: nr. 3 din 22 februarie 2000, art. 2. În: Monitorul Oficial al României nr. 84/24 din februarie 2000
170. Legea Sovietului Suprem al RSS Moldovenești nr.3465 din 01.09.89 cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești. În: Veștile, 9/217, 30.09.1989.
171. Legi, hotărâri și alte acte adoptate la sesiunea întâi a Sovietului Suprem al R.S.S. Moldova de legislatura a XII-a. Ediție a Sovietului Suprem al R.S.S.M. - Chișinău. 1990.
172. Les Constitutions de la France. Consiliul Constituțional din Franța. În:
<https://www.conseil-constitutionnel.fr/la-constitution/les-constitutions-de-la-france>
173. Lewis G. „Remarks on the use and abuse of some political terms” (London,1832), în sursa electronică:
https://books.google.md/books?id=qAIAAAQAAJ&pg=PA4&lpg=PA4&dq=George+Cornewall+Lewis+defines+the+constitution&source=bl&ots=bvjfKhS0KW&sig=bYbW_YtdoL44_fehGa05zNZ6D_g&hl=roMD&sa=X&redir_esc=y#v=snippet&q=%20Lewis%20&f=
174. Liniile directe privind referendumul constituțional la nivel național (CDL-INF (2001)10 din 6-7 iulie 2001). În:
[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF\(2001\)010-f](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF(2001)010-f)
175. McIntosh’s J. „Progress of Etical Philosophy”, Philadelphia edit.1835, p.46. În sursa electronică: https://books.google.md/books?id=lsNg7kZw1-sC&pg=PA102&lpg=PA102&dq=james+mcintosh+constitu&source=bl&ots=CjBsB9sWR1&sig=nCxxPSK6BBmk9YveLV0Mtxq2sbQ&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwiYypGD1P_eAhWLJVAKHXAfDM4Q6AEwDHoECAAAQ#v=onepage&q=james%20mcintos h%20constitu&f=false
176. Mocanu V., Mocanu I. „Instituția referendumului – cea mai înaltă formă a democrației directe”. În: Materialele Conferinței Internaționale științifico-practice din 31 mai 2016 „Referendumul ca formă supremă a democrației directe”, Chișinău, 2016., 178 p., p.42. Monitorul Oficial al R. Moldova, 335-339/89, 15.09.2017, § 106.
177. Munteanu A. „Drept constituțional și instituții politice”, București: România de mâine, 2014, 358 p.
178. Munteanu Iu., „Problemele supuse referendumului (studiu în dreptul comparat)”. Teză de doctor. Chișinău, 2009, p.156.
179. Muraru I. „Drept constituțional și instituții politice”. București: Actami, 1998, p.147.
180. Muraru I. „Drept constituțional și instituții politice”, București, 1993, p.52. Apud: Guceac I. Curs elementar de drept constituțional, vol. I, Chișinău: Tipografia „Reclama” 2001, 257 p., p.147.
181. Muraru I. Tănăsescu E. „Drept constituțional și instituții politice”, Ediția 15, Vol. I, C.H.Beck, București, 2016, 214 p.

182. Muraru I., Drept constituțional și instituții politice, București, 1993, p. 57, Teodor Cârnaț, Drept constituțional, Chișinău, 2004, p. 36
183. Muraru I., S. Tănăsescu „Drept constituțional și instituții politice” Ediția a IX-a (revăzută și completată). București: Lumina Lex, 2001, p.66
184. Muraru I., Tănăsescu E. S. „Drept constituțional și instituții politice” Ediția a XII-a, Vol.II. București: C.H.Beck, 2006, p.142.
185. Muraru I., Tănăsescu E.S., op. cit., p. 45, Ion Guceac, Constituția la răscruce de milenii, Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Cercetări Juridice și Politice, Chișinău, 2013, p. 84.
186. Muraru I., Tănăsescu S. (coord.). „Constituția României: comentariu pe articole”, București: Editura C.H.Beck, 2008, 1507.
187. Muraru I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice”, II volume, Ediția a XV-a (revăzută și completată). Volumul I, București: C.H.Beck, 2016, 199 p.
188. Muraru I., Tănăsescu S. „Drept constituțional și instituții politice”. București: All Beck, București, 2004, 325 p.
189. Negru B., Negru A. „Teoria generală a dreptului și statului”. Chișinău: Bons Offices, 2006, p. 354.
190. Notă informativă la proiectul de lege pentru modificarea unor acte normative. În: <https://www.parlament.md/ProcesulLegislativ/Proiectedeactelegislative/tabid/61/LegislativId/6118/language/ro-RO/Default.aspx>
191. Noua Constituție oferă șansa de a soluționa concomitent mai multe probleme. În: Moldova Suverană, 12 februarie 2003.
192. Pactet P. „Institutions politiques. Droit constitutionnel”, 11 edition, Masson, Paris, 1992, pag.71.
193. Parlamentul 90. Istoria. În: <http://parlamentul90.md/main/text/2>
194. Platon M. „Administrația publică”. Chișinău: Ed.„Universul”, 2007, 928 p.
195. Plebiscit. DEX. În: <https://dexonline.ro/definitie/plebiscit/referendum>
196. Popa Cr. Consolidarea regimului de guvernare prin prisma constituționalismului contemporan din Republica Moldova. Teza de doctorat. Chișinău:, 2017, 156 p., p.66. În: http://www.cnaa.md/files/theses/2017/52161/popa_cristina_thesis.pdf
197. Popa V. „Dreptul public”, Chișinău: Presa, 1998, 460 p.
198. Popa V. „Tratat de drept constituțional și instituții politice”. – Ed. a 2-a, rev. și ad. – Chișinău: S.n., 2021 (Notograf Prim SRL). – 1024 p.
199. Popa V. Dreptul public / Acad. de Administrare Publică pe lângă Guvernul Rep. Moldova. – Ch.: AAP, 1998. – 460 p.
200. Popa V. Procesul autodeterminării Republicii Moldova în stat suveran și independent. În: Mecanisme naționale și internaționale de protecție a drepturilor omului: Masa rotundă cu participare internațional consacrată aniversării a 65-a de la adoptarea Declarației universale a Drepturilor Omului, 11 decembrie 2013. Chișinău, 2014, p. 25-34. p. 25.
201. Popa V. Reforma constituțională: imperativ al timpului. Chișinău: IDIS „Viitorul”, 2009.
202. Popa V. Repere constituționale pentru depășirea crizei politice în Republica Moldova: argumente teoretice și soluții practice. Chișinău: IDIS Viitorul, 2009. 29 p.
203. Popa V., Drumul ascensiunii. Studiu in honorem, Ch.: ULIM, 2009. 185 p.
204. Popescu I., Țândăreanu V. „Uniunea Europeană și revizuirile constituționale naționale”. București: Buletin de informare legislativă nr.4/2003, p.3-13. p.3.
205. Proiectul noii Constituții a Republicii Moldova, propus de PARLAMENTUL. În: <http://www.pl.md/libview.php?l=ro&idc=78&id=2673&t=/Presa/tiri/Proiectul-noii-Constitutii-a-Republicii-Moldova-propus-de-PL>

206. Pulbere D., Zaporojan V. ș.a., „Constituția Republicii Moldova: comentariu”, Chișinău: ARC, 2012, 576 p.
207. Pușcaș V. „Dezvoltarea constituțională a Republicii Moldova. 20 de ani de la adoptarea Constituției.” Chișinău: Institutul Național al Justiției, nr.2, 2014, p.17-23. Raportul Comisiei de la Veneția privind amendamentele constituționale (CDL-AD(2010)001 din 19 ianuarie 2010). [Accesat 27.04.2016] Disponibil: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDL-AD\(2010\)001-e&lang=fr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDL-AD(2010)001-e&lang=fr)
208. Referendum republican constituțional din 5 septembrie 2010. În: <http://www.e-democracy.md/elections/referendum/2010/>
209. Referendum. Wikipedia. În: <https://ro.wikipedia.org/wiki/Referendum>
210. Report of the Independent Commission on Referendums. London: University College London – Constitution Unit School of Public Policy, 2018. În: https://www.ucl.ac.uk/constitution-unit/sites/constitution-unit/files/182_independent_commission_on_referendums.pdf p.19.
211. Report of the Independent Commission on Referendums. London: University College London – Constitution Unit School of Public Policy, 2018. În: https://www.ucl.ac.uk/constitution-unit/sites/constitution-unit/files/182_independent_commission_on_referendums.pdf p.20.
212. Reuniunea Consiliului European (23 și 24 iunie 2022). În: <https://www.consilium.europa.eu/media/57467/2022-06-2324-euco-conclusions-ro.pdf>
213. Roznai Y. „Unconstitutional Constitutional Amendments: A Study of the Nature and Limits of Constitutional Amendment Powers”. A thesis submitted to the Department of Law of the London School of Economics for the degree of Doctor of Philosophy. London, 2014, 363 p. În: http://etheses.lse.ac.uk/915/1/Roznai_Unconstitutional-constitutional-amendments.pdf
214. Rustomjee A., Kesavananda Bharati vs Kerala: 40 years on, what the landmark case means for India, “Firstpost”, În: <http://www.firstpost.com/india/kesavananda-bharati-vs-kerala-40-years-on-what-the-landmark-case-means-for-india-2560464.html>, consultat 16.06.2022
215. Rusu I. „Drept constituțional și instituții politice”, Ed. Lumina Lex, București, 2001, pag. 47.
216. Safta M. „Drept constituțional și instituții politice”. Ed. a 4-a, rev., București: Hamangiu, 2018, 2 vol., vol.I, 352 p., p.81.
217. Safta M. Drept constituțional și instituții politice. Vol.I. Ed. A 7-a, rev. București: Hamangiu, 2021, p.83, 414 p.
218. Sbârnă Gh. „Constituțiile României. Studii.” Institutul Revoluției Române din Decembrie 1989, Editura Târgoviște: Cetatea de Scaun, 2012, 349 p., p.5.
219. Scalețchi F. „Revizuirea Constituției (II)”. Amos News, 2 Mai, 2018. În: <https://www.amosnews.ro/revizuirea-constitutiei-ii-2018-05-02>
220. Selecție de decizii ale Curții Constituționale Federale a Germaniei. București : Editura C.H. Beck, 2013. 695 p.
221. Selejan-Guțan B. „Drept constituțional și instituții politice”, Ed.a 2-a, , Editura, București: Hamangiu, 2008, 292 p.
222. Selejan-Guțan B., „Drept constituțional și instituții politice”, Vol.1, Ediția a 4-a , București: Hamangiu, 2020, 320 p.
223. Sieyès Emmanuel-Joseph, „Qu’est-ce que le Tiers état ?”, Paris: Éditions du Boucher, 2002, 85 p. <http://www.leboucher.com/pdf/sieyes/tiers.pdf> (vizionat 20.05.2023)
224. Sistemul politic si administrativ in Cehia si Slovacia. În: <https://administrare.info/domenii/administra%C8%9Bie-public%C4%83/1626-sistemul-politic-si-administrativ-in-cehia-si-slovacia>

225. Slusarenco S., Sisteme constituționale comparate: Note de curs. Chișinău: CEP USM, 2016, 244 p., p.223
226. Smochină A., „Instituția prezidențială în Republica Moldova: probleme, aspecte contradictorii”. // Materialele conferinței științifico-practice. Edificarea statului de drept. Chișinău: Transparency International, 2003, p.80.
227. Ședința Comisiei Parlamentului pentru reforma constituțională. În: <http://old.parlament.md/news/pressrelease/archive/ianuarie2010/11.01.2010/>
228. Știrbu E. „Importanța referendumului ca instrument al democrației. Practica organizării referendumurilor în țările CSI”. În: Materialele Conferinței Internaționale Științifico-Practice „Referendumul ca forma supremă a democrației directe”, Chișinău 31 mai 2016.
229. Știrbu E. „Importanța referendumului ca instrument al democrației. Practica organizării referendumurilor în țările CSI”. În: Materialele Conferinței Internaționale Științifico-Practice „Referendumul ca forma supremă a democrației directe”, Chișinău 31 mai 2016, p.22.
230. Tacitus, P.C. „The Agricola and Germania”, London: Penguin, (1970) p.110. Apud https://consoc.org.uk/wp-content/uploads/2015/09/COSJ3706_Referendum_report_COMPLETE_18.09.15.pdf
231. Tănăsescu E.S. „Constituția Ungariei”. În: <https://constitutii.files.wordpress.com/2013/01/constituc89bia-ungariei.doc>
232. Tănăsescu E.S., Dima B. ș.a., „Reforma constituțională: analiză și proiecții: raportul comisiei pentru o nouă Constituție. București: Universul Juridic, 2012, 214 p.
233. Tănăsescu E.S., Pavel N., „Actele constitutionale ale Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord”. București: C.H. Beck, 2003, 120 p.; p.3.
234. Tănăsescu S., „Despre evaluarea Constituțiilor”, În <https://abcjuridic.ro/obligativitatea-deciziilor-curtii-constitutionale/> . Consultat 16.01.2022.
235. Tănăsescu S., „Revizuirea Constituției (I): Fiecare popor are Constituția pe care o merita”, În: <http://m.ziare.com/politica/revizuirea-constitutiei-i-fiecare-popor-are-constitutia-pe-care-o-merita-1217912-font1> . Consultat 16.01.2016.
236. Toader T., Safta M. „Evoluția constituționalismului în România.” București: Revista de drept constituțional, nr.1, 2015, p.2-25, p.5.
237. Tratat privind Uniunea Europeană. În: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX:11992M/TXT> .
238. Trăilescu Alin A. „Predictibilitatea normelor și stabilitatea raporturilor juridice – componente ale legalității actelor administrative”, Revista Curentul juridic, 2011, nr.1, p.106-117, p.108.
239. Țurcan S. „Valorile constituționale ale Republicii Moldova în raport cu valorile Uniunii Europene.” Materialele conferinței „Știința juridică autohtonă prin prisma valorilor și tradițiilor europene”, Chișinău, Moldova, 10 decembrie 2013 - 14 noiembrie 2014. Chișinău: ULIM, 2015, 188 p., p.26.
240. Uglean Gh. „Drept constituțional și instituții politice”. Ed.a IV-a., V.I, București: România de mâine, 2007, 367 p.
241. Varga A. „Constituționalitatea procedurii de revizuire a constituției”. Revista Transilvană de Științe Administrative, 3(15), 2005, p. 126-138, p.127.
242. Varga A. „Referendumul consultativ în probleme de interes național. Unele aspecte de interpretare și jurisprudență constituțională”. În: Revista Transilvană de Științe Administrative nr. 2 (37)/2015, p.217.
243. Vedel G. „Cours de droit constitutionnel et d’institutions politiques”. Paris: Cours de droit, 1960, 1143 p.
244. Vida I. „Legistica formală (introducere în tehnica și procedura legislativă): Curs universitar”. București: Lumina Lex, 2006, 356 p.

245. Vida I., „Obligativitatea deciziilor curții constituționale pentru instanțele judecătorești – factor de stabilitate a Constituției”. În: <http://www.cdep.ro/pls/biblio/biblio2.catalog?par1=ArtTitlu&par2=51524> , consultat 16.01.2022.
246. Vorländer Hans. „De ce constituția Germaniei este numită Legea fundamentală”. 01.09.2008. În: <https://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/grundgesetz-und-parlamentarischer-rat/39014/warum-keine-verfassung>
247. Vrabie G. „Drept constituțional și instituții politice contemporane”, Iași: Ștefan Procopiu, 1993, 413 p.
248. Vrabie G. „Drept constituțional și instituții politice”, Iași: Editura „TEAM”, 1995, 325 p., p.219.
- 249.
250. www.agentiabalcani.ro/read.php?id=70259, vizitat la 26.08.2019
251. Xenopol A.D. „Istoria partidelor politice în România”. București: Albatros, 2005, 656 p.
252. Zaporozjan V., „Criza constituțională: responsabilități și consecințe”, Chișinău: „Justiția constituțională” Supliment al revistei „Legea și viața” nr.3, 2010, p.11-15.
253. Zaporozjan V., „O revizuire constituțională contrară voinței suveranului.” Chișinău: „Administrarea publică.” Chișinău, 2011, nr.4, p.55-58.
254. Zlătescu Victor Dan, „Geografie juridică contemporană: introducere în teoria marilor sisteme de drept”, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, 306 p.
255. Аничкин, Е.С. «Преобразование» Конституции Российской Федерации (к вопросу о дискуссии вокруг одной правовой категории) /Е.С. Аничкин // Конституционное и муниципальное право. 2008. №22.
256. Боброва Н.А. Конституционный строй и конституционализм в России. М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2012. 264 с.
257. Гегель Г.В. „Работы разных лет”. Институт философии АН СССР, "Мысль", 1990.- 584 с.
258. Киреев В.В. Теоретические проблемы реформирования Конституции Российской Федерации. Teză de doctor în drept, Челябинск, 2010, 584 с.
259. Конституция Республики Босний и Герцеговины от 14 декабря 1995 г. În: Конституции государств Европы. Москва: НОРМА, 2001 г.
260. Лучин В.О. Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации. М.: ЮНИТИ ДАНА, 2002. с.687 с. 296
261. Мамитова Н. „Российский конституционализм : история и современность”. Teză de doctor în drept, Челябинск, 2010, 360 с., с.114.
262. Референдумы в Беларуси. În: <https://opendata.by/blog/745>
263. Тиунова Л.Б. Право. Конституция. Правовое государство (Концепции демократического конституционализма правового государства): Автореф. дис. . д-ра юрид. наук. СПб., 1992. - 20 с., с.8.
264. Федеральный конституционный закон от 28.06.2004 N 5-ФКЗ (ред. от 18.06.2017) “О референдуме Российской Федерации”.
265. Чиркин В.Е. „Конституционное право зарубежных стран”. Москва: Юрист, 1997, 396 р..
266. Чиркин В.Е. „Конституция в XXI веке: Сравнительно-правовое исследование”. Москва: НОРМА ИНФРА-М, 2011.

Declarația privind asumarea răspunderii

Subsemnatul, declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctorat sunt rezultatul propriilor cercetări și realizări științifice. Conștientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecințele în conformitate cu legislația în vigoare.

CRIGAN Dragoș

19 octombrie 2023

Dragoș Crigan

10 iunie 1989

Mobil: +373 79 80 60 70,
E-mail: crigandr@gmail.com

Str.Ciocîrliei 3/3
Chișinău 2075,
Moldova

OBIECTIVE:

Un post într-o instituție, unde sunt necesare cunoștințe teoretice excelente, o motivație înaltă, inițiativă, eficiență, responsabilitate și abilități în comunicare.

PREGĂTIRE PROFESIONALĂ:

INSTITUTUL NAȚIONAL AL JUSTIȚIEI

Audient, candidat la funcția de judecător – (octombrie 2014- martie 2015)

Facultatea de Drept, Universitatea de Stat din Moldova –
Doctorand Drept constituțional, (septembrie 2013- prezent)

Facultatea de Drept, Universitatea de Stat din Moldova –
Magistru în Drept penal (septembrie 2011 – ianuarie 2013)

Academia de Studii Economice din Moldova – Licențiat în științe
Economice
(septembrie 2007- iunie 2011)

Facultatea de Drept, Universitatea de Stat din Moldova –
Licențiat în Drept Penal (septembrie 2007- iunie 2011)

EXPERIENȚĂ PROFESIONALĂ:

INSTITUTUL NAȚIONAL AL JUSTIȚIEI

Formator – *începând cu mai 2022- prezent;*

JUDECĂTORIA CHIȘINĂU

Judecător - *începând cu 18 martie 2017- prezent;*

ACADEMIA DE STUDII ECONOMICE DIN MOLDOVA

Asistent universitar – *începând cu septembrie 2015- prezent;*

JUDECĂTORIA ANENII NOI

Asistent judiciar – *începând cu iunie 2013- septembrie 2014*

S.C. „QUO VADIS”, S.R.L.

Jurisconsult — *începând cu mai 2012*

S.C. „QUO VADIS”, S.R.L.

Agent publicitar și inginer programist - *începând cu ianuarie 2007*

**LUCRU DE
CERCETARE:**

Nulitatea absolută a actelor procedurale în procesul penal. Aspecte practice ce țin de judecarea cauzelor penale privind infracțiunile deosebit de grave și excepțional de grave, publicat în Revista națională de drept, (Chișinău, Iulie 2017)

Aspecte teoretice privind puterea constituantă, publicat în Revista națională de drept, (Chișinău, Iunie 2017)

Reflecții teoretice privind revizuirea constituțiilor, publicat în Revista națională de drept, (Chișinău, Aprilie 2016)

Rigiditatea Constituției – garanție a stabilității relațiilor sociale, prezentat la sesiunea anuală de comunicări științifice la nivel național, ediția XXII-a „Dimensiuni contemporane ale dezvoltării” (Iași, Iunie 2015)

Teza de doctor „Modalitățile de adoptare și revizuire a Constituției”

Teza de magistru: “Pedeapsa cu moartea în dreptul Penal” (*Drept Penal 2013*) – Magistru în Drept

Lucrare de diplomă: „Omorul intenționat săvârșit cu premeditare în reglementarea Legii Penale” (*Drept penal 2011*)

Lucrare de diplomă: „Formarea echipei în cadrul întreprinderilor din RM” (Business și administrarea afacerilor 2011).

STAGII DE FORMARE:

Protecția proprietății intelectuale: limita drepturilor exclusive și statutul procesual juridic al obiectelor de proprietate intelectuală, Institutul Național al Justiției, Chișinău, 15 decembrie 2022;

Drept civil: novațiile aduse prin Legea privind modernizarea Codului civil, Institutul Național al Justiției, Chișinău, 04 octombrie 2021;

Etica judiciară și motivarea hotărârilor judecătorești, Institutul Național al Justiției, Chișinău, 16 mai 2018;

Implementarea la nivel național a Convenției Europene a Drepturilor Omului în Republica Moldova – remedii pentru sporirea calității actului de justiție, Chișinău, 06 decembrie 2017 – 08 decembrie 2017;

Combaterea traficului de ființe umane, Institutul Național al Justiției, Chișinău, 04 august 2015;

Întocmirea actelor procesuale civile și penale. Modificările în Codurile de procedură civilă și de procedură penală, Institutul Național al Justiției, Chișinău, 13 decembrie 2013;

Unele aspecte privind prevenirea și combaterea comportamentului corupțional în sectorul justiției. Etica

profesională, Institutul Național al Justiției, Chișinău, 11 decembrie 2013;

Particularitățile aplicării Legislației Fiscale, Institutul Național al Justiției, Chișinău, 22 noiembrie 2013;

Seminar cu tematica „Drepturile persoanelor cu handicap”, Anenii Noi 22 august 2013

COMPASS- Seminar cu privire la Drepturile omului, Loughborough, Marea Britanie 26 iulie 2013- 2 august 2013

APTITUDINI:

Limbi:

- ✓ **Română** – limba maternă
- ✓ **Engleză, Rusă** – vorbire/scris fluent
- ✓ **Franceză, Germană** – începător

Calculator:

- ✓ Sisteme de Operare: Windows
- ✓ Software: MS Office, MS Internet Explorer
- ✓ Programe Legislative